

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності

ЛАПІН Владислав Костянтинович

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ

Спеціальність: 231 Соціальна робота

Галузь знань: 23 Соціальна робота

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник

_____ Г. В. Кирилюк,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної роботи
і менеджменту соціокультурної
діяльності

«____» _____ 2020 року

Виконавець

_____ В. К. Лапін

«____» _____ 2020 року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	7
1.1. Стан розроблення проблеми формування соціальної активності молодших школярів у зарубіжному і вітчизняному науковому дискурсах	7
1.2. Соціальна активність молодших школярів: сутність, структура та закономірності формування	19
1.3. Соціально-педагогічні умови формування соціальної активності в молодшому шкільному віці	36
Висновки до розділу 1	43
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	45
2.1. Зміст процесу формування соціальної активності молодших школярів засобами соціально-педагогічної діяльності	45
2.2. Засоби соціально-педагогічної діяльності у контексті формування соціальної активності молодших школярів	56
2.3. Методичні рекомендації щодо використання засобів соціально-педагогічної діяльності у процесі соціально орієнтованого навчання і виховання молодших школярів	76
Висновки до розділу 2	95
ВИСНОВКИ	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	102
ДОДАТКИ	114

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку суспільства, що характеризується глибокими соціально-економічними змінами, ставить перед системою освіти якісно нові завдання – реалізацію особистісно-орієнтованого навчання, гуманізацію та диференціацію навчально-виховного процесу, спрямованих на формування у підростаючого покоління, зокрема у молодших школярів, якостей конкурентоспроможної особистості. Спрямованість зміст у сфері оновлення початкової освіти і виховання соціально активної особистості відображають основні положення Указу Президента України «Національна доктрина розвитку освіти у XXI ст.» (2002 р.) [96], Постанови Кабінету Міністрів України «Державний стандарт початкової загальної освіти» (2011 р.) [30] та інші державні документи.

З метою вирішення поставлених завдань, сучасні навчально-виховні заклади орієнтовані в своїй діяльності на створення оптимальних умов для розвитку здатності учнів установлювати адекватні відносини з дійсністю в процесі саморозвитку. Серед пріоритетних засобів організації та реалізації даного процесу визнано засоби соціально-педагогічної діяльності, як такі, що у своїй основі мають потенціал формування якостей активної, самостійної, ініціативної, творчої особистості, що виявляються в соціально цінних видах діяльності молодших школярів.

Теоретичний аналіз та узагальнення наукових досліджень з проблеми розвитку соціальної активної молодших школярів засобами соціально-педагогічної діяльності засвідчує їх спрямованість на розв'язання важливих завдань, пов'язаних із вихованням соціально активної особистості, розвитком соціальної перцепції (В. Абульханова-Славська [1], Г. Арєф'єва [4], М. Докторович [33], Т. Мальковська [64], В. Петровський [75], О. Проценко [77] та ін.); розкриттям структури, змісту, загальних закономірностей розвитку соціальної активності учнів різного віку (І. Бєх [8], Б. Новіков [72], О. Прямікова [78], О. Чугунова [104] та ін.).

У працях вітчизняних і зарубіжних дослідників обґрунтовано педагогічні умови формування соціальної активності молодших школярів в умовах інноваційних освітніх закладів (М. Колеснікова [49], Ю. Коротіна [52], О. Лавренко [59], В. Оржеховська [73], В. Ямкова [113] та ін.); схарактеризовано методики формування соціально активного учнівства на різних рівнях організації навчально-виховного процесу (І. Андрамонова [3], О. Бобильова [10], М. Колеснікова [49], В. Ротенберг [84] та ін.).

Водночас, аналіз психолого-педагогічної наукової літератури дозволяє констатувати, що попри розроблення проблеми соціальної активності учнів актуальною залишається потреба узагальнення і систематизації теоретичного матеріалу і практичного досвіду, зокрема, щодо застосування засобів соціально-педагогічної діяльності у процесі формування соціально активної особистості у початковій школі.

Доцільність вивчення процесу формування соціальної активності молодших школярів засобами соціально-педагогічної діяльності підтверджується потребою у розв'язанні таких **суперечностей**:

- між нагальною потребою суспільства у соціально активних громадянах та стійкими стереотипами авторитарної взаємодії в системі «учитель – учень» на рівні початкової школи»;

- між новими вимогами, що висуваються до соціальних компетентностей випускників початкової ланки школи та недостатньою обґрунтованістю ефективних засобів формування соціальної активності молодших школярів;

- між накопиченим теоретичним фондом щодо засобів соціально-педагогічної діяльності психологічної служби системи освіти та недостатнім його урахуванням у процесі формування соціально активних молодших школярів.

Отже, актуальність проблеми, її практична значущість та існуюча доцільність її подальшого теоретичного розроблення у педагогічній науці зумовили вибір теми дослідження – **«Формування соціальної активності молодших школярів засобами соціально-педагогічної діяльності»**.

Мета дослідження – на основі теоретичних і методичних аспектів розробити методичні рекомендації щодо оптимізації процесу соціальної активності молодших школярів.

Відповідно до мети було визначено такі **завдання дослідження**:

1. З'ясувати стан розроблення проблеми дослідження у зарубіжному і вітчизняному науковому дискурсах.
2. Визначити сутність, структуру та загальні закономірності формування соціальної активності молодших школярів.
3. Схарактеризувати сучасні підходи до процесу формування молодших школярів засобами соціально-педагогічної діяльності.
4. Окреслити зміст і засоби соціально-педагогічної діяльності у контексті формування соціально активних молодших школярів.
5. Розробити методичні рекомендації щодо використання засобів соціально-педагогічної діяльності у процесі соціально орієнтованого навчання і виховання молодших школярів.

Об'єкт дослідження – соціальна активність молодших школярів.

Предмет дослідження – процес формування соціальної активності молодших школярів засобами соціально-педагогічної діяльності.

Дослідження здійснювалося на основі комплексу таких **методів**: *загальнонаукових* (аналіз, синтез, аналогія, порівняння, узагальнення), які застосовувалися для розкриття основних понять та опрацювання наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів з досліджуваної проблеми; *конкретно-наукових* (систематизація і класифікація наукової думки з проблеми дослідження, розроблення її періодизації; порівняння і осмислення за допомогою аналізу теоретичних даних особливостей процесу формування соціальної активності молодших школярів та формулювання методичних рекомендацій щодо організації досліджуваного процесу).

Наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів дослідження полягає у тому, що *вперше* виявлено особливості процесу формування соціальної активності молодших школярів засобами соціально-

педагогічної діяльності; *уточнено* зміст, структуру та загальні закономірності процесу формування соціальної активності молодших школярів; *подальшого розвитку* набули психолого-педагогічні умови формування соціальної активності молодших школярів.

Практичне значення отриманих результатів дослідження, які стосуються змісту, структури, загальних закономірностей становлення соціально активної особистості знайшло відображення у розробці та впровадженні методичних рекомендацій щодо планування та організації процесу формування соціальної активності молодших школярів засобами соціально-педагогічної діяльності.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження висвітлено у таких публікаціях автора: *Ланін В. К.* Соціальна активність як фактор розвитку соціального потенціалу молодшого школяра // Студентські соціально-педагогічні та культурологічні читання: зб. наук. праць студентів і магістрантів / за заг. ред. А. О. Поляничко. Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2019. 130 с.

Структура та обсяг дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, 6 підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (113 найменувань); містить 1 таблицю, 2 рисунки. Повний обсяг дослідження становить 132 сторінки, із них основний текст – 100 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Стан розроблення проблеми формування соціальної активності молодших школярів у зарубіжному і вітчизняному науковому дискурсах

Аналіз наукової літератури засвідчив багатоаспектність проблеми виховання соціальної активності особистості, що прямо або опосередковано, була в центрі уваги дослідників. У філософсько-виховних настановах часів Античної історії, а також у дослідженнях наступних історичних епох науковці досить часто наголошують на тому, що виховання підростаючого покоління повинно відповідати вимогам часу, адекватно реагувати на потреби життя і готувати людей нового складу, з якісно іншими навиками та світоглядними орієнтирами. Зауважимо, дослідники під соціальною активністю розуміють різні соціалізуючі аспекти виховання особистості, що обумовлює доцільність теоретичного узагальнення предмету нашого дослідження як у вітчизняному, так і в зарубіжному наукових дискурсах.

Теоретичний аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури (К. Абульханова-Славська [1], І. Андрамонова [3], Г. Ареф'єва [4], В. Зотов [39], А. Капська [90], Н. Клімкіна [46], М. Колеснікова [49], Т. Мальковська [64] та ін.) надає підстави розуміти соціальну активність особистості як соціальну якість, в якій виявляється та реалізується рівень соціальності індивіда, тобто глибина та повнота його зв'язків із соціумом та перетворення в суб'єкта суспільних відносин. Саме соціальна активність, на переконання Г. Ареф'євої [4, с. 23], є тією особистісною рисою, що відображає цілісне, стає, активне ставлення індивіда до суспільства, проблем його розвитку, визначає якісні особливості свідомості, діяльності та становлення особистості.

Дотримуючись даного визначення соціальної активності, проаналізуємо стан розроблення проблеми її формування як особистісної якості підростаючого покоління, зокрема молодших школярів. На наш погляд, навчання в початковій школі є першоосновою формування якостей активної, самостійної, ініціативної, відповідальної, творчої особистості, що виявляються в соціально цінних видах діяльності. І хоча, в початкових класах, зауважують науковці (І. Белецька [6, с. 44], Л. Божович [11, с. 33], В. Завгородня [36, с. 224], І. Ніколаєску [71, с. 6]), ще неможливо досягти становлення людини як повноцінного суб'єкта громадської діяльності, суттєві передумови цього процесу можуть бути сформовані вже в молодшому шкільному віці.

Аналіз і узагальнення наукової літератури дозволили виокремити періоди вивчення проблеми дослідження:

I) кінець XIX – початок XX ст. – період становлення наукової думки з проблеми виховання соціально активної особистості у контексті філософської та педагогічної наук;

II) XX ст. – період інтенсивного теоретичного розвитку і практичного вирішення проблеми формування соціальної активності дітей різного віку;

III) теперішній час – період інтенсивного розроблення теоретико-методологічних засад формування і розвитку соціальної активності учнівства у різних сферах життєдіяльності.

Зупинимося на якісній характеристиці становлення і розвитку наукової думки з проблеми дослідження протягом даних періодів. Так, з кінця XIX – початку XX ст. на тлі економічного розвитку, суспільно-політичних змін, активних перетворень соціального життя, у зарубіжній науці відбулася актуалізація ідей гуманістичної педагогіки. Дослідники серед іншого першочерговим уважали потребу вивчення питань, пов'язаних із суспільним вихованням, удосконаленням навчально-виховних теорій, «світу дитинства» у цілому. Показовими у даному контексті були педагогічні ідеї представників альтернативної педагогіки (М. Монтесорі [68], С. Френе [55], Р. Штайнер [110]), роботи соціально-педагогічної спрямованості (Г. Кершенштейнер [44]),

дослідження присвячені ідеям трудової школи, «школи майбутнього» (Дж. Дьюї [34]), стимулюванню активності дітей у «школі діяльності» (В. А. Лайя [60]) та ін.

Як зауважують І. Березная та А. Зикова [7, с. 171], феномен соціальної активності учені зазначеного періоду розуміли наступним чином:

- як ключову якість особистості – суб'єкта суспільних відносин;
- у якості відповідального та зацікавленого ставлення до праці, соціуму, духовного та суспільного життя;
- як ступінь прояву соціальної дієздатності людини;
- як ініціативу уміння підпорядкувати особисті інтереси суспільним, здатність сприймати і виконувати вимоги колективу;
- як мету і засіб всебічного розвитку особистості.

Зауважимо, окремі з цих ідей вплинули на розвиток вітчизняної педагогіки, особливо – її соціально-педагогічного напрямку, що посилювало увагу до розроблення проблеми активності дитини у цілому, вихованню соціально активної особистості, зокрема. Уважаємо, що цьому приляло розуміння вітчизняними дослідниками того, що соціальна активність більшою мірою відображає суть соціального розвитку людини і одночасно його позицію у відносинах з іншими людьми, в індивідуальному, суспільно-соціальному та історично-цивілізаційному ракурсах.

У контексті нашого дослідження уваги заслуговують ті вітчизняні розвідки з проблеми формування соціальної активності, які характеризуються концентрованим спектром відповідних педагогічних ідей. Зокрема, такими є теоретичні напрацювання другої половини XIX ст., на яких позначився вплив змін в системі соціальних відносин. Серед тенденцій тогочасного суспільного розвитку, за даними Б. Новіков [72, с. 71] були, розширення громадянських свобод особистості (недоторканність, свобода слова, друку, союзів, зборів тощо), що певним чином змінювало вектор соціального виховання, створюючи великі можливості для особистої активності, ініціативи, зміни роду занять, соціальної активності. За таких обставин,

зауважує А. Мудрик, почався розширюватися спектр замовлень педагогічній теорії і практиці, системі суспільного виховання [70, с. 41].

Зауважимо, що відтоді дослідники почали більш активно обґрунтовувати доцільність включення до виховного процесу молоді на різних стадіях їх вікового розвитку у якості суб'єкта виховання. По-друге, педагогічні пошуки характеризувалися розробкою умов і засобів соціальної адаптації та соціального виховання всіх вікових категорій, в першу чергу дітей, і підлітків, які, у зв'язку із випереджаючим потенціалом свого розвитку, не вписувалися у соціальну систему або порушували встановлені у ній норми [70, с. 41]. Дані ідеї набули свого розвитку у таких неординарних педагогічних теоріях XIX – поч. XX ст., що втілюються у практику виховання і навчання, як: наукова педагогіка, педагогіка вільного виховання, експериментальна педагогіка та ін. (М. Корф [53], С. Рачинський [81], К. Ушинський [97], С. Шацький [107]).

На характер і зміст подальших вітчизняних та зарубіжних наукових досліджень з проблеми формування соціальної активності дітей впливали такі загальноєвропейські тенденції початку XX ст., як становлення громадянського суспільства, створення демократичного простору, функціонування інституту самоврядування у країнах світу. На переконання В. Мордковича [69, с. 4], дані процеси спричиняли необхідність виховання соціально активних людей, що, у свою чергу, зумовило актуальність подальшого розроблення проблеми соціального виховання дітей і молоді.

Аналіз наукової літератури дозволяє зауважити, що саме на початку XX ст. особливого теоретичного обґрунтування набули принципи соціального виховання, зокрема: зв'язок школи з життям; природовідповідність, культуровідповідність виховання; свобода і самодіяльність; реалізм; досвід; народність; гуманітаризація освіти; індивідуалізація; відповідність школи формі державного устрою [69, с. 4]. У розробці цих концептуальних, як для визначення змісту, закономірностей формування і проявів соціальної

активності, позицій взяли участь представники різних наук, серед яких М. Пирогов [89], В. Стоюнін [91], М. Щелгунов [89] та ін.

Дослідники того часу розробляли також питання засобів виховання соціальної активності. Такими на думку В. Водовозова [21, с. 160], К. Ушинського [97, с. 122] та ін., були праця і громадська думка. Відтак, особлива увага науковців надавалася розвитку шкільної справи, «шкільництва», у зв'язку з тим, що проблема формування соціальної активності учнів не можливо розглядати як окрему (самостійну) проблему, а лише в системній взаємодії з життям.

Таким чином, кінець XIX – початок XX ст. в історіографії вітчизняної педагогічної думки з проблеми дослідження був періодом, за твердженням Н. Клімкіної [46, с. 12], інтенсивної диференціації та інтеграції наукового знання; прагнення педагогів знайти методологічні принципи педагогічної теорії, зокрема у формуванні соціальної активності, яка пояснювала б усі проблеми педагогічного процесу в їхньому взаємозв'язку з суміжними галузями наукового знання та сферою соціального існування людини.

Перейдемо до історіографічного огляду наступного періоду (XX ст.) розвитку педагогічної думки з проблеми формування соціальної активності учнівства. Розглядаючи XX ст. як найбільш показове у процесі теоретичного розвитку і практичного вирішення проблеми сутності та змісту соціальної активності дітей, а також формування даної якості особистості на різних вікових проміжках, можемо умовно поділити період на три етапи:

1) перша чверть XX ст. – початковий (представлений творчими пошуками засновників педагогічної теорії і практики виховання соціальної активності особистості – А. Макаренка [63], С. Шацького [107]);

2) початок 60-х років XX ст. – етап теоретико-практичної педагогічної діяльності В. Сухомлинського [92; 93] з виховання соціально активної молоді;

3) 60–80 роки XX ст. – етап педагогічних пошуків К. Абульханової-Славської [1], Б. Вульfoва [23], О. Киричук [45], Т. Мальковської [64].

Характеризуючи перший етап розвитку вітчизняної історіографії з проблеми дослідження, маємо урахувати суспільні події, які відбувалися на початку ХХ ст. Зокрема, на становлення і розвиток педагогічної думки того часу мали вплив стрімкий розвиток економічної сфери і, водночас, революційні події, які подекуди мали воєнний характер. За твердженням М. Колеснікової [49, с. 179], поняття соціальної активності у тогочасному педагогічному дискурсі асоціювалося скоріше як сукупність усіх суспільних відносин, тобто, як активність суспільства й особистості.

Розробляючи зміст і структуру соціальної активності, дослідники початку ХХ ст., наголошували на необхідності її спрямування на ідейно-політичну діяльність, самовиховання, самовдосконалення особистості, підвищення свідомості та відповідальності трудящих. Дана якість особистості розглядалась у роботах педагогів як стан діяльного соціального суб'єкта у сфері трудового пізнання і практико-революційної боротьби [49, с. 180].

Науковці, зокрема С. Шацький [107, с. 102], уважали, що показниками соціальної активності особистості є цілеспрямованість, наполегливість, працьовитість, відповідальність, колективізм. Погоджуючись із твердженням О. Проценко, можемо констатувати, що соціальна активність у педагогічних працях початку ХХ ст. розглядалася як риса образу життя (особистості, класу, суспільства), була вираженням прагнень соціальних суб'єктів у досягненні вищої мети – суспільно-значущих цінностей. Вищим щаблем соціальної активності у той час уважалася комуністична активність [77, с. 452].

Вивчення наукової літератури [1; 38; 100; 113] дозволяє нам сформулювати як «сильні сторони», що заслуговують на теоретичний розвиток за сучасних умов, так і певні протиріччя педагогічного дискурсу початку ХХ ст. щодо розроблення феномену соціальної активності. До перших можемо віднести перехід представників педагогічної думки з реакційних до прогресивних позицій щодо соціальної активності особистості. Відтак, ціннісні ідеали кожної окремої особистості, на думку науковців, співпадають з ідеалами класу та суспільства, що власне й породжує визначальні стимули

соціальної активності. У свою чергу, це породжує зацікавленість, передусім навчально-виховних закладів і соціальних інститутів у цілому, у формуванні всебічно розвиненої особистості з активною життєвою позицією. Вартим нашої уваги є твердження педагогів минулого про те, що даний процес досягається за рахунок створення якісно нових соціальних умов для самоствердження людини, її реалізації, прояву творчій діяльності, зокрема у процесі навчання і виховання.

Серед протиріч педагогічної думки початку ХХ ст. щодо формування соціальної активності особистості можемо констатувати ідеологічне насадження тих цінностей, які б не виходили за межі певного соціально-економічного і політично-ідеологічного ладу.

Однак, попри певне ідеологічне підґрунтя, стверджує О. Прямикова [78, с. 127], на фоні революційно-політичних подій, соціальні зміни призводили не тільки до науково-теоретичного обґрунтування феномену соціальної активності, а й зумовили об'єктивну потребу в людях активного соціального типу. Активність сприймалася як засіб реформування школи «комуністичного майбутнього», що знайшло відображення у Декларації про Єдину трудову школу, оскільки лише знання як засіб існування свідомості, визнавалося основою формування духовного світу людини, та приймалося як структурний елемент формування її соціальної активності.

Розробляючи методику формування соціально активної особистості, зокрема А. Макаренко [63], С. Шацький [107], наголошували на необхідності залучення дітей до суспільно-корисної роботи, яка б спонукала їх працювати на загальну користь. Значну увагу педагоги приділяли активним методам формування соціальної активності дитини, зокрема сумісній праці дорослого і дитини, та певному зв'язку між основними сторонами дитячого життя – фізичною працею, грою, мистецтвом, розумовим і соціальним розвитком. Такі твердження торкалися і форм дитячої діяльності, та їх організації.

Зауважимо, що теоретичні напрацювання щодо змістового наповнення якостей соціально активної особистості, як-от гуманізм, колективізм,

відповідальність, чуйність, педагоги досліджуваного періоду переводили у площину практичної діяльності. Великого значення педагоги (досвід роботи трудової колонії імені О. Горького, комуни імені Ф. Дзержинського під началом А. Макаренка; школа імені Ф. Достоевського керованою В. Сорока-Росинським) надавали створенню умов для прояву дітьми і підлітками соціальної активності у різних сферах буття: навчанні, праці, спілкуванні у повсякденному житті.

Наступному етапу – етапу теоретико-практичної педагогічної діяльності В. Сухомлинського – передували роботи Г. Арєф'євої [4], А. Капто [42] та ін. Саме працях указаних дослідників (50–60-ті роки ХХ ст.) соціальна активність вперше стає предметом самостійних соціологічних досліджень.

Зупинимося на висвітленні педагогічних ідей В. Сухомлинського щодо виховання соціально активної молоді. Так, на початку 60-х років, як стверджує О. Лавренко [59, с. 54], на фоні складної економічної ситуації в країні склалася суперечлива ситуація. Її суть полягала у тому, що погляди дослідників на освітньо-виховну ситуацію розділилися – між поверненням до ідеологічного та соціально-психологічного впливу тоталітарно-декларативної педагогіки чи до практичної реалізації свободи у вихованні творчої особистості.

Соціальна активність, що декларувалася у попередні роки, була, згідно із твердженням О. Чугунової [104, с. 14], активністю мовчазних виконавців державного замовлення, слухняних ентузіастів, з однаковими інтересами, здібностями, потребами. На противагу цьому, у тоталітарній педагогіці з'явилися сміливі і нові за значенням підходи до роботи з дітьми. Однією з них була діяльність В. Сухомлинського з виховання соціальної активності учнів. У контексті нашого дослідження, особливого теоретичного та практичного значення набувають альтернативно-педагогічні ідеї дослідника, згідно із якими формування соціальної активності дитини відбувається завдяки впливу виховної дії колективу: вчителів, дітей різного віку, батьків. Зважаючи на те, що діяльність педагога-новатора розгорталася на фоні тогочасних умов ідеологічної заангажованості педагогічного процесу,

знеособлення людини, позбавлення її індивідуально-творчої активності, креативності, основоположним принципом у розвитку соціальної активності дитини В. Сухомлинський вважав діяльнісний підхід [92, с. 146].

Серед умов формування соціальної активності учнів педагог виокремлював потребу «навчити дитину творити добро для іншої людини і переживати у зв'язку з цим найвищу людську радість» [92, с. 107], пробуджувати у дитині зацікавленість тим, що виходить за межі її «Я». Зауважимо, хоча в працях В. Сухомлинського не вживається термін «соціальна активність», його педагогічний доробок не позбавлений розроблення проблеми виховання соціальної активності. У своїх роботах, розвиваючи ідеї ранньої соціалізації молодших школярів, педагог розкриває шляхи цілеспрямованого формування соціальної активності учня через ідеї виховання громадянськості, духовного світу, колективізму, єдності емоційної і естетичної [93, с. 79].

Аналіз деяких праць В. Сухомлинського [92; 93] дозволяє нам констатувати, що перспективу гармонійного розвитку юної особистості педагог убачав у необхідності її соціального самоздійснення, всеохоплюючій, активній взаємодії з оточуючим світом. Соціальна активність розглядалася ним як поле для розкриття, вираження, утвердження особистої «Я-концепції» дитини, її творчих здібностей, як інструмент життєрадісної впевненості вихованця у своїх силах, збільшення його духовного світу, завдяки єдності «енергії думки» соціуму. На переконання В. Сухомлинського [93, с. 79], першочерговим завданням навчального закладу є задіяння внутрішньої, природної потреби дитини бути активною, діяльною, корисною іншим. При цьому, зауважував педагог, варто зберегти дитячу безпосередність і щирість, доброту, наївну відвертість, вміння дивуватися оточуючому, сприймати світ таким, який він є, проявляти активний інтерес до навколишнього соціуму та до інших людей.

Розглядаючи колектив як могутній засіб виховання, взаємини між особою і колективом, як модель взаємовідносин – особистості та суспільства,

соціальну активність учня В. Сухомлинський вважав особистісною якістю та індивідуальною соціальною характеристикою, що сприяє більш адекватному, безпроблемному пристосуванню до мінливих умов соціуму та породжує внутрішнє бажання до активних удосконалень суспільства на краще. Педагог закликав виховувати у дітей зацікавленість життям, активність у самостійності виявів власної творчості та індивідуальності, як основу для подальшого розвитку їх соціальної активності та діяльності, на разі – соціально-корисної [93, с. 79].

З 60–80 років XX ст. розпочинається третій етап розвитку педагогічної думки з проблеми формування соціальної активності, що змістовно характеризується у роботах І. Андрамонової [3], В. Бочарової [12]. Притаманна тогочасному соціально-економічному і політичному розвитку країни неспроможність до оновлення та реформування системи суспільного життя у цілому спонукала науковців до пошуку якісно нових шляхів у вирішенні проблеми формування соціальної активності особистості підростаючого покоління. Це підтверджується більш докладним вивченням соціальної активності у роботах К. Абульханової-Славської [1], Б. Вульфою [23], О. Киричук [45], Т. Мальковської [64] та ін.

Так, у дослідженні Т. Мальковської, соціальна активність характеризується «як інтегральне поняття, яке може виявитися і як спонукача сила до діяльності, і як стійка властивість особистості, її характерологічна риса» [64, с. 23].

В основі дослідницької позиції Б. Вульфою, щодо формування соціальної активності старшокласників, наголошено на її соціально-рольовому значенні: «чим ширше круг дійсно виконуваних ролей старшокласниками, тим щільніше зв'язок особистості з суспільством, тим активніше розкриваються суспільно цінні особисті якості, тим легше, з найменшими втратами і для нього самого, і для суспільства відбувається згодом соціальна адаптація випускника школи в нових умовах самостійного життя» [23, с. 33].

Варто наголосити, що дослідниками даного періоду (К. Абульханової-Славської [1, с. 25], Б. Вульфов [23, с. 29], Т. Мальковська [64, с. 23], та ін.), вивчаючи педагогічний аспект соціальної активності, було здійснено спробу виокремити її види:

- 1) пізнавальна активність;
- 2) трудова активність;
- 3) організаторська активність;
- 4) суспільно-політична активність;
- 5) активність у любительських видах діяльності.

Попри це, недоліком визначених досліджень є те, що науковці розглядають соціальну активність як якість особистості, притаманну лише дітям старшого шкільного віку, підліткам, уникаючи розгляду означеної проблеми стосовно молодших школярів. На нашу думку, помилковість цього твердження спричинена зміщенням акценту на соціалізацію учнів, як на головне завдання виховання дитини, особливо молодшого шкільного віку.

Подальші педагогічні пошуки науковців з проблеми формування соціальної активності особистості, зокрема, учнівства, характеризуються розширенням проблематики і предметного поля. Так, дослідженню різних аспектів активності дітей і підлітків присвячено роботи Л. Алексєєвої [2], В. Ротенберга [84], Г. Щукіної [111] (розроблення проблем пізнавальної активності та активізації пізнавальної діяльності дітей різного віку); І. Бежа [8], Т. Гаміної [24] (вивчення питань громадянської активності і свідомості учнів загальноосвітніх навчальних закладів); Н. Голованової [19; 20], Н. Менчинської [67] (виявлення умов формування ідейно-політичної, трудової, суспільно-організаторської активності особистості) та ін.

За умов сьогодення педагогічний дискурс характеризується активізацією наукових розвідок з проблеми дослідження. У контексті нашого дослідження уваги заслуговують роботи, присвячені різним аспектам соціалізації молодших школярів, зокрема формування і розвитку у них якостей соціально активної особистості. У даному предметному полі виконано роботи

О. Бобильової [10], О. Бурим [16], Ю. Коротіної [52], С. Курінної [58], В. Оржеховська [73], Н. Пилипчевської [76], Н. Рогальської [83], С. Харченка [101], В. Цветкова [102] та ін.

Уважаємо, визначальною особливістю праць указаних дослідників є наголошення ними на тривалості та складності процесу формування соціальної активності учнів; розуміння даного феномену не тільки як властивості особистості, але і як форми та способу її діяльності, що пов'язана із суспільною активністю у цілому.

Аналіз джерельної бази дозволяє виокремити не лише етапи становлення наукової думки з проблеми соціальної активності, а й визначити наступні підходи до розуміння сутності процесу її формування:

1) особово-орієнтований підхід, виходячи з якого пріоритетом в освіті являється надання особистості найбільш сприятливих умов для гармонійного і усебічного розвитку;

2) діяльнісний підхід, у межах якого формування соціальної активності вважається можливим і ефективним тільки при залученні особистості у різні види діяльності;

3) соціально-педагогічний підхід, прибічники якого наголошують на необхідності організації цілеспрямованої взаємодії особистості та конкретного соціуму для реалізації їх потенційних можливостей, а також особистісного і професійного розвитку дітей та молоді [8, с. 172].

Отже, відповідно до соціально-педагогічного підходу соціальна активність особистості є проявом суспільно корисної людської діяльності в усіх сферах життя суспільства: економічній, політичній, культурній, духовній. Можемо констатувати, соціальна активність особистості може проявлятися тільки в контексті взаємодії з іншими особами або соціумом.

Таким чином, аналіз і систематизації наукової джерельної бази дозволили простежити динаміку розвитку поняття соціальної активності. Зважаючи на те, що означена проблема висвітлена не тільки в теоретичних положеннях, а й в організації досвіду практичної роботи педагогів (освітніх

закладів) різних періодів, історико-педагогічний аналіз уможливорює констатувати наступне. Формування соціальної активності молодших школярів доцільно розглядати як тривалий процес створення обґрунтованих умов для реалізації готовності учнів до реальних соціальних дій у різних сферах соціальних відносин (політичної, економічної, духовної). При цьому даний процес має бути спрямований не тільки на передання з покоління в покоління знань, умінь, ідей, соціального досвіду, способів поведінки, а, передусім, на культивування особистої потреби в учня початкової школи у соціально активній суспільно позитивно спрямованій діяльності.

Ефективність і результативність процесу формування соціальної активності молодших школярів можуть бути досягнуті за рахунок визначення його змісту, структури та загальних закономірностей.

1.2. Соціальна активність молодших школярів: сутність, структура та закономірності формування

Потреба суспільства у соціально активних членах із стійкою особистісно значущою позицією, які вільно орієнтуються в складній соціально-економічній і політичній ситуації, здатних приймати рішення і досягати результатів у відповідності до поставленої мети, брати на себе відповідальність за свої вчинки, не ущемляючи прав і свобод других актуалізує необхідність формування соціальної активності, починаючи зі шкільного віку, зокрема на рівні початкової ланки.

Звертаючись до предметного поля нашого дослідження – особливостей формування соціальної активності молодших школярів засобами соціально-педагогічної діяльності – розглянемо зміст, структуру та загальні закономірності цього процесу. Результати узагальнення і систематизації теоретичних засад проблеми соціальної активності молодших школярів дозволяють констатувати наступне. Соціальна активність є однією із

складових соціальної компетентності особистості. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє розглядати нам поняття соціальної компетентності як процес і результат засвоєння та активного відтворення особистістю соціально-культурного досвіду (комплексу знань, умінь, цінностей, норм, традицій) на основі дії діяльності, спілкування, відносин; як інтегративний результат, що передбачає зміщення акцентів з їх накопичення до формування здатності застосувати досвід діяльності при вирішенні життєвих проблем, брати на себе відповідальність, проявляти ініціативу, активність у командній роботі, попереджувати і вирішувати конфлікти, бути толерантним у складних ситуаціях, проявляти емпатійність [27, с. 72].

Учені зауважують, що найбільш сенситивним періодом для формування соціальної компетентності є молодший шкільний вік, який характеризується формуванням нового типу відносин з людьми, засвоєнням певних соціальних норм, втратою орієнтації на дорослого й зближенням з групою однолітків, де необхідними є навички конструктивної взаємодії. Як стверджує В. Цветков [102, с. 16], молодший школяр починає розуміти, що від його поведінки залежить вирішення багатьох життєвих ситуацій, зокрема й складних стосовно соціальної взаємодії, а значить, він здобуває готовність до оволодіння навичками конструктивної поведінки в проблемних ситуаціях.

Звертаючись до визначення соціальної компетентності молодших школярів, зауважимо, що Державний стандарт початкової загальної освіти визначає її як здатність особистості продуктивно співпрацювати з різними партнерами у групі та команді, виконувати різні ролі та функції в колективі [30].

Дослідники, зокрема І. Ніколаєску та ін., розглядають соціальну компетентність як складову життєвої компетентності молодших школярів, яка характеризується спроможністю налагоджувати продуктивну взаємодію з іншими людьми, працювати в команді, знаходити консенсус, запобігати конфліктам, приймати самостійне рішення, відповідати за їхні наслідки для оточення, ціннісно ставитися до довкілля та власного «Я» [71, с. 8].

Ю. Коротіна визначає соціальну компетентність молодшого школяра як інтегративну характеристику особистості дитини, що відображає систему знань, умінь і навичок, які сформовані в процесі вивчення навчальних предметів і є необхідними йому для моделювання своєї поведінки, уміння адекватно сприймати навколишню дійсність, будувати систему відносин і спілкування з оточенням [52, с. 16].

На думку О. Проценко [77, с. 456], соціальна компетентність молодшого школяра – це інтегральна якість учня молодшого шкільного віку, яка передбачає оволодіння ним певною системою знань, сформованість умінь і навичок індивідуальної та групової взаємодії в соціумі та здатність моделювати свою поведінку відповідно до соціальних норм і правил, а також оцінювати й корегувати дії та вчинки.

Соціальна компетентність молодшого школяра, зауважує дослідниця, покликана сформувати знання, уміння, навички та здатності, які потрібні учню для подальшої освіти в постійно змінних соціальних умовах, стати головним механізмом у соціалізації та адаптації, підготувати дитину до освоєння та виконання основних соціальних ролей у суспільстві, і має стати кінцевою метою соціалізації дітей [77, с. 456].

Аналіз наукової літератури (М. Гончарова-Горянська [21], С. Данилейко [29], І. Ніколаєску [71], О. Проценко [77], С. Харченко [101] та ін.) дозволив нам визначити показники, які характеризують сформованість і прояв соціальної компетентності молодшого школяра під час процесу соціалізації:

- приймати соціальні правила і норми, знаходити правильні орієнтири для побудови своєї соціальної поведінки;
- проявляти гнучкість у сприйнятті нових вражень та їх оцінці, прилаштовуватися до вимог соціальної групи, зберігаючи водночас власне обличчя;
- добирати корисні для свого соціального розвитку ролі, поводитися відповідально, співвідносити чекання інших з власними можливостями і домаганнями;

- орієнтуватися у своїх правах та обов'язках;
- уміти брати до уваги думку інших людей, рахуватися з їхніми бажаннями та інтересами, визнавати сильні сторони;
- гнучко поводитися з партнерами по спілкуванню; адекватно реагувати на їхні слова і дії; вміти вислуховувати, погоджуватися, відстоювати власну точку зору, домовлятися;
- виявляти толерантність, емпатію, здатність співчувати і співрадіти;
- налагоджувати з однолітками та дорослими гармонійні взаємини, домовлятися з ними; уникати конфліктів або розв'язувати їх мирним шляхом, утримуватися від образливих слів та агресивних дій;
- оптимістично ставитися до труднощів, уміти мобілізуватися на їх подолання; проявляти витримку в стресових ситуаціях;
- бути здатними до самопокладання відповідальності; ініціювати допомогу та підтримку іншому;
- розраховувати на себе, рідних, близьких, знайомих, товаришів;
- гідно вигравати та програвати;
- узгоджувати свої бажання з можливостями та вимогами;
- контролювати та регулювати свою поведінку, утримуватися від негативних проявів;
- довіряти власному досвіду, спиратися на реалістичну самооцінку;
- уміти в разі потреби звернутися до людей за допомогою;
- володіти мовленнєвим етикетом, бути здатною ініціювати, підтримати та культурно завершити розмову;
- уміти тримати дистанцію, відчувати межу бажаної-небажаної поведінки;
- орієнтуватися в понятті «авторитет», пов'язувати його зі справжніми чеснотами і цінностями;
- поводитися совісно за відсутності контролю з боку дорослого;
- бути людяною, справедливою людиною, вміти приймати точку зору іншої людини.

Уважаємо, саме у вільному виборі міжособистісної взаємодії та взаємостосунків, у сформованості вмінь рахуватися із соціальними нормами та правами інших людей і проявляється соціальна активність молодших школярів. Зупинимось на висвітленні даного феномену детальніше.

Так, аналіз психолого-педагогічної літератури (З. Кольчева [50], Л. Лепіхова [61], Т. Мальковська [64], В. Хайкін [100] та ін.) дозволив визначити, що протягом становлення і розвитку наукової думки з проблеми дослідження у зміст поняття соціальної активності учені укладали різні характеристики. Так, поняття «соціальний» у різних словниках трактується практично однаково і зводиться до визначення всього, що відноситься до людського суспільства, до того, що має суспільний характер. Що ж стосується другої складової поняття, котре досліджується нами, – активності, то, згідно з філософським словником – це дієвість, діяльнісна поведінка. У психологічній науці є кілька трактувань, де активність розглядається як: «загальна властивість живих істот, що проявляється у фізичних або психічних процесах та діях» [100, с. 14]; як «здатність виконувати дії і змінюватися під впливом зовнішніх і внутрішніх подразників». У педагогічній літературі це поняття розглядається, як «діяльнісне ставлення людини до світу, що полягає в здатності робити суспільно значимі перетворення, на основі освоєння суспільно-історичного досвіду людини і має різні прояви» [50, с. 27].

Варто зауважити, що загальновизнаним як для вітчизняної, так і зарубіжної наукової думки є поділ активності людини на довільну та мимовільну, що дозволяє на якісно вищому рівні здійснити систематизацію та класифікацію її форм і видів. До довільних форм активності відносять всі її прояви, у формуванні і регуляції яких бере участь свідомість. Мимовільні форми виявляються спонтанно у вигляді стимульно-реактивної, інстинктивної, фізіологічної активності тощо [74, с. 385].

Звертаючись до поняття «соціальної активності» можемо констатувати, що в системі наукового знання воно має безліч трактувань і визначається неоднозначно. Так, у науковому дискурсі існують різні підходи до розуміння

даного терміну – біологічний, філософський, психологічний, соціальний і педагогічний. Зокрема, у філософському знанні активність визначається як базова універсальна і загальна властивість матерії. З філософської точки зору, активність є здатністю матеріальних об'єктів взаємодіяти з іншими об'єктами, результатом якої є продукт цієї взаємодії [28, с. 39].

Розглянемо трактування соціальної активності особистості з позицій психологічної науки, зосередивши увагу на роботах Г. Ареф'євої [4], Н. Голованової [25; 26], О. Петровського [75]. У працях указаних дослідників поняття соціальної активності використовується для позначення неоднакових, але взаємопов'язаних явищ. По-перше, певної конкретної соціальної діяльності індивіда. По-друге, стану особи, протилежного до пасивності. По-третє, для позначення ініціативності у цілому [4, с. 40].

У психологічній парадигмі людини як активної істоти наголошується на тому, що активність відповідає не лише на питання, як людина робить справу, але і на питання, навіщо і чому. Сама особа в психології є «суб'єктом активності». Як зауважує О. Петровський, активність як діяльний стан суб'єкта детермінована зсередини, з боку його стосунків до світу. До внутрішніх характеристик відноситься мотиваційна, цільова і інструментальні основи. Активність також реалізується і зовні в процесах поведінки [75, с. 259].

На переконання психологів, виокремити в поведінці те, що відповідає інтересам дійової особи, означає розшифрувати поведінку як діяльність. Діяльність – найбільш велика одиниця аналізу зовнішніх проявів активності – цілісний мотивований акт поведінки [75, с. 260].

Таким чином, з психологічної точки зору важливим соціально-психологічним компонентом соціальної активності особи є наявність активної життєвої позиції, усвідомленого активного начала в діяльності, представленого в прагненні до самовираження і самореалізації.

У соціологічній науці (О. Бобильова [10], О. Джиоева [31], Т. Костяк [54], В. Ямкова [113] та ін.) поняття активності, в соціальному контексті, є одним з ключових понять і розглядається як явище, як стан і як відношення.

На нашу думку, таке розуміння не є випадковим, оскільки процес радикального оновлення суспільства неможливий без залучення до нього найширших мас, без розвитку нових нетрадиційних форм соціальної активності. Проте, як зазначають дослідники, високий рівень соціальної активності не може бути досягнутим автоматичним наслідуванням інтересів соціуму і безумовним прийняттям його цінностей [10, с. 110; 113, с. 357].

Т. Костяк дає наступне визначення соціальної активності особистості: «свідома, добровільна, ініціативно-творча діяльність, спрямована на прогресивне перетворення навколишнього середовища і самої особистості» [54, с. 99]. Однак, як зауважує, зокрема, Л. Божович [11, с. 13], соціальна активність має характеризуватися не лише усвідомленням та прийняттям інтересів суспільства і певних спільнот, а й готовністю та вмінням індивіда реалізовувати ці інтереси в процесі активної самостійної життєдіяльності. Важливими ознаками соціальної активності особистості є стале прагнення впливати на соціальні процеси та брати дієву участь у суспільних справах, прагнення змінити, перетворити або, навпаки, зберегти, зміцнити існуючий соціальний лад, його форми та елементи.

Таким чином, з позиції соціологів соціальна активність – це не лише розуміння і прийняття інтересів суспільства і певних спільнот, але і вміння усвідомлено здійснювати самостійну діяльність.

Зауважимо, що в соціологічній науці соціальна активність найчастіше розглядається як родове поняття, що співвідноситься з поняттям громадська активність. Втім, як стверджують І. Березная та А. Зикова [7, с. 173] під громадською активністю варто розуміти «складну морально-вольову якість особистості», «діяльнісне ставлення людини до життя суспільства», у рамках якого вона відіграє роль ініціативного носія або руйнівника сталих норм, принципів та ідеалів, характерних для певного суспільства. Соціальна ж активність реалізується у вигляді соціально-корисних дій, які здійснюються під впливом особистісних мотивів і стимулів, в основі яких лежать суспільно значимі потреби, зокрема пізнання, діяльності та спілкування.

Поняття «соціальна активність» зустрічається й у педагогічній літературі (В. Ротенберг [84], Л. Черепанова [103], О. Чугунова [104] та ін.), але не як ключове поняття, а як допоміжний термін, що використовується на етапі інтерпретації процесу соціального виховання чи-то соціалізації та пояснює ті або інші виявлені закономірності перебігу указаних явищ. При цьому педагоги, зокрема О. Чугунова [104, с. 9], зауважують, що ідея активності для педагогічної науки і практики має принципове значення, оскільки пов'язана з природою процесу навчання і є відображенням педагогічного закону активності. Як зауважує дослідниця, активність є необхідною умовою розвитку особистості того, хто навчається і засадничий принцип педагогічної діяльності.

Вивчення педагогічної наукової літератури дозволило нам установити, що у педагогічному контексті соціальна активність – це пошук шляхів виховання цієї якості. Поняття «соціальна активність» трактується в широкому і вузькому значеннях. Так, під соціальною активністю в широкому значенні розуміється якість особистості, що відображає рівень її соціальності, а саме, зв'язки із соціумом, готовність діяти в інтересах суспільства; у вузькому сенсі соціальна активність є якістю особистості, яка характеризує її зв'язки з певною соціальною групою [8, с. 174].

Згідно із даними досліджень І. Березної та А. Зикової, у педагогічній науці дане поняття розглядають з різних позицій. Так, соціальна активність може виступати як 1) мета виховання; 2) як результат виховного процесу, котрий залежить від організованих педагогічних дій; 3) як засіб виховання; як стійка риса або якість особистості; 4) як рушійна сила розвитку людини [7, с. 174].

Погоджуючись у цілому з М. Колесніковою [49, с. 176], вважаємо, формування соціальної активності, що лежить в основі процесів самопізнання, самовизначення і самореалізації особистості, доцільно розпочинати вже з першого ступеня шкільного навчання. Сучасні дослідники, зокрема В. Кобильченко, розробляють зміст формування соціальної активності в

молодшому шкільному віці в якості цілісної системи, що включає наступні компоненти: придбання знань про людину, природу, суспільство; набуття досвіду громадських і особистих стосунків в різних видах діяльності; формування адекватної самооцінки тощо [48, с. 130].

У навчальній діяльності старших школярів активність характеризує яскраво виражену вибірковість, яка багато в чому зумовлюється наявністю або відсутністю вибору учнем професії, визначеністю і стійкістю цього вибору. У юнацькі роки активність як природна здатність перетворюється в соціальну систему потреб та інтересів особистості [33, с. 146].

Попри певні особливості процесу формування соціальної активності в учнів різного віку, на переконання Е. Якуба [112, с. 17], на кожному віковому етапі активність має тенденцію до зростання відповідно до об'єму соціальних обов'язків і того досвіду, який набуто дітьми. Відтак соціальна активність стає найважливішою передумовою розвитку громадських функцій особистості, її успішної адаптації до соціуму. Таким чином, соціальна активність виступає як спонукач до діяльності, як властивість особистості на певному етапі її розвитку, як результат соціально значущої діяльності.

Розробляючи проблему формування соціальної активності підлітків із неповних сімей, Н. Клімкіна визначає дане поняття як систему морально-етичних знань про норми поведінки в суспільстві, соціальні цінності, переживання, вчинки, які характеризують ставлення до суспільства, інших людей та самого себе [46, с. 8]. Відтак, спираючись на дане визначення, сутність соціальної активності молодших школярів маємо розуміти як розкриття та реалізацію їх індивідуальності на основі знань про соціальні цінності, розвиток здібностей, нахилів, талантів, підготовка до свідомого професійного самовизначення, належний (високий) рівень національної самосвідомості, особистісне самовдосконалення.

Найбільш узагальнене трактування соціальної активності, на наш погляд, наводить М. Колеснікова – системне утворення, яке характеризується проявом інтенсивності оволодіння сукупністю потенційних можливостей, що

надаються суспільством, для забезпечення належних умов життєдіяльності та активної участі особистості у розвитку суспільства [49, с. 177].

Таким чином, соціальна активність, яка виражається у певних видах діяльності та поведінки молодших школярів, є суспільно корисною і особистісно значущою. Даний феномен впливає на формування самостійної, відповідальної, соціально зрілої особистості дитини, виступає у якості підґрунтя для реалізації особистісного потенціалу учнів. Як зауважує В. Зотов [39, с. 40], соціальна активність також є основою для успішного конструювання способу життя учнів різного віку, у межах якого вони можуть підтримувати і розвивати систему соціальних стосунків, норм і цінностей.

Вивчення наукової літератури з проблеми сутності соціальної активності дозволило констатувати її поліфункціональність:

- ідентифікаційна функція (усвідомлення свого «Я» як представника соціальної спільноти);
- цілеутворююча (перетворення цілей певної спільноти на особистісні);
- мотиваційна (спрямування соціальної активності людини в різних видах соціально-значущої діяльності (еколого-економічна, навчально-трудова, техніко-технологічна та ін.) [113, с. 358].

У науковій літературі розроблення набула й проблема виявлення показників (критеріїв) і видів (напрямів) соціальної активності учнів різного віку, у тому разі і молодших школярів. Так, дослідники (В. Зотов [39, с. 40], Г. Коротіна [52, с. 17–19], І. Ніколаєску [71, с. 6–9], О. Чугунова [104, с. 9] та ін.) виокремлюють такі основні види діяльності учнів, як: навчання, спілкування, наукову, суспільно-політичну, господарсько-побутову, трудову, культурно-дозвілєву, спортивно-оздоровчу діяльність. Вивчення наукової літератури дозволяє констатувати, що через різні види діяльності відбувається розвиток і формування особистості учнів різного віку, а їхня соціальна активність у цих сферах життєдіяльності є показником, який демонструє рівень соціалізації.

Спираючись на праці указаних дослідників та ураховуючи указаних основні види діяльності й напрями соціалізації учнів різного віку, виокремимо компоненти і напрями соціальної активності молодших школярів:

- навчально-пізнавальна (підвищення освітнього рівня, участь в предметних олімпіадах, робота в учнівських наукових гуртках);
- суспільно орієнтована (робота в органах учнівського самоврядування, членство у дитячих громадських організаціях);
- соціально-трудова (робота у волонтерських центрах);
- культурно-дозвілєва (участь у гуртках художньої самодіяльності, у конкурсах і фестивалях учнівської творчості, в організації і проведенні культурно-масових заходів);
- спортивно-оздоровча (участь у спортивних змаганнях і олімпіадах, заходах по пропаганді здорового способу життя);
- інформаційно-комунікативна (робота в учнівських ЗМІ, участь у тематичних заходах);
- соціально-благодійна і культурно-патріотична (участь в організації та проведенні благодійних акцій і вечорів).

На підставі даних теоретичного дослідження, зокрема праць Н. Клімкіної [46, с. 9] та І. Ніколаєску [71, с. 6], нами визначено і структуру соціальної активності (рис. 1). Її компонентами є:

- інформаційний (система знань про людину, суспільство, державу); аксіологічний (соціально-моральні цінності);
- емоційно-вольовий (соціальні почуття, концентрація вольових, творчих зусиль на реалізацію невідкладних інтересів і досягнення соціальної мети);
- мотиваційний (наявність потреб громадянського спрямування, прояв соціальних ініціатив);
- поведінково-діяльнісний (соціальні звички та навички, участь у соціально значущій діяльності).

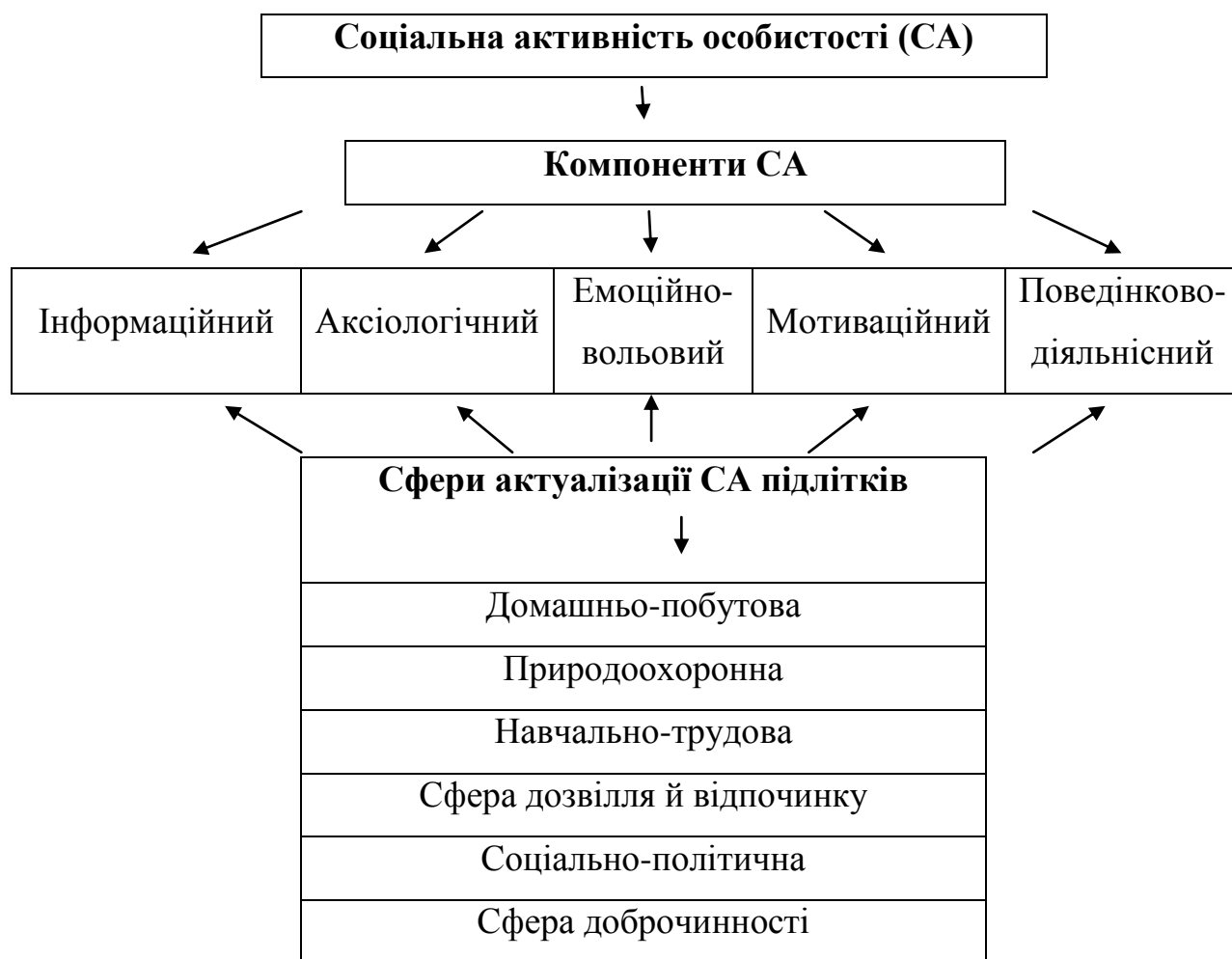

Рис. 1. Структура соціальної активності особистості

Інші дослідниці, зокрема І. Бережная та А. Зикова [7, с. 175] пропонують розрізняти феномен соціальної активності за наступними показниками:

- за формою: професійна, нефахова;
- за видами: трудова, політична, пізнавальна;
- за спрямованістю: громадська, антигромадська;
- за змістом: пізнавальна, аксіологічні, трудова, суспільно-цивільна, комунікативна, моральна, художньо-мистецька тощо.

На основі узагальнення теоретичних даних І. Бережная та А. Зикова у структурі соціальної активності як складного багатогранного явища виокремлюють наступні складові відповідно до характеру її прояву:

- 1) внутрішню активність – потреба саморозвитку, прагнення вийти за свої межі, мотивацію задоволення особистісних і суспільно значимих потреб;

2) зовнішню активність, обумовлену внутрішньою, тобто свідому, самостійну ініціативно соціальну діяльність, що проявляється у взаємодії з соціумом, творчому перетворенні себе і навколишньої дійсності, і, як результат, усебічному саморозвитку особистості [7, с. 175].

Перейдемо до розгляду закономірностей процесу формування соціальної активності молодших школярів. У цьому контексті особливий інтерес викликає концепція В. Ротенберга і В. Аршавського [84] про біологічну і соціальну природу пошукової активності та соціальної адаптації особи. Відповідно до її положень, пошукова активність є найважливіший засобом стійкості організму до стресу і різноманітних шкідливих впливів, тоді як відмова від пошуку є для людини передумовою для розвитку багатьох захворювань.

На наш погляд, концепція пошукової активності дозволяє розглядати під новою точкою зору формування соціальної активності, зокрема, молодших школярів у процесі їх навчання і виховання. Уважаємо, що пошукова активність беззаперечно пов'язана з розвитком соціального потенціалу учнів початкової школи, адже може здійснюватися на основі їхньої ініціативи, та самодіяльності. Пошукова активність також безпосередньо пов'язана з колективною взаємодією учнів. Очевидним, зауважує О. Крупнов [56, с. 45] є той факт, що громадська оцінка, яка дається учням у процесі пошуку, певною мірою стимулює його активність. Зауважимо, зв'язок пошукової активності з розвитком соціального потенціалу учнів, по суті, розкрито А. Макаренко [63, с. 23] у його вченні про близькі, середні а дальні перспективи.

Варто наголосити на тому, що соціальна активність може мати різну спрямованість. Так, згідно із судженнями М. Колеснікової [49, с. 178], егоцентрична соціальна активність обмежує людину простором його особистої суб'єктивності; альтероцентрична підпорядковує життя служінню близьким; соціоцентрична орієнтована на реалізацію громадських потреб різного рівня, робить життя людини невід'ємним від турбот і проблем широких соціальних

спільностей. Проте, як стверджує дослідниця, за сучасних умов зростає значення орієнтації на загальнолюдські цінності [49, с. 180].

У контексті сказаного доцільно урахувати й те, що залежно від об'єкту, на який спрямована соціальна активність, вона по-різному проявляється в різних видах діяльності: пізнавальній, суспільно-політичній, організаторській, художньо-мистецькій та ін. На думку В. Абульханової-Славської [1, с. 26], це залежить як від об'єктивних (рівня розвитку способів і засобів реалізації творчої діяльності, потреб суспільства або соціальних груп у цьому виді діяльності), так і суб'єктивних (попереднього досвіду суб'єкта, його здібностей, потреб, характеру розвитку емоційно-вольової сфери тощо) причин. При цьому показником сформованості соціальної активності на різних етапах її розвитку є зміна мотивації, спрямованість цієї мотивації на задоволення потреб у соціально значущій діяльності і соціально цінному спілкуванні.

Узагальнивши існуючі визначення поняття «соціальна активність» і зосередившись на його психолого-педагогічній сутності, ми розглядаємо соціальну активність як стійку якість особистості, що виявляється в суспільно значущій діяльності, має складну структуру та охоплює потреби, мотиви, зацікавлення, установки тощо. Для молодшого школяра – це, передусім, здатність і здібність до самоідентифікації як члена колективу, до соціально значущої діяльності та відповідальності за неї.

Уважаємо за доцільне розкрити складові соціальної активності. На думку Т. Костяк [54, с. 99], Т. Мальковської [64, с. 85], Б. Новікова [72, с. 71] та ін., такими є наступні явища:

- усвідомлення громадських явищ, що становлять предметну сторону стосунків соціальних і моральних цінностей суспільства;
- розвиток соціальних почуттів і потреб, що мають громадську спрямованість (передусім потреби у взаємодії, співпраці);
- включення в практичну соціально цінну діяльність.

Відповідно до концепції розвитку соціальної активності особистості (В. Кобильченко [48, с. 130], А. Крупнова [56, с. 60], О. Прямикова [78, с. 126], В. Русал [86, с. 60]), яку ми обрали основою свого дослідження, передбачається розвиток у дитини наступних трьох складових соціальної активності:

– *перша* – це стійкі особистісні якості, що характеризують людину як суспільну істоту, забезпечуючи її самоцінність як індивідуальності. Ці якості формуються у процесі розвитку, виховання та активної взаємодії людини з навколишнім світом і поділяються на *конструктивні* (почуття симпатії до однолітка, товариськості, дружби; толерантність, емпатія, турбота, допомога та ін.), які потрібно стимулювати, та *деструктивні* (тривожність, імпульсивність, ворожість, агресивність, брехливість, замкненість, невпевненість та ін.), які необхідно нівелювати;

– *друга* – це процес діяльності: інтенсивність тих змін, які дитина вносить у процес свого навчання, позакласну діяльність, різноманітність поєднання елементів практичної діяльності зі спілкуванням та пізнанням, що надає соціальній діяльності індивідуально неповторного характеру;

– *третья* – умови та фактори соціальної ситуації, в якій діє індивід: умови родинного середовища; інтенсивність участі в колективних формах діяльності (художньо-ігрової, предметно-маніпулятивної, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної, суспільно корисної); взаємодія в системі «учитель-учень», що забезпечує ситуацію продуктивної спільної діяльності, під час якої виникають найтісніші мотиваційні контакти.

Ці концептуальні підходи до сутності і складових соціальної активності особистості та процес її формування дають змогу розглядати молодшого школяра як соціального суб'єкта, який має певні соціально-комунікативні проблеми і потребує подальшого навчання та виховання, зокрема із застосуванням засобів соціально-педагогічної діяльності.

Перейдемо до визначення загальних закономірностей процесу формування соціально активної особистості молодших школярів. Передусім

зауважимо, науковці (Г. Арефєва [4, с. 6], О. Лавренко [59, с. 54], Л. Черепанова [103, с. 62] та ін.) одностайні щодо розуміння того, що даний процес здійснюється за допомогою виховання у різних соціальних інститутах, але в першу чергу в закладах освіти. Ідеї активізації навчання висловлювалися ученими упродовж усього періоду становлення і розвитку педагогіки задовго до оформлення її в самостійну наукову дисципліну. У контексті нашого дослідження генезу педагогічної думки щодо формування соціальної активності можна розглядати як боротьбу двох поглядів на позицію учня. Прибічники першої позиції наполягають на початковій пасивності учня, розглядають його як об'єкт педагогічної дії, а активність, на їх думку, повинні були проявляти тільки викладачі. Прибічники другої позиції вважають учня рівноправним учасником навчально-виховного процесу і віддають формуванню та розвитку його активності головну роль.

При цьому науковці зауважують, провідною закономірністю процесу формування соціальної активності, зокрема молодших школярів, є така організація та реалізація навчально-виховного процесу, які спрямовані на активізацію учбово-пізнавальної діяльності учнів за допомогою широкого, бажано комплексного використання як соціально орієнтованих педагогічних, так і організаційно-управлінських засобів [102, с. 5].

Серед закономірностей процесу формування соціальної активності учні, зокрема М. Колеснікова [49, с. 177], обґрунтовують наступне. Зростання соціальної активності особистості знаходиться у безпосередній залежності від соціальної культури, яка проявляється в особливій спрямованості взаємовідносин, які характеризують соціальну позицію людини, її установки, цінності, способи їх реалізації. Також рівень соціальної активності залежить від співвідношення між обов'язками особи в суспільно значущій діяльності і суб'єктивними установками щодо такої діяльності.

Можемо констатувати, формування соціальної активності молодших школярів ґрунтується на відповідних соціальних знаннях у сфері культури, їх

спрямованості і виражається в способах, що уможлиблюють соціальну взаємодію людей щодо обміну вироблених ними духовних цінностей.

У контексті нашого дослідження вважаємо за доцільне зупинитися на висвітленні показників соціальної активності молодших школярів, узявши за основу напрацювання М. Іваненко [40, с. 98]:

1) сам факт участі в певному виді соціально важливої діяльності: кількість часу, що витрачається, зусиль, фактичний вклад учнів молодшого шкільного віку в загальні результати цієї діяльності (поведінковий рівень);

2) ступінь свідомості, поінформованості, які проявляється у ставленні до того або іншого заняття; усвідомлення мотивів діяльності, розуміння її соціальної важливості (інформативний рівень);

3) задоволеність своїм вкладом в різні сфери соціокультурного життя учнівського колективу, оцінка своєї участі в ній (емоційний рівень).

Зауважимо, що урахування даних критеріїв, показники і рівні розвитку соціальної активності дають уявлення про ціннісне відношення, наявність або відсутність стійкого інтересу у молодших школярів до певних видів соціально значущої діяльності.

Отже, з'ясування сутності поняття соціальної активності, його складових і закономірностей формування з різних позицій дозволяє констатувати наступне. Поняття соціальної активності можна визначити як якість особистості, яка здійснює діяльність під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, спрямовану на інтеграцію у соціум і що має різні продуктивні форми прояву.

Багатофункціональність соціальної активності полягає в тому, що вона є основою взаємозв'язку багатьох інтегративних якостей особистості молодших школярів та має формуючий вплив на її розвиток.

Зміст соціальної активності полягає у тому, що особистість, яка її виявляє, спонукається внутрішньою метою й цінностями. Вміння діяти за власним бажанням, реалізуючи особистісний початок у нових формах і видах діяльності, виявляти здатність у разі потреби швидко опановувати різні види

діяльності – таким є найбільш повне вираження соціальної активності особистості.

Сутність активності полягає в здатності особистості на самостійній вольові прояви, що виражаються в самостійній постановці мети, самостійній організації самої дії, спрямованої на досягнення цієї мети.

У контексті нашого дослідження соціальна активність особистості розглядається як інтегративна якість, яка включає соціальні знання і досвід, потребу в самореалізації й досягненні суспільно значущих цілей і характеризується спрямованістю на різні види соціально корисної діяльності, готовності брати на себе відповідальність за прийняті рішення і власні дії й виявляється в конкретній соціальній діяльності.

1.3. Соціально-педагогічні умови формування соціальної активності в молодшому шкільному віці

Формування у підростаючого покоління соціальної активності є важливим завданням сучасних закладів освіти, що призводить до розуміння необхідності активізації роботи школи та інших соціальних інститутів у напрямі розроблення, обґрунтування і створення психолого-педагогічних умов для розвитку соціально активної особистості, формуванні у неї готовності та вміння брати участь у соціально важливій діяльності, спрямованій на перетворення соціальної дійсності.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що різним аспектам формування соціальної активності присвячені дослідження педагогів Л. Алексєєвої [2], Н. Бібік [9], О. Васильєвої [18], Л. Варяниці [19], Н. Голованової [25; 26], М. Гончарової-Горянської [27]. Різні аспекти проблеми виховання соціально активних учнів різного віку розкрито в працях І. Беґа [8], Т. Мальковської [64], В. Цветкова [102], О. Чугунової [104] та ін.

Відповідно до предмету нашого дослідження, зупинимося на висвітленні проблеми психолого-педагогічних умов формування соціальної активності в молодшому шкільному віці задля обґрунтування доцільності застосування засобів соціально-педагогічної діяльності щодо оптимізації цього процесу. Дослідники, зокрема Ю. Коротина [52], Б. Новіков [72], В. Оржеховська [73] та ін. наголошують на тому, що проблема формування соціальної активності, насамперед у дітей молодшого шкільного віку, пошук дієвих засобів та способів її досягнення є однією з найважливіших у сучасному соціальному вихованні молодший школярів. Адже молодший шкільний вік є першим періодом системного залучення дитини до громадського життя. Саме в цей період, зауважує Ю. Коротина [52, с. 20], відбувається ціла низка особистісних утворень, необхідних для формування соціальної активності.

У контексті нашого дослідження, вважаємо за доцільне приділити увагу розкриттю можливостей молодшого шкільного віку у формуванні й розвитку соціальних засад життєдіяльності особистості дитини. Саме в цей період відбувається ціла низка особистісних утворень, необхідних для формування соціальної активності, зокрема:

- мотивація соціально значущої діяльності, в межах якої орієнтація на успіх є позитивною основою для формування соціальної активності молодшого школяра, оскільки вона спрямована на досягнення конструктивних, позитивних результатів, що визначає особистісну активність дитини;

- уміння керувати психічними процесами розвитку пізнавальної сфери, яке створює основу становлення здатності до довільної регуляції поведінки; діалогічність свідомості, критичне ставлення до себе й до інших людей;

- діалогічність свідомості, критичність до себе і до інших людей; дитина стає здатною до адекватної самооцінки, а задоволеність собою і досить висока самооцінка є важливими складовими соціальної активності [72, с. 74];

- формується новий тип відносин з людьми, засвоюються певні соціальні норми, втрачається орієнтація на дорослого й відбувається зближення з групою однолітків, де необхідними є навички соціальної взаємодії;

- молодший школяр починає розуміти, що від його поведінки залежить вирішення багатьох життєвих ситуацій, зокрема й складних стосовно соціальної взаємодії, а значить, вона здобуває готовність до оволодіння навичками конструктивної поведінки в проблемних ситуаціях на рівні особистості та колективу [72, с. 76].

Отже, формування соціальної активності молодшого школяра базується на таких особистісних утвореннях: мотивація досягнення, довільність, позитивне ставлення до себе, висока самооцінка, здатність до конструктивної поведінки у складних ситуаціях.

При цьому зауважимо, що у процесі формування соціальної активності молодших школярів великого значення набуває розвиток активно-особистісного ставлення учнів до різних видів і напрямів власної діяльності, що є одним із компонентів у механізмі регуляції їхньої поведінки. Як зауважує провідний дослідник з проблем формування соціальної активності В. Зотов [39, с. 40], цей процес безпосередньо пов'язаний із становленням системи ціннісно-нормативних орієнтацій молодших школярів, які є усвідомленим, фіксованим, особистісно-опосередкованим їх ставленням до своєї діяльності, що виражається через їхні погляди, оцінки, установки.

Відтак, можемо констатувати про існування безпосереднього впливу соціальної активності на різні види діяльності молодших школярів, процеси формування їх ціннісних орієнтацій, життєвих позиції і, відповідно, способу життєдіяльності учнів у цілому.

Інша вітчизняна дослідниця О. Проценко [77, с. 452] також зауважує, що особливістю молодшого шкільного віку є наявність в учнів потреби у спілкуванні з дорослими й ровесниками, у спільній діяльності з ними. Формування соціальної активності особистості відбувається в процесі соціально значущої діяльності. Тільки через діяльність у колективі кожний

його представник входить у суспільство. І такими первинними колективами для дитини є сім'я, школа, позашкільний навчальний заклад.

Перші етапи навчання в школі, зауважує науковець [77, с. 452], призводять до корінних змін соціального розвитку дитини. Залучення до громадського життя відбувається в процесі навчання, колективних творчих справ, моделювання проблемних рольових ситуацій, тому навчальна діяльність створює сприятливі умови для розвитку соціальної активності учнів молодшого шкільного віку.

Процес формування й розвитку особистості учня в молодшому шкільному віці характеризується інтенсивним розвитком соціальних відносин, змінами соціальних ролей і функцій з подальшим розширенням соціально-моральних взаємодій дітей з навколишнім соціумом, динамічністю соціальних уявлень, особливим ставленням до світу. Погоджуючись із О.Проценко [77, с. 452], вважаємо, що саме ці зміни є основними умовами організації процесу формування їх соціальної активності.

Ураховуючи закономірності процесу соціалізації особистості в дошкільному дитинстві, І.Рогальська [83, с. 14] обґрунтовує особливості формування соціальної активності на етапі первинної соціалізації – у дошкільному дитинстві та молодшому шкільному віці:

1) у дитинстві людина, як ніколи пізніше, відкрита для смислоосягнення та смислотворення. Образ світу виникає у дитини у процесі взаємодії з реальністю, яку вона відображає у своїх мозкових структурах через використання індивідуального досвіду, набутого під час сприймання предметів та явищ суспільного довкілля. Реально цей процес часто здійснюється стихійно, тому дитячий спосіб ставлення до світу відзначається яскравістю і безпосередністю життєвих вражень, гостротою переживань безлічі різних життєвих подій;

2) у дошкільному та молодому шкільному віці формуються первинні етичні поняття, здатність бачити прекрасне навколо себе. У свідомості дитини виникає розуміння власних можливостей та свого місця в системі суспільних

відносин. Особисте ставлення дитини до об'єктів і явищ довкілля визначає і вибір нею стратегії поведінки. У процесі становлення чітких поглядів на світ і на себе виробляється певна система цінностей і власна життєва позиція. Так, соціальний образ світу, що складається в свідомості дитини, набирає силу впливу на її дії, вчинки та в цілому на життя;

3) для дитячого сприйняття і світобачення характерною є цілісність, яка не подрібнює світ на окремі елементи, в ній злиті воедино об'єктивне і суб'єктивне, понятійне й образне, аналітичне і синтетичне у процесі одночасної роботи когнітивних структур та почуттів. Образ світу дитини-дошкільника і молодшого школяра відрізняють перевага емоційно-почуттєвих уявлень про світ над раціонально-логічними, одухотвореність об'єктів та явищ дійсності, спонтанність розвитку елементів образу світу та їх емоційно-ціннісне забарвлення;

4) уявлення про світ, ставлення дитини до світу, що її оточує, формується у дитячій свідомості, насамперед, через спілкування з іншими людьми – дорослими та однолітками. Отже, дорослішання дитини, її успішна соціалізація безумовно залежать від того, наскільки дитина визнається дорослими суб'єктом взаємостосунків з довкіллям, наскільки вони дозволяють дитині проявляти цю суб'єктність, створюючи умови для конструювання образу світу [83, с. 20].

Вищевикладене дозволяє стверджувати про те, що період молодшого шкільного віку є сенситивним у формуванні соціальної активності, оскільки на цьому етапі відбувається значна кількість психічних процесів, які визначають подальшу активність особистості, виявляється емоційний відгук на виховний вплив, розпочинається активне входження в різні види діяльності і зокрема громадського характеру.

Обґрунтовуючи умови психолого-педагогічного характеру, від яких безпосередньо залежить ефективність і результативність процесу формування соціальної активності, дослідники при цьому ураховують критерії оцінки. Так, аналізуючи формування активності особистості, її здатності до

самоактуалізації український психолог Н. Голованова виокремлює такі критерії розвитку особистості:

- перехід особистості від однієї вікової фази свого розвитку до іншої;
- розширення особистістю свого життєвого простору;
- оволодіння новими видами життєдіяльності;
- перехід від менш до більш змістовних життєвих цілей;
- досягнення творчих життєвих результатів [25, с. 5].

Ефективність процесу формування та розвитку соціальної активності учнів, на думку Т. Гаміна [24], М. Каргіної [43] залежить від участі школярів у спільній суспільно корисній діяльності.

Розвиваючи думку щодо критеріїв формування соціальної активності учнів у процесі навчання і виховання, дослідниці О. Джіоева та З Маргієва [31, с. 123] виокремлюють наступні:

- спрямованість на певну діяльність, рефлексія своєї діяльності;
- ступінь розвитку здібностей і обдарованості в певному виді діяльності;
- кількість та якість кінцевого продукту діяльності;
- сформованість соціальних ролей особистості учнів.

Результати даних дослідників доводять, що головними умовами організації процесу формування соціальної активності учнів є наступні: створення соціально-педагогічного виховного середовища, формування суб'єкт-суб'єктних відносин на основі діалогу «рівноправних» партнерів, організацію суспільно корисної діяльності, надання можливості учням проявляти себе в різних соціальних ролях, залучення учнів до різних видів суспільно корисної діяльності.

Як зауважує Н. Бібік [9, с. 10], створення таких умов можливо при чіткому розумінні ідей і високому професіоналізмі педагогів. Теоретична і методична освіченість педагогічних працівників дозволить відмовитися від загальноприйнятих штампів у сфері навчання та виховання підростаючого покоління, вийти на новий рівень спілкування, реалізувати поставлені завдання щодо формування соціальної активності молодших школярів.

Систематизація та узагальнення даних наукових джерел уможлиблює схематично зобразити процес формування соціальної активності учнів різного віку (рис. 2).

Рис. 2. Процес формування соціальної активності учнів [15]

Таким чином, орієнтація на розвиток соціально активної особистості припускає таку організацію навчально-виховного процесу, яка спрямована на усебічний розвиток і виховання молодшого школяра, готового до співпраці з іншими людьми, навколишнім світом та творчої діяльності, здатного виявляти власні інтереси відповідно до потреб соціуму, а також формувати систему загальнолюдських цінностей тощо.

Вищесказане відповідає вимогам Національної доктрини розвитку освіти у XXI ст. про те, що українському суспільству, яке динамічно розвивається, потрібні освічені, морально зрілі, наполегливі особистості, котрі можуть самостійно приймати відповідальні рішення в ситуації вибору, прогнозуючи їх можливі наслідки; здатні до співпраці з іншими членами соціуму; які відрізняються мобільністю, динамізмом, конструктивністю мислення; мають розвинене почуття відповідальності за долю країни.

Висновки до розділу 1

Результати дослідження стану наукового розроблення проблеми формування соціальної активності молодших школярів засвідчили її недостатнє висвітлення у зарубіжній та вітчизняній науці. Застосування системного аналізу дозволило запропонувати шляхи вирішення означеної проблеми – систематизувати та класифікувати джерельну базу щодо змісту та особливостей формування соціально активних молодших школярів.

Виокремлено три періоди: I) кінець XIX – початок XX ст. – період становлення наукової думки з проблеми виховання соціально активної особистості у контексті філософської та педагогічної наук; II) XX ст. – період інтенсивного теоретичного розвитку і практичного вирішення проблеми формування соціальної активності дітей різного віку; III) теперішній час – період інтенсивного розроблення теоретико-методологічних засад формування і розвитку соціальної активності учнівства у різних сферах життєдіяльності.

На підставі аналізу наукової літератури з'ясовано, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом формування соціальної активності

особистості. У цей період відбувається формування готовності до співпраці, роботі у колективі, розвиваються комунікативні навички, здатність приймати власні рішення і прагнути до розуміння власних потреб і вимог. Результатом активної групової і колективної навчальної діяльності та спілкування школяра є сформованість у нього соціальної компетентності.

Спираючись на теоретичні напрацювання І. Беха, О. Бобильової, В. Зотова, З. Кольчевої та ін., встановлено, що за умов сьогодення під соціальною активністю варто розуміти стійку якість особистості, що виявляється в суспільно значущій діяльності, має складну структуру та охоплює потреби, мотиви, зацікавлення, установки тощо. Для молодшого школяра – це, передусім, здатність і здібність до самоідентифікації як члена колективу, до соціально значущої діяльності та відповідальності за неї. Найважливішими ознаками соціальної активності молодших школярів є: свобода вибору, здатність ставити мету, передбачати результати діяльності і регулювати її інтенсивність.

Застосування комплексу теоретичних методів уможливили визначити закономірності формування соціальної активності молодших школярів: організація та реалізація навчально-виховного процесу має передбачати комплексне використання як соціально орієнтованих педагогічних, так і організаційно-управлінських засобів; формування соціальної активності знаходиться у безпосередній залежності від соціальної культури, яка проявляється в особливій спрямованості взаємовідносин, які характеризують соціальну позицію школярів, їхні установки, цінності тощо.

Таким чином, у результаті з'ясування стану наукового розроблення досліджуваної проблеми підтверджено її актуальність і недостатнє вивчення; розкриття теоретичних засад процесу формування соціальної активності молодших школярів дозволило обґрунтувати доцільність визначення цілей, принципів, змісту та інструментального забезпечення реалізації даного процесу передусім засобами соціально-педагогічної діяльності.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Зміст процесу формування соціальної активності засобами соціально-педагогічної діяльності

Необхідність використання соціального потенціалу учнів в інтересах суспільства, важливість розроблення інноваційних технологій навчання молодших школярів основам соціальної комунікабельності та самостійності, потреба виявлення механізмів розвитку учнівської ініціативи актуалізують завдання обґрунтування цілей, особливостей та змісту процесу формування їх соціальної активності.

Вивчення наукової літератури (Г. Осіпов [74], О. Прямикова [78], Л. Семенюк [88] та ін.) з проблеми дослідження дозволяє нам виділити етапи формування соціальної активності залежно від вікових особливостей дітей. Їх можна представити у вигляді вектору розвитку творчої активності: допитливість, пізнавальна активність (молодший шкільний вік) → прагнення до творчості, пошуковий рівень (молодший підлітковий вік) → індивідуальне вдосконалення (старший підлітковий вік).

Перейдемо до розгляду особливостей процесу формування соціальної активності учнів молодшого шкільного віку. Так, дослідники, зокрема І. Бережная та А. Зикова [7, с 176], наголошують на тому, що у процесі формування соціальної активності як інтегрованої якості особистості учнів різного віку варто урахувувати взаємозв'язок і взаємозалежність двох її аспектів, а саме особистісного та соціального. При цьому особистісний аспект відображається у потребах, інтересах, мотивах, особистих якостях, ставленні до соціальної дійсності (активність особистості); носієм соціальної активності може виступати також будь-яка соціальна група, колектив або інша спільність.

Натомість, соціальний аспект активності має прояв у накопиченні соціальних знань і умінь, а також досвіду соціально значущої діяльності. У даному контексті соціальність особистості визначається об'ємом соціальних зв'язків, за допомогою яких особа інтенсивніше розвивається, реалізує творчий потенціал, засвоює соціальні та культурні цінності в процесі соціального навчання, спілкування та взаємодії [7, с 176].

На взаємозв'язку і взаємозалежності особистісного та соціального у процесі формування соціальної активності наголошують інші дослідники. Зокрема А. Биков зауважує на тому, що розвиток соціальної активності школярів може бути ефективним за умови опори на особистісний досвід учнів, що уможливорює звернення до реальної економічної, соціальної, культурної дійсності, її протиріч і тенденцій. У цьому контексті необхідним також є синтез особистісного досвіду і наукової інформації і вже на їх основі ефективно розвивати соціальну активність школярів [17, с. 14].

Щодо цілей формування активності у молодших школярів у тій або іншій педагогічній ситуації дослідники розрізняють їх відповідно до спрямованості, характеру і змісту. По спрямованості – це знання, уміння, навички та активна реалізація засвоєного у практичній діяльності та поведінці. У реальному навчально-виховному процесі вони, зазвичай, характеризуються злиттям. Адже, як зауважує С. Курінна [58, с. 10], засвоєння нового вимагає від молодших школярів демонструвати здібності одночасної реалізації того, що було засвоєно раніше, а це, у свою чергу, є неможливим без отримання нової інформації. В той же час та або інша мета в педагогічній ситуації може переважати, що і забезпечує спрямованість цієї ситуації.

За характером виділяються цілі двох видів: вимога чіткого виконання згідно із алгоритмом, який продиктовано суб'єктом управління навчально-виховним процесом (учителем, батьками, колективом та ін.), або згідно із здатностями учнів виявляти ініціативу. Останнє, на думку відомої вітчизняної дослідниці А. Капської [90, с. 54], досягається за допомогою формулювання суб'єктом управління конкретного завдання. Завдання може ставитися

жорстко, з обов'язковим дотриманням умов і приписів, а може формулюватися з орієнтуванням на те, що шляхи його вирішення будуть знайдено учнями під час самостійної активної діяльності з використанням різних засобів.

На переконання С. Курінної [58, с. 11], за змістом цілі можуть передбачати розвиток конкретної якості особистості молодшого школяра: прояву самостійності, відповідальності, свідомості тощо. Зауважимо, що постановка цілей в тій або іншій педагогічній ситуації залежить від необхідності реалізації спільних цілей, а також стану активності об'єкту. Оптимальне поєднання цих складових дає можливість правильно вибрати і саму мету – формування соціально активної особистості молодшого школяра, здатного до самостійного прийняття і реалізації життєво важливих рішень.

Російська дослідниця Н. Менчинська мету виховання соціальної активності молодших школярів вбачає у формуванні здатності до саморегуляції процесу вчення, яка полягає в тому, що учні набувають самостійності в отриманні нових знань і актуалізації наявних, здійснюючи внутрішній контроль над вивченим [67, с. 31].

Варто наголосити, що педагог на етапі формулювання мети, повинен чітко уявляти, яку соціально значущу властивість він формує; учні ж, у свою чергу, мають бути націлені на сприймання окресленої мети діяльності як особливо важливої для успішної організації їхньої життєдіяльності.

У межах нашого дослідження доцільним є розгляд принципів, на яких ґрунтується змістове наповнення процесу формування соціальної активності молодших школярів. Так, Н. Клімкіна [46, с. 11] серед таких принципів виокремлює такі, як цілеспрямованість; диференціація та індивідуалізація навчально-виховного процесу; оптимізація навчання і виховання; системність й доступність; гуманізація та гуманітаризація педагогічного процесу; особиста активності підлітка; толерантність й конфіденційність; налагодження гармонії родинно-шкільного виховання.

Спираючись на педагогічну теорію і практику та проаналізувавши наукову психолого-педагогічну літературу (А. Маркова [65, с. 56],

А. Рижанова [82, с. 20], Л. Шаламова [105, с. 97] та ін.), маємо можливість виокремити наступні принципи:

1. Принцип виховуючого середовища передбачає формування в навчальному закладі єдиного соціокультурного навчально-виховного простору, у якому домінують демократичні орієнтації, цивілізовані моральні норми, цінності здорового способу життя.

Уважаємо, у практичній діяльності начального закладу даний принцип може реалізовуватися в дотриманні молодшими школярами та усіма учнями і вчителями у цілому правил внутрішнього розпорядку; підтримка специфічних рис навчального закладу через збереження його традицій, норм поведінки, фірмового стилю; облаштуванні аудиторного фонду, рекреаційних зон, прилеглих до навчального закладу територій; художньому оформленні заходів, які відбуваються у навчальному закладі; формуванні доброзичливого, творчого морально-психологічного клімату в навчальному закладі тощо.

2. Принцип гуманістичної орієнтації виховання зумовлює розгляд особистості молодшого школяра як головної цінності.

На наш погляд, у процесі формування соціальної активності молодших школярів цей принцип передбачає захист інтересів учнів і надання їм допомоги у вирішенні соціально-психологічних, економічних та інших проблем; формування відносин міжособистісного характеру, які сприяють розвитку індивідуальності кожного учня молодшого шкільного віку.

3. Принцип соціально-педагогічної адекватності – відповідність мети, задач, засобів виховання суспільним реаліям і задачам формування активної соціальної позиції молодших школярів.

4. Принцип індивідуального виховання – визначення траєкторій розвитку кожного молодшого школяра, виокремлення спеціальних задач індивідуального становлення учнів відповідно до їхніх здібностей та особливостей, використання відповідних методів і засобів формування соціальної активності молодших школярів.

5. Принцип соціального «загартовування» особистості – включення учнів у ситуації, які вимагають від них вольових дій, вироблення певних стратегій вирішення проблем, формування соціального імунітету, стресостійкості.

6. Принцип єдності виховання і самовиховання – визнання учнівської ініціативності та активності повноправними суб'єктами виховної діяльності.

Зауважимо, даний принцип реалізується через формування і навчання соціального активу вже серед учнів початкової ланки; нормативне закріплення основ функціонування органів учнівського самоврядування, учнівських загонів та інших соціально орієнтованих формувань учнів.

7. Принцип комплексності змісту виховної роботи – поєднання різних напрямів і форм виховної роботи, які забезпечують різнобічний розвиток особистості молодших школярів і максимальне задоволення їх потреб у соціально важливій діяльності.

8. Принцип єдності навчальної і виховної роботи – забезпечення ефективної взаємодії адміністративних, освітніх, інформаційних, виховних та інших підрозділів навчального закладу а організаційному та змістовому забезпеченні процесу формування соціальної активності молодших школярів.

Вивчення наукової літератури (В. Цветков [102, с. 11], Л. Черепанова [103, с. 56], Л. Шаламова [105, с. 97] та ін.) дозволяє нам виокремити змістові компоненти процесу формування соціальної активності молодших школярів:

- створення оптимальних матеріально-технічних, соціальних, морально-психологічних умов, у яких формуються соціальні якості особистості молодших школярів;

- цілеспрямований вплив на процес формування світогляду, моральних цінностей та установок, суспільно вагомих потреб і мотивів діяльності учнів початкової школи;

- безпосереднє керівництво поведінкою учнів, що передбачає організацію, регулювання, контроль їхньої практичної діяльності.

Зауважимо, управління процесом формування соціальної активності молодших школярів досягає мети, лише за умови його закріплення у конкретних організаційних формах виховної роботи навчального закладу. При цьому, зазначає Л. Шаламова, суб'єкт управління може як бути інституціонізованим (структурні підрозділи навчального закладу, громадські об'єднання, колективи учнів та учителів), так і індивідуальним (особа наділена певними виховними повноваженнями) [105, с. 97].

Дослідники також наголошують на утрудненнях, які можуть супроводжувати процес формування соціальної активності молодших школярів засобами соціально-педагогічної діяльності. Зокрема, О. Бурим [16, с. 17], В. Завгородня [36, с. 222] та ін. зауважують на тому, що даний процес обумовлює вплив на суб'єктивне, індивідуальне, унікальне світосприйняття учнів, а також їхнього найближчого соціального оточення (батьків, братів/сестер, друзів тощо). На наш погляд, така особливість процесу формування соціальної активності молодших школярів детермінує наступне:

- постійний облік видозмін і новоутворень, які відбуваються в «об'єкті» такого формування;
- аналіз стану рівнів соціального розвитку особистості молодших школярів, а також коректування методів і засобів соціально-педагогічної діяльності, розробка інноваційного інструментального забезпечення керівництва даним процесом;
- урахування соціально-демографічних характеристик і соціально-психологічних якостей учнів;
- засобами соціально-педагогічної діяльності діагностувати особистісний потенціал та існуючий рівень соціальної активності, а також її спрямованість.

Отже, психолого-педагогічної літератури дозволяє нам зробити висновки, що під соціальною активністю слід розуміти системну якість особистості, що виявляється в бажанні налагодити стосунки з оточуючими людьми, допомогти, підтримати їх, в прагненні особисто виявляти турботу, що

знаходить реалізацію у взаємодії з іншими індивідами. Соціальна активність, що характеризує здатність, готовність і культуру міжособистісного спілкування особистості в навчально-виховному колективі, – динамічна структурована система, що характеризується певним змістом зв'язків між кожним вихованцем зокрема й колективом у цілому, виконує на тому чи іншому етапі розвитку школяра свої соціально-психологічні та педагогічні функції.

Науковці зазначають, що оскільки особистість – істота соціальна, то формат соціальної активності охоплює як соціальні мотиви, знання, навички, необхідні для успішної взаємодії із соціальним середовищем, так і самопочуття та самосприйняття особистості в мінливому соціумі. При цьому соціальна активність передбачає як достатній рівень уміння будувати партнерські відносини, здатність до кооперації на рівноправній основі, так і достатній рівень комфортності, аби не йти врозріз з вимогами суспільства [8, с. 89].

Зміст процесу формування соціальної активності увиразнюється у визначенні компонентів останньої. Так, компонентно-структурний аналіз соціальної активності як інтегральної якості особистості, що проявляється в єдності знань, ціннісних орієнтацій і готовності до певних дій, спілкування й поведінки в конкретній соціальній ситуації, здійснений провідними дослідниками (Т. Гаміна [24, с. 29], І. Єрмаков [35, с. 59], В. Зинченко [38, с. 331] та ін.), дає можливість виділити чотири основні її компоненти: афективний, когнітивний, аксіологічний, праксеологічний.

Спираючись на указані праці, розглянемо компоненти детальніше. Афективний компонент соціальної активності визначає емоційне ставлення особистості до спілкування, діяльності та життєвих потреб, наявність емоційного досвіду, захопленість від спілкування, задоволеність від самого процесу діяльності й виявляється в почуттях симпатії, товарищескості, дружби.

Когнітивний включає обсяг соціальної інформації як результату пізнання особистістю явищ дійсності, законів природи й суспільства, досвіду

застосування засобів пізнання навколишнього світу, умінь і навичок, способів міжособистісної взаємодії, зацікавленість у пізнанні своїх ровесників.

Аксіологічний компонент – спрямованість соціальних орієнтацій, які проявляються в характері інтересів, ідеалів, устремлінь; мотиви спілкування й взаємодії з оточуючими; ціннісні орієнтації в основних сферах діяльності, які знаходять свій вияв у системі домінуючих мотивів, суб'єктивному ставленні до цілей, завдань, змісту й форм цієї діяльності.

Праксеологічний забезпечує формування виконавських, управлінських, організаторських умінь і навичок, необхідних для здійснення навчально-пізнавальної, трудової, соціально-комунікативної, громадської діяльності; їх кількісні і якісні показники, ступінь інтенсивності – екстенсивності діяльності; сформованість вольових якостей – ініціативності; результативності; масштабності; наявність елементів творчості, досвіду в процесі діяльності [4, с. 156–158].

Визначення структури соціальної активності дає змогу глибше зрозуміти не тільки суть феномену, але й його динаміку протягом перебування дитини в навчально-виховному закладі. Так, соціальна активність учнів багаторівнева, оскільки вона характеризується: стабільністю-нестабільністю прояву власне активності особистості; самостійністю-несамостійністю у виконанні задач соціально важливої діяльності;

- зовнішніми («вимагають») чи внутрішніми («хочу») мотивами; у свою чергу внутрішні мотиви можуть знаходитися за межами діяльності або породжуватися самою діяльністю;

- репродуктивністю-креативністю, де критерій креативності дуже часто розглядається як системотворчий, бо творчий характер діяльності чи творчий підхід є вищою характеристикою людини, визначає її суспільну цінність і водночас виступає результативною стороною педагогічної діяльності;

- ставленням особистості молодших школярів до процесу, результатів, форм і змісту соціально важливої діяльності;

- активність молодших школярів може стимулюватися безпосередньо – тоді суб'єкти соціально-педагогічної діяльності матимуть справу з активністю-метою або опосередковано, в такому випадку активність виступатиме як засіб; нарешті, активність може бути потенційною, що обмежується лише готовністю й прагненням до певної дії, й реальною, що реалізується в соціально-комунікативній діяльності.

Враховуючи молодший шкільний вік, та наявність в учнів потреби в спілкуванні з дорослими й ровесниками, можна сказати, соціальна активність дітей цього вікового періоду формується у спільній діяльності. Проте, соціальні умови, в яких знаходиться учень початкових класів, не дають йому в повній мірі задовольнити потреби спілкування за умов традиційного навчання. Тому на переконання М. Колеснікової [49, с. 180], важливо з приходом дитини до школи створювати умови для її спілкування як з дорослими, так і ровесниками в усіх видах їх діяльності. Тільки через діяльність в колективі кожний його член входить у суспільство, тільки в діяльності відбувається його соціалізація. Таким чином, активна участь дитини в навчальній діяльності є однією з першооснов формування її соціальної активності.

У сучасній науковій літературі (Т. Гаміна [24, с. 29], І. Єрмаков [35, с. 59], В. Зинченко [38, с. 331] та ін.) досліджується роль спілкування у формуванні та життєдіяльності особистості. При цьому висвітлюються такі аспекти, як соціалізуюча та індивідуалізуюча функції спілкування, розробляється проблема співвідношення суспільних відносин, діяльності та спілкування. У психології склалося кілька підходів щодо дослідження феномена спілкування. Найбільш детально розроблений і представлений в ряді робіт підхід до спілкування як до одного з видів людської діяльності (В. Абульханова-Славська [1], Г. Ареф'єва [4], М. Докторович [33] та ін.)

Педагогіка виділила спілкування в якості окремої теоретичної проблеми в 70-х роках (Т. Мальковська [64], В. Петровський [75] та ін.). Ученими-педагогами досліджується ряд аспектів спілкування школярів у процесі пізнавальної діяльності, спілкування розглядається як фактор виховання

школярів. Міжособистісне спілкування в класному колективі є складовим елементом діяльності (навчально-пізнавальної, суспільно-корисної, культурно-масової, спортивно-ігрової, художньо-естетичної, конструктивно-дослідної), її атрибутом. Специфічні особливості спілкування школярів об'єктивно відбиваються в цілеспрямованому процесі організації соціально-комунікативної діяльності на уроках.

Уважаємо, що в молодшому шкільному віці для спілкування на уроці, найбільш сприятливі умови створюються в процесі використання інтерактивних технологій навчання, які передбачають діалогічність, діяльнісно-творчий характер, підтримку індивідуального розвитку дитини, надання їй самостійності в прийнятті рішень, творчості, вибору змісту й способу навчання та поведінки.

Науковці (Б. Вульфів [23, с. 29], Т. Мальковська [64, с. 89], Г. Осіпов [74, с. 77] та ін.) стверджують, що соціальна активність особистості формується за допомогою засвоєння соціального і життєвого досвіду. Навчальний заклад, вступаючи до співпраці з іншими соціальними інститутами, розширює соціальну взаємодію учнів, завдяки чому вони включаються до суспільно корисної діяльності, виконують різні соціальні ролі, збагачують свій життєвий і соціальний досвід. Скоординована діяльність школи та інших соціальних інститутів дозволить створити соціально-педагогічне виховне середовище, в якому дитина найбільш повно буде включеною до суспільних відносин.

Зауважимо, соціальна активність реалізується в системі цільових установок, ціннісних орієнтацій, що визначають мотиваційну сферу особи, спрямованість її інтересів, вибір способів діяльності по задоволенню виникаючих потреб. Сьогодні істотно розширився соціальний простір, де протікає життєдіяльність учнів, активізується їх включення в різноманітні стосунки в процесі діяльності, що ускладнюється. Соціальна активність є інтегральною громадською властивістю, що характеризує стан суб'єкта в процесі взаємодії з іншими індивідами (спільностями, колективами, групами)

в діяльності, необхідність якої обумовлена особистими і суспільно значимими інтересами і цілями.

Третім компонентом педагогічної ситуації є зміни, що відбуваються в особі. До них можна віднести і знання, уміння в якій-небудь області, і власне якості особи, і здатність здійснювати ті або інші вчинки. Важливо, щоб педагогічна ситуація носила певну соціальну спрямованість і сприяла рішення конкретних завдань формування особи.

Відмічено, що різні види педагогічних ситуацій з точки зору навантаження, яке вони несуть в процесі формування соціальної активності, можуть бути проаналізовані, принаймні, з двох точок зору : реалізації загальної ідеї розвитку активності і конкретної спрямованості на актуалізацію тієї або іншої сторони соціальної активності, наприклад виконавчій. Такий вид педагогічної ситуації є взаємодією педагогів і учнів: учитель, вихователь формулює цілі, вказує шляху їх досягнення, а учні повинні, наслідуючи зразок, стереотип, правила і тому подібне, досягти поставлену мету. Найбільш цінні в соціальному плані ситуації, ґрунтовані на усвідомленому відтворенні соціального досвіду з орієнтуванням на самостійність і свідомість, оскільки вони сприяють розвитку комплексу якостей, що називаються виконавчою, у тому числі з можливістю прояву виконавчої, що ініціює.

Дуже важливий наступний вид педагогічної ситуації – проблемна ситуація. Це особливого роду взаємодія педагогів і учнів, в якому проблема ставиться так, щоб шляхи її досягнення були знайдені самими дітьми (роль педагога при цьому організуюча і напрямна). Багато дослідників вважають, що проблемні ситуації, які можуть виникати як в навчанні, так і у вихованні, найбільшою мірою формують творчу активність і орієнтовані на прояв ініціативності. Тут багато що залежить від здатності педагога правильно сформулювати соціально значиму мету, створити такі умови, які найбільшою мірою сприяли б вибору такими, що вчаться адекватних способів її досягнення [74, с. 77].

Вищезазначене дозволяє сформулювати висновки. Формування соціальної активності молодших школярів варто розглядати як одне із завдань виховання, що забезпечує засвоєння і відтворення індивідом соціального досвіду, комфортне і гармонійне входження учнів до життя соціуму. Визначено, що формування і розвиток соціальної активності особистості відбувається в процесі спільної діяльності і спілкування в певних психолого-педагогічних умовах за допомогою обґрунтованого комплексу соціально-педагогічних засобів.

2.2. Засоби соціально-педагогічної діяльності у контексті формування соціальної активності молодших школярів

Формування соціальної активності молодших школярів має багатоаспектний характер, що, в свою чергу, зумовлює розроблення адекватних сучасному стану освітнього процесу методичних рекомендацій щодо використання засобів соціально-педагогічної діяльності у процесі соціально орієнтованого навчання і виховання молодших школярів. Проблема формування соціально активної особистості є об'єктом уваги як теоретиків філософії, соціології, психології, педагогіки, так і педагогів-практиків. Формування соціально активної особистості в педагогічному аспекті, згідно із судженнями Н. Менчинської [67, с. 5], є процесом створення системи педагогічних ситуацій під час навчання і виховання, які включають певну мету, оптимальні форми і методи, а також соціально значущі зміни в особистості учня, що виявляються в активній, свідомій і самостійній діяльності та поведінці.

У зв'язку зі сказаним, звертаючись до предметного поля нашого дослідження, постає потреба в обґрунтуванні мети, оптимальних форм, методів і засобів формування соціальної активності молодших школярів. Розв'язання поставленого завдання, на наш погляд, є досить актуальним, адже

у перспективі дозволяє вирішувати окреслену нами суперечність щодо існування нових вимог, що висуваються перед випускниками початкових навчальних закладів та недостатньою обґрунтованістю ефективних засобів формування соціальної активності молодших школярів.

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури (В. Бочарова [12], О. Будник [13], А. Капська [90], С. Курінна [58] та ін.) засвідчив, що найбільш доцільними засобами формування соціально активної особистості молодшого школяра є засоби соціально-педагогічної діяльності. Адже правильно організована соціально-педагогічна діяльність передбачає допомогу людині в інтеграції у суспільство та зміни, тих обставин, які цьому заважають [12, с. 3].

У межах нашого дослідження соціально-педагогічну діяльність розуміємо як різновид професійної діяльності вчителя, що ґрунтується на загальних філософсько-психологічних і педагогічних трактуваннях її сутності та структури, водночас втілює в собі соціальний аспект (соціальні проблеми учнів, їх психолого-педагогічна діагностика, соціокультурні особливості шкільного середовища тощо) [90, с. 79].

Відповідно до предмету дослідження пріоритетними завданнями соціально-педагогічної діяльності вважаємо такі:

- зміцнення та активізація адаптаційного потенціалу особистості;
- збереження та покращення фізичного, психічного та соціального здоров'я особистості, створення сприятливих умов у мікросоціумі для розвитку здібностей та самореалізації особистості;
- надання їй соціальної, психологічно-педагогічної підтримки; попередження та локалізація негативних впливів чинників соціального середовища тощо [13, с. 78].

У філософсько-соціологічній літературі зміст «соціального» часто пов'язують із діяльністю, дією, суспільними відносинами, суспільною свідомістю, духовною субстанцією та ін. Соціальний (від лат. *socialis* – загальний, суспільний) – стосується всього загальнолюдського, тобто того, що пов'язане із спільним життям людей, різними формами їх спілкування,

передусім того, що належить до суспільства і суспільності. [90, с. 429–430]. Тому соціально-педагогічній діяльності як важливій складовій педагогічної роботи у цілому, що найповніше виявляється у процесі взаємодії людини із соціальним середовищем, у процесі формування соціальної активності молодших школярів відводимо пріоритетне місце.

Погоджуюсь із дослідниками (С. Данилейко [29, с. 23], М. Колеснікова [49, с. 177]), вважаємо, що у процесі формування соціальної активності молодших школярів особливу увагу варто приділятися вибору методів і засобів його організації. Адже методи і засоби у будь-якій діяльності є динамічними категоріями, які залежать від цілей навчання і виховання, а також від конкретного змісту діяльності педагогів і учнів, в якій вони реалізується. Відтак, важливості у процесі формування досліджуваного нами явища набуває те, щоб методи і засоби не суперечили цілям, а були оптимальними з точки зору становлення соціальної активності, зокрема молодших школярів.

Під засобами навчання і виховання педагоги (Н. Волкова [22, с. 127], М. Фіцула [99, с. 330] та ін.) розуміють діяльність, явища чи предмети культури, навколишній світ тощо, які можуть впливати на особистість у певному напрямі. Серед таких вирізняють слово, фольклор, авторитет, працю, ідеали, природу, побут, звичаї, традиції, суспільний досвід, мікроклімат, громадську думку, мистецтво, іграшки, свята, символи, реліквії, релігію та ін.

На наш погляд, застосування комплексу методів прийомів і засобів саме соціально-педагогічної діяльності може сприяти наданню комплексної соціально-психолого-педагогічної допомоги молодшим школярам у розв'язанні проблем із становленням їхньої індивідуальної особистості у якості активного суб'єкту соціального життя. Перейдемо до викладу результатів дослідження. У межах нашого дослідження під *засобами соціально-педагогічної діяльності* будемо розуміти сукупність матеріальних, емоційних, інтелектуальних та інших умов, які використовуються соціальним педагогом для досягнення мети [108, с. 27]. При цьому зауважимо, що власне

засоби не є спеціальними способами діяльності, проте стають такими лише тоді, коли використовуються для досягнення конкретної соціально значимої мети. Зокрема, зауважує А. Капська, якщо діяльність організована таким чином, що буде служити досягненню визначеної мети, наприклад формування соціальних умінь чи-то навичок, то застосовані фахівцем способи будуть виступати засобами соціально-педагогічної діяльності [90, с. 178].

Зауважимо, засоби соціально-педагогічної діяльності мають міждисциплінарний характер, тобто значна їх частина запозичена з психології, педагогіки, соціальної роботи. Також наголосимо на тому, що у соціально-педагогічній теорії, стверджує З. Шевців [108, с. 27], розмежування між поняттями «прийом», «операція», «засіб» і «метод» майже відсутнє.

Так, у контексті формування соціальної активності молодших школярів, вважаємо, що педагогічні засоби чи-то методи соціально-педагогічної діяльності спрямовані на виховання, перевиховання, корекцію, реабілітацію, навчання соціального досвіду. Соціологічні засоби дозволяють суб'єктам соціально-педагогічної діяльності збирати необхідну інформацію, аналізувати документацію, здійснювати спостереження, опитування учнів. Засоби психологічного характеру (тренінг, групова психотерапія) забезпечують зняття психологічного характеру у процесі формування соціальної активності молодших школярів.

Зупинимося на висвітленні групи нетрадиційних для соціально-педагогічної діяльності засобів, які, на наш погляд, можуть бути використаними у процесі формування соціальної активності молодших школярів. На переконання Ю. Ївженко [41, с. 289], доцільно звернути увагу на соціалізуючий потенціал наступних засобів соціально-педагогічної спрямованості:

- організаційні (пов'язані з організацією суспільно корисної діяльності молодших школярів);
- комунікативні (спрямовуються на прищеплення навичок соціальної комунікабельності, загальноприйнятих у суспільстві норм поведінки);

- логічні (дозволяють соціальному педагогу, вчителям будувати структуру роздумів над проблемою формування соціальної активності, використовувати методи загально філософського характеру).

Окрему групу у процесі формування соціальної активності молодших школярів становлять такі засоби соціально-педагогічної діяльності, як засоби лікувальної педагогіки. Дана група ґрунтується на доцільності усвідомити існування соціального здоров'я, навчити піклуватися про нього методом переконань, допомогти у формуванні навичок саморегуляції, самодисципліни. Уваги також заслуговують засоби мистецтва – естетотерапія, арттерапія, імаготерапія (організація рухомих та інтелектуальних забав), артотерапія (виховання на позитивних прикладах, вчинках соціального значення, ідеалах) тощо [5, с. 27].

Аналіз наукової літератури з соціальної педагогіки (О. Безпалько [5], А. Капська [90], З. Шевців [108] та ін.) дозволяє згрупувати усі засоби соціально-педагогічної діяльності, які можуть бути використано у процесі формування соціальної активності молодших школярів, наступним чином. Серед засобів і методів соціального виховання увагу доцільно звернути на методи формування свідомості – приклад, бесіда, диспут, розповідь, лекція, переконання, навіювання тощо. Указані засоби як способи взаємодії соціального педагога, вчителя і учнів молодших класів сприяють накопиченню позитивного соціального досвіду, соціалізації і соціально-педагогічній реабілітації.

За твердженням З. Шевців [108, с. 27], у процесі формування і розвитку соціального потенціалу особистості молодших школярів вагоме значення посідають методи стимулювання соціально доцільної поведінки об'єкта соціально-педагогічної діяльності. Серед інших варто виокремити методи стимулювання, методи позитивного підкріплення, покарання, змагання, традиційні та інноваційні форми заохочення в практиці соціально-педагогічної роботи.

Також варто наголосити на доцільності використання у процесі формування соціальної ініціативності та активності методів організації діяльності молодших школярів таких, як методи соціального навчання та закріплення позитивного досвіду. Саме доручення, на думку І. Белецької [6, с. 44] є ефективним методом організації соціально керованої діяльності за умови вироблення суб'єктами соціально-педагогічної діяльності чіткої стратегії їх надання, розуміння техніки чергування творчих доручень.

У межах нашого дослідження уваги заслуговують розробки таких дослідників, як А. Буканова, С. Філюков, В. Полніков [14], котрі виокремлюють наступні засоби соціально-педагогічної діяльності для підвищення ефективності залучення школярів до активного соціального життя:

- 1) співпраця і співтворчість усіх суб'єктів педагогічного процесу з орієнтацією на самостійність та ініціативність учнів;
- 2) використання комплексу знань і навичок із різних сфер суспільної життєдіяльності;
- 3) відповідність поставлених проблем реальним інтересам і потребам вихованців і соціуму;
- 4) чітка послідовність етапів реалізації програми формування соціальної активності і роботи над нею;
- 5) творча спрямованість, стимулювання самореалізації, ініціативності та відповідальності учнів різного віку;
- 6) спрямованість на практичний, соціально значимий результат.

При цьому, зауважують дослідники, саме методи і засоби соціально-педагогічної діяльності щодо підвищення ефективності залучення школярів до активного соціального життя мають бути більш активно використані в педагогічній діяльності, спрямованій на розвиток соціальної активності, і отримати максимально широке застосування в сучасному навчальному закладі [14, с. 1184].

З метою залучення учнів різного віку до індивідуальної, групової чи колективної виховної роботи, спрямованої на досягнення соціально значущого результату завдяки самореалізації та самоствердження кожного учня в конкретній справі, у своєму дослідженні Н. Клімкіна [46, с. 14] обґрунтовує доцільність використання таких засобів розвитку соціальної активності як:

- 1) розвиток учнівського самоврядування, обговорення поведінки учнів, що допускали асоціальні вчинки на засіданнях учнівського парламенту;
- 2) організація в шкільній бібліотеці виставок на теми «Конституція України про виховання дітей», «Правове виховання і соціальний захист підлітків»;
- 3) формування у вихованців організаторських здібностей унаслідок їхньої участі у соціально значущій діяльності;
- 4) виконання громадських доручень в умовах школи;
- 5) використання зміни соціальних ролей (підготовка тематичних вечорів відпочинку, конкурсів, відвідування масових свят, театрів, мистецьких виставок, музеїв; туристичних мандрівок, Благодійних акцій «Святий Миколай іде до сиріт», «Лікарські трави допоможуть хворим», «Різдво Христове – свято для всіх» та ін.).

Оскільки соціальна педагогіка виробляє механізм трансляції та розвитку соціальних і культурних цінностей, а сучасне суспільство завдяки оперативному поширенню інформації дедалі інтенсивніше глобалізується, на думку О. Будник [13, с. 84], у контексті формування соціальної активності молодших школярів варто розглядати особливості соціально-педагогічної анімації дозвілля в інформаційному соціумі.

Соціально-педагогічна анімація у сфері дозвілля загалом є процесом активізації вибору людиною дозвіллевих уподобань з метою розвитку соціальних якостей особистості, натхнення її на соціально активні дії через засоби анімації [13, с. 84]. На наш погляд, завданнями соціально-педагогічної анімації у сфері дозвілля, зокрема під час формування соціальної активності молодших школярів є:

- створення соціально-педагогічних умов для наближення дозвіллевої сфери нашої країни до європейської; формування гармонійного дозвіллевого простору в умовах регіону та країни;
- розвиток громадянської активності в соціальному середовищі;
- налагодження ефективної комунікації на різних рівнях соціального простору;
- посилення міжгрупових та міжнаціональних гармонійних відносин;
- урізноманітнення сімейного дозвілля, поліпшення міжпоколінних стосунків;
- соціально-педагогічна підтримка молодших школярів з особливими потребами;
- підвищення адаптаційного потенціалу соціальних суб'єктів у нових умовах середовища;
- ефективна соціальна інтеграція в середовище різних соціальних категорій молодших школярів із сімей мігрантів, безробітних;
- профілактика соціальних відхилень в учнівському середовищі молодших школярів та ін.

Відтак, метою соціально-педагогічної анімації у процесі формування соціальної активності молодших школярів є створення умов для позитивного соціального розвитку особистості учнів, тобто засвоєння позитивних соціальних цінностей, формування соціальних якостей та просоціальної поведінки. Серед основних завдань соціально-педагогічної анімації може бути сприяння гуманізації та гармонізації розвитку особистості в соціумі, інтенсифікація процесу самоактивності молодших школярів як соціальних суб'єктів.

У контексті формування соціально активної особистості молодших школярів уваги, на думку О. Киричук [45, с. 87], заслуговує розуміння особливостей використання ігрових технік соціально-педагогічної роботи. Адже, з огляду на вікові особливості молодшого шкільного віку, гра одночасно є формою педагогічної взаємодії і засобом розвитку творчої

соціально активної особистості При цьому обґрунтування потребують психолого-педагогічні умови застосування гри як засобу соціально-педагогічної діяльності у процесі формування соціальної активності:

- визначення творчого потенціалу гри;
- визначення місця і часу проведення, кількості учасників;
- забезпечення комфортності й природності гри урахування вікових та анатомо-фізіологічних особливостей учасників ігор;
- захист людської гідності, морального самопочуття кожного учасника;
- визначення місця ігротехніки під час проведення гри; цілеспрямоване поширення прав учасників гри.

На думку Д. Вишневського, розвиток тих або інших соціально значимих якостей і способів соціально-ціннісної діяльності у молодших школярів стає можливим за рахунок застосування різних видів ігор-тренувань. Серед таких дослідник виокремлює ігри-тренінги спортивної спрямованості, рухливі ігри, інтелектуальні ігри-тренування, координаційні і комунікативні ігри-тренування, ігри-тренінги психічної релаксації і концентрації, гри-розваги, ігри-тренінги соціальної взаємодії, ігри-драматизація і концерт. Основним чинником соціалізуючого впливу ігор-тренувань є ситуації виникнення у ході ігор бар'єрів-труднощів соціального значення, які необхідно здолати учням [20].

Однак, як стверджує О. Коберник [47, с. 40], використання гри у процесі формування соціальних компетенцій учнів різного віку, зокрема і молодших школярів, завжди стикається з протиріччям: навчання є завжди процесом цілеспрямованим, а гра за своєю природою має невизначений результат (інтригу). У зв'язку з цим завдання педагога при застосуванні ігор у якості засобів соціально-педагогічної діяльності полягає в підпорядкуванні гри визначеній цілі – формування соціально активної особистості, здатної продуктивно соціалізуватися у процесі навчання і виховання.

Як зауважує дослідниця, за умов сьогодення в організації самої гри відбувається зміщення акцентів з драматизації (форм, зовнішніх ознак гри) на

її внутрішню сутність (моделювання події, явища, виконання певних ролей). У західній дидактиці поступово відходять від терміну гра, який асоціюється з розвагами, і вживають поняття симуляція, імітація тощо [47, с. 40].

Відтак, варто урахувувати, що використання ігрової моделі у процесі формування соціально активної особистості молодших школярів має забезпечувати ще й комплекс цілей:

- забезпечення контролю прояву емоцій;
- надання учням молодшого шкільного віку можливості самовизначення;
- надихання й допомога розвитку творчої уяви;
- надання можливості зростання навичок співробітництва, ініціативності в соціальному аспекті;
- надання можливості висловлювати свої думки [47, с. 41].

На переконання А. Бикова [17, с. 121–124], перевагою використання ігрової моделі у процесі формування соціальної активності молодших школярів є те, що учасники навчального процесу знаходяться в інших умовах, ніж у традиційному навчанні. Зокрема, учням надається максимальна свобода інтелектуальної діяльності, демонстрації засвоєного соціального досвіду, які обмежується лише визначеними правилами гри. Учні самі обирають власну соціальну роль у грі, висуваючи припущення про ймовірний розвиток подій, створюють проблемну ситуацію, шукають шляхи її розв'язання, беручи на себе відповідальність за обране рішення.

Варто зауважити, що вчитель, соціальний педагог чи-то практичний психолог, формуючи і розвиваючи соціально значущі якості особистості учасників навчально-виховного процесу за допомогою ігрових моделей, виступає в кількох якостях, зокрема:

- 1) інструктор (ознайомлення з правилами гри, консультації під час її проведення);
- 2) суддя-рефері (коректування і поради з розподілу ролей);
- 3) тренер (підказки учням для прискорення проведення гри);
- 4) головуєчий, ведучий (організатор обговорення) [17, с. 121–124].

Дослідники процесу планування та організації процесу формування соціальної активності молодших школярів (А. Биков [17], С. Данилейко [29], О. Киричук [45], О. Коберник [47]) пропонують реалізовувати ігрову модель як засіб соціально-педагогічної діяльності забезпечення відповідного процесу в чотири етапи:

- 1) орієнтація (уведення учнів у тему, ознайомлення з правилами гри, загальний огляд її перебігу);
- 2) підготовка до проведення гри (викладення сценарію гри, визначення ігрових завдань, ролей, орієнтовних шляхів розв'язання проблеми);
- 3) основна частина – проведення гри;
- 4) обговорення.

Розглянемо соціалізуючий потенціал використання у процесі формування соціальної активності учнів початкової ланки засобів театральної педагогіки. Так, розвиваючи ідеї О. Полякової [79] щодо доцільності використання театральних технологій у фаховій підготовці майбутніх соціальних педагогів, зауважимо, окремі з них можуть бути використані у процесі формування соціально активної особистості молодших школярів. Зокрема, театральні технології в аспекті формування досліджуваного нами явища конкретизуються у наступних проявах:

- інтенсифікація процесу залучення суб'єктів соціально-педагогічної діяльності до організації та проведення комплексу заходів спрямованих на соціально-правове виховання шляхом органічної інтеграції у них театралізованих форм;
- оптимізація впливу факторів мікросередовища на соціалізацію молодших школярів засобами включення в соціально-педагогічну систему навчального закладу театральних технологій як джерела просоціальної активності, що сприяє попередженню та подоланню впливів негативних чинників (соціальних ризиків) щодо порушення прав дітей;
- застосування інноваційних театральних технологій (наприклад, форум-театру як методу розвитку демократії, активізації суспільства, формування

культури прав людини, захисту та інтересів різних соціальних груп);

- корекція ставлення молодших школярів до мистецтва в цілому та театрального мистецтва зокрема як джерела соціальних зрушень; ліквідація «прогалин» у сфері соціально-комунікативної компетентності учнів; оптимізація особистісного самосприйняття, зокрема через технології аналізу ролі (театр як мистецтво спостереження, насамперед, за самим собою);

- інтенсифікація процесу встановлення соціальних контактів і налагодження взаємодії між членами шкільного колективу, між школою і громадою, між представниками різних поколінь, між особистістю і соціумом шляхом здійснення театралізованих заходів соціально-педагогічного спрямування, обов'язковою умовою продуктивності яких є дійсно діалогічний характер спілкування.

З огляду на те, що соціальна активність учнів молодшого шкільного віку реалізується тільки в соціальному середовищі, в процесі суспільно корисної діяльності дослідники, зокрема М. Уйсінбаєва [95, с. 78], зауважують на тому, що виховання соціальної активності найбільш ефективно відбувається за рахунок використання засобів проектної діяльності у позакласний час. Так, під час участі в соціальних проектах молодші школярі мають змогу виявити свою соціальну позицію у процесі взаємодії із соціальним середовищем, набувають соціального досвіду, вмінь та навичок адаптації до нових суспільних відносин.

Вітчизняні дослідники, зокрема В. Завгородня [36, с. 225], І. Ніколаєску [71, с. 7], М. Уйсінбаєва [95, с. 78] та ін. відповідно до проведеного аналізу змісту, завдань та особливостей проектної діяльності до її основних переваг, як засобу соціально-педагогічної діяльності, у порівнянні з традиційними засобами і формами формування соціальної активності молодших школярів, відносять:

- 1) забезпечення залучення молодших школярів до осмислення та реальної перетворювальної діяльності навколишньої дійсності;
- 2) створення оптимальних умов для саморозвитку особистості;
- 3) забезпечення формування суб'єкт-суб'єктних відносин у процесі

виховання;

- 4) спонукання учнів до вияву активності та самостійності;
- 5) забезпечення орієнтації виховного процесу на особистість, її інтереси, погляди, систему цінності;
- 6) сприяння побудові взаєностосунків на основі довіри та взаємоповаги;
- 7) надання можливості розв'язувати проблеми та реалізовувати ідеї особисто значимі для молодших школярів;
- 8) створення умов для самореалізації та самоствердження молодших школярів;
- 9) забезпечення набуття молодшими школярами досвіду колективної творчої діяльності.

Аналіз наукової літератури (В. Завгородня [36, с. 225], І. Ніколаєску [71, с. 7], М. Уйсінбаєва [95, с. 78] та ін.) дозволяє визначити позитивний вплив проектної діяльності на виховання соціальної активності молодших школярів. По-перше, проектна діяльність впливає на розвиток аксіологічного потенціалу молодших школярів за рахунок формування загальнолюдських ціннісних орієнтацій (гуманність, справедливість, чесність, доброзичливість тощо), впливу на формування переконань та світогляду особистості.

По-друге, у процесі проектної діяльності відбувається гносеологічний розвиток молодших школярів оскільки вони пізнають навколишній світ, засвоюють нові соціальні знання, створюються умови для інтелектуального розвитку особистості.

По-третє, тільки у проектній діяльності молодші школярі як активні учасники соціально спрямованої діяльності отримують особистісний досвід соціальної поведінки. У процесі активної соціальної практики вони набувають нових вмінь та навичок щодо розв'язання соціальних проблем, відбувається застосування набутих знань у процесі реальної діяльності в соціальному середовищі.

По-четверте, у процесі проектної діяльності розвиваються комунікативні здібності молодших школярів, поліпшуються практичні навички спілкування

та здатність до встановлення соціальних контактів, формуються навички соціальних відносин, уміння працювати у команді.

По-п'яте, участь у проектах стимулює формування творчого уявлення та мислення, створює можливості для вияву творчості кожного учні.

Отже, застосування методу проектів у виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу має на меті стимулювання інтересу молодших школярів до певних соціальних проблем та розв'язання цих проблем у перетворювальній соціально значимій діяльності. Під впливом середовища та спеціально організованих умов саме у активній соціальній діяльності формуються соціальні риси особистості молодших школярів, які закріплюються у поведінці, вчинках та діях.

У контексті нашого дослідження науковий інтерес становить розроблення проблеми формування соціальної активності молодших школярів засобами соціально-педагогічної діяльності інтерактивного характеру. Актуалізують відповідні наукові пошуки прагнення постійно оптимізувати навчально-виховний процес за рахунок появи нових і вдосконалення кращих педагогічних засобів і технологій виховання соціально адаптованих учнів, що використовувалися до цього часу.

З огляду на те, що формування соціально активної особистості молодших школярів та її становлення відбувається у процесі навчання, на переконання В. Зінченко [38, с. 330], при використанні інтерактивних засобів і технологій варто ураховувати та дотримуватися певних умов:

- створення позитивного настрою для навчання; відчуття рівного серед рівних у процесі передачі та засвоєння соціального досвіду;
- забезпечення позитивної атмосфери в колективі для досягнення спільних соціалізуючих цілей;
- усвідомлення особистістю цінності колективно зроблених умовиводів;
- можливість вільно висловлювати свою думку і вислухати свого товариша;
- вчитель, соціальний педагог чи-то психолог навчального закладу не є

засобом «похвали і покарання», а виступає у якості друга, радника, старшого товариша, носієм адекватного соціокультурним умовам досвідом взаємодії та кооперації на рівні соціуму.

Усім цим умовам, зауважує М. Рудь [85, с. 157], відповідають інтерактивні технології, які відносять до інноваційних. Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної, активної взаємодії всіх учнів.

Аналіз наукової літератури (М. Рудь [85], С. Харченко [101], З. Шевців [108] та ін.) дозволяє констатувати, що у процесі формування соціальної активності молодших школярів можуть бути використано інформаційні інтерактивні засоби і методи навчання. Це є способи діалогічної взаємодії учасників навчання з метою обміну матеріальними або духовними соціально значущими знаннями і навичками, завдяки яким встановлюються та приймаються певні правила діалогічної взаємодії учасників навчання.

Дослідники Н. Бібік, О. Пошетун, О. Савченко та ін. пропонують використовувати такі інтерактивні засоби і методи навчання у процесі формування соціальної активності молодших школярів, як групове навчання, фронтальне навчання, навчання у грі та/або у дискусії [40, с. 45]. Розглянемо указані засоби детальніше.

Групове навчальна діяльність є формою організації навчання у малих групах учнів молодшого шкільного віку, об'єднаних спільною метою. За такої організації вчитель, соціальний педагог чи-то психолог керують роботою кожного учня опосередковано, через завдання, якими він спрямовує діяльність групи. Як стверджує М. Рудь [85, с. 157], таке навчання відкриває для учнів можливості співпраці зі своїми ровесниками, дає змогу реалізувати природне прагнення кожної людини до спілкування, сприяє досягненню учнями продуктивних результатів засвоєння знань і формувань вмінь соціальної взаємодії.

Зауважимо, що група може складатися з двох і більше учнів, може бути однорідною або різнорідною за певними ознаками, може бути постійною і

мобільною. Спираючись на праці Л Варяниці [19, с. 15], серед переваг використання групових форм навчання у процесі формування соціально активної особистості молодшого школяра можемо виокремити наступні:

- дають змогу диференціювати та індивідуалізувати процес засвоєння соціального досвіду;
- актуалізують внутрішню мотивацію до активного сприйняття, засвоєння та передачі соціально важливої інформації та соціального досвіду;
- сприяють формуванню комунікативних якостей учнів, активізують розумову діяльність, ініціативність, комунікабельність та інші соціально важливі якості члена соціуму тощо.

На переконання І. Белецької [6, с. 45], інтерактивні методи у поєднанні з класичними методами і засобами формування і розвитку соціальної активності учнів утворюють ідеальну основу для вивчення матеріалу в початковій школі. Адже різноманітність і варіативність методів та засобів інтерактивного навчання дозволяють вчителю доцільно підібрати методи саме для конкретної теми, а також вибрати методи відповідно до рівня знань учнів класу.

За результатами аналізу праць І. Белецької [6], М. Іваненко [40] та ін. визначимо переваги використання інтерактивних методів і засобів формування та розвитку соціальної активності учнів початкової ланки:

- за один і той же проміжок часу можна виконати більший обсяг роботи;
- можливим стає досягнення високої результативності у засвоєнні матеріалу і формуванні соціально значущих умінь і навичків;
- відбувається стимулювання і розвиток продуктивної навчальної діяльності (планування, рефлексія, самоконтроль, взаємоконтроль);
- формуються мотиви навчання, гуманні стосунки між дітьми;
- прищеплюються вміння співпрацювати та продуктивно взаємодіяти у межах колективу як динамічної соціальної одиниці.

Зауважимо також на тому, що впровадження системи інтерактивного навчання у процес формування і розвитку соціальної активності учнів молодшого шкільного віку приносить користь усім його учасникам.

За результатами опрацювання наукової літератури (Т. Костяк [54], М. Рудь [85], та ін.), продемонструємо такі переваги у вигляді таблиці (Таблиця 2.1.).

Таблиця 2.1.

Переваги формування соціальної активності молодших школярів засобами соціально-педагогічної діяльності інтерактивного характеру на рівні особистості та колективу

На рівні особистості конкретного учня	<ul style="list-style-type: none"> 1) відбувається усвідомлене включення в спільну соціально значущу діяльність; 2) продукуються комунікативи готовності до роботи у групах на інших уроках; 3) набуває розвитку рефлексія, становлення суб'єктивної позиції в навчанні тощо.
На рівні групи учнів	<ul style="list-style-type: none"> 1) актуалізується розвиток навичок спілкування і взаємодії у малій групі; 2) формується ціннісно орієнтована єдність групи; 3) відбувається прийняття моральних норм і правил спільної соціально значущої діяльності тощо.
На рівні класу	<ul style="list-style-type: none"> 1) відбувається оцінювання процесу і результату спільної соціально значущої діяльності; 2) у процесі групової роботи уможливорюється розвиток аналізу й самоаналізу форм взаємодії та кооперації; 3) підвищується пізнавальна активність класного колективу тощо.
На рівні «клас-учитель»	<ul style="list-style-type: none"> 1) уможливорюється нестандартний підхід до організації процесу формування соціальної

Продовження Таблиці 2.1.

	активності молодших школярів; 2) формується готовність до подальшої особистісної взаємодії.
--	--

Отже, можемо констатувати, що використання інтерактивних методів навчання на уроках в початковій школі з розвитку соціально значущих якостей особистості учнів допомагає досягнути триєдиної мети: навчальної, розвивальної та виховної. Приклади відповідних інтерактивних методів запропоновано у Додатку А.

Спираючись на дослідження Н. Клімкіної [46, с. 14], присвяченого формуванню соціальної активності підлітків із неповних сімей, вважаємо за доцільне окреслити оптимальні організаційні форми соціально-педагогічної роботи щодо формування даної якості особистості саме молодших школярів. Серед форм, які можуть посприяти формуванню таких соціально-значущих якостей, як емпатія, кардоцентричність, толерантність, креативність можемо виокремити наступні:

- секції та гуртки (мистецький, радіоелектроніки, автоматики, технічної кібернетики, картинга, авіа-, судо-, автомоделювання, народної кулінарії);
- шкільні кооперативи («Народний умілець», «Табір праці й відпочинку», «Ікебана», «Національна страва», «Чарівна писанка»), товариств («Зелений сад», «Джерельце», «Квітникарі», «Зелена аптека»);
- участь у сільськогосподарській праці за змістом традицій і обрядових звичаїв літнього циклу (Зелені Свята, Івана Купала, зажинки, жнива, обжинки та ін.);
- виробничо-господарські свята (перший сніп, перша борозна та ін.);
- спортивно-оздоровчі заходи в межах школи (зокрема, організація спартакіад, змагань «Веселі старти», клубів спортивного й бального танцю);

- налагодження літнього відпочинку молодших школярів в оздоровчих таборах за місцем проживання.

На значному потенціалі позаурочної діяльності як засобу формування соціальної активності учнів наголошують і А. Буканова, С. Филюков, В. Полников [14, с. 1184]. Так, дослідники зауважують на тому, що для формування і розвитку соціальної активності виникає необхідність створення розвиваючого середовища, яке б не ставило перешкод на шляху до втілення намірів особи, а, навпаки, створювала умови для їх реалізації.

На переконання учених, для створення такого розвиваючого середовища велику роль може і повинна зіграти позаурочна робота. При участі у позаурочних заходах учні не обмежені жорсткими рамками правил. Натомість, вони відчують заохочення і підтримку при прояві своїх соціально значимих якостей. Позанавчальна робота може спонукати школярів брати участь в ухваленні рішень, підвищувати їх ініціативу, яка при цьому є не примусовою, а внутрішньо мотивованою [14, с. 1184].

Погоджуючи із сказаним, уважаємо позаурочна діяльність відіграє вагому роль у формуванні і розвитку соціальної активності за рахунок наступних чинників:

- служить підвищенню активності учня як суб'єкта навчання;
- дає можливість творчої співпраці між педагогами і вчаться;
- створює обстановку, в якій відсутнє зовнішнє оцінювання;
- орієнтує діяльність учнів на успіх;
- уможлиблює варіативну форму організації освітнього процесу, засобів і умов діяльності;
- відображає загальнолюдські цінності.

Співробітництво (кооперація) як найбільш оптимальну і доцільну форму організації процесу формування соціальної активності молодших школярів виокремлює О. Коберник [47, с. 42]. Так, дослідниця зауважує, що співробітництво є спільною діяльністю для досягнення загальних цілей. У межах спільної діяльності молодші школярі прагнуть одержати соціально

значущі результати, що є вигідними для них самих і для всіх інших членів групи. Відтак, кооперативним навчанням називається такий варіант його організації, при якому учні працюють у невеликих групах, щоб забезпечити найбільш ефективний навчальний процес для себе і своїх товаришів.

Зупинимо на специфіці організації кооперативного навчання, під час якого може відбуватися формування соціальної активності молодших школярів. Так, одержавши інструкції від учителя, учні об'єднуються в невеликі групи. Потім вони виконують отримане завдання доти, поки всі члени групи не зрозуміють і не виконають його успішно. На переконання О. Коберник [47, с. 42], спільні зусилля приводять до того, що всі члени групи прагнуть до взаємної вигоди та досягнення соціально значущих результатів.

Дослідниця зауважує також на складових даної форми організації процесу формування соціальної активності молодших школярів. Першим і найбільш важливим елементом при структуруванні кооперативного навчання О. Коберник [47, с. 41] називає позитивну взаємозалежність. Позитивну взаємозалежність можна вважати успішно вибудованою, коли члени групи розуміють, що вони взаємозалежні один від одного у такій мірі, що один учень не може бути успішним, якщо не будуть успішними всі. Отже, групові цілі і завдання варто розробляти і повідомляти учням так, щоб вони повірили, що вони або «потонуть», або «впливуть», але тільки разом.

Спираючись на науковий доробок О. Коберник [47], О. Прямикової [78], О. Якуби [112] та ін., серед показників позитивної взаємозалежності можемо виокремити наступні:

- зусилля кожного члена у роботі групи потрібні та незамінні для успіху всієї групи;
- кожен член групи вносить унікальний вклад у спільні зусилля групи завдяки його (її) можливостям чи ролі й обов'язкам при виконанні завдання.

Указані показники, на думку О. Прямикової [78, с. 131], породжують відповідальність і зацікавленість не тільки у власному успіху, але й в успіху інших членів групи, що і є суттю навчання у кооперації.

Другим основним елементом спільного навчання О. Коберник [47, с. 41] вважає особистісну взаємодію, що стимулює діяльність, причому важливо, щоб учні фізично розташовувалися обличчям один до одного. Учні повинні спільно займатися реальною діяльністю, у якій кожний працює на успіх не тільки свій, але і товаришів, спільно використовуючи можливості, допомагаючи один одному, підтримуючи, заохочуючи і радіючи досягненням товаришів. Така діяльність можлива за умови розроблення групових та колективних проектів соціально-педагогічного спрямування.

Таким чином, окреслений потенціал комплексу вищезгаданих засобів соціально-педагогічної діяльності сприяє оптимізації процесу формування соціальної активності молодших школярів. Характеристика засобів соціальної педагогічної діяльності дозволяє сформулювати методичні рекомендації щодо їх застосування у процесі організації соціально орієнтованого навчання і виховання молодших школярів.

2.3. Методичні рекомендації щодо використання засобів соціально-педагогічної діяльності у процесі соціально орієнтованого навчання і виховання молодших школярів

Узагальнення педагогічної теорії та практики з проблеми формування соціальної активності учнів різного віку дозволяє сформулювати методичні рекомендації для оптимізації цього процесу в реаліях сьогодення. У цьому контексті науковці (І. Ніколаєску [71], О. Проценко [77], І. Рогальська [83] та ін.) наголошують на необхідності створення в освітньому просторі школи таких умов, які б сприяли розвитку соціальної активності саме молодших школярів і розкриттю їхнього соціального потенціалу.

При цьому учені зауважують на тому, що прихід до школи дозволяє дитині вийти за межі свого дитячого періоду життя, зайняти нову життєву позицію і перейти до виконання суспільно значимої діяльності, яка

представляє багатий матеріал для задоволення пізнавальних інтересів дитини. Ці інтереси виступають як психологічні передумови виникнення у дитини потреби в засвоєнні знань про соціальні явища. Адже, як стверджує І. Кудасєва [57, с. 11], саме молодший шкільний вік характеризується інтенсивним розвитком пізнавальних здібностей: від переважаючого на перших порах споглядально-образного мислення школярі поступово переходять до його логічних форм. Розвиток усіх психічних процесів стимулює активний інтерес до явищ громадського життя, різноманітних суспільно-корисних справ. Бажання реалізувати свою самостійність і в той же час виконати справу на досить високому рівні, отримавши при цьому визнання з боку педагога, стимулює розвиток цих новоутворень.

Також варто наголосити на тому, що прийшовши до школи, дитина включається в освоєння відразу двох програм навчання – офіційної та неофіційної. Так, на думку Н. Токаревої та Р. Петрова, офіційна програма представлена предметними знаннями, уміннями і навичками, а неофіційна включає навички соціальної взаємодії, так звану «манеру поведінки» у суспільстві, способи реагування на громадські вимоги, варіанти поведінки в тій або іншій ситуації. Як правило, в школі основна увага приділяється реалізації першій – офіційної програми [94, с. 139].

Натомість, для молодшого школяра, що тільки входить в освітнє середовище, неофіційна програма, орієнтована на освоєння стратегій соціальної поведінки, має не менше, і навіть більше значення. Починаючи навчання, дитина уперше стикається з соціальною діяльністю, результати якої оцінюються і пояснюються педагогами як соціально значимі. Учні вперше стикаються з вимогами соціуму. У відповідь на ці вимоги дитина виробляє певні способи і стратегії поведінки в суспільстві. Засвоєні в дитинстві стратегії закладають фундамент соціальної поведінки і багато в чому визначають її в подальшому житті. У зв'язку з цим, наголошують Н. Токарева та Р. Петров [94, с. 139], молодшому школяру потрібна цілеспрямована допомога в

побудові ефективних поведінкових стратегій, розвитку його соціальної компетентності та формуванню соціально значимих якостей особистості.

Розробляючи рекомендації щодо розроблення та впровадження найбільш оптимальної методики формування соціальної активності молодших школярів, провідні вітчизняні дослідники зауважують, що вона має розглядатися у наступних площинах:

1) по-перше, як сукупність методів, прийомів і форм організації процесу розвитку інтегрованої характеристики особистості, якостей, здібностей. соціальних знань і умінь, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій [9, с. 10];

2) по-друге, як системна діяльність адміністрації навчального закладу і педагогічного колективу, яка генерує активну взаємодію молодших школярів із соціумом, налагодження контактів із різноманітними групами та індивідами, а також участь у соціально значущих соціальних проектах, продуктивне виконання різних соціальних ролей [10, с. 118].

При цьому, наголошують А. Буканова, С. Філюков, В. Полніков [14, с. 1184], застосовуючи засоби соціально-педагогічної діяльності у процесі соціально орієнтованого навчання і виховання молодших школярів варто зважувати на певних проблемах особистісного, організаційного, інституційно-кадрового характеру, зокрема:

- *особистісні*: соціальна активність не розглядається молодшими школярами в якості ресурсу, що забезпечує майбутні успіхи і досягнення;

- *організаційні*: активна соціальна діяльність не підтримується і не заохочується належним чином з боку навчального закладу (школяру часто докоряють за його активність, вважаючи, що він приділяє менше часу навчанню); нерозуміння і недовіра з боку учителів і адміністрації навчальних закладів, які подекуди відкрито виступають проти соціальної активності учнів, забороняючи їм брати участь у громадській діяльності;

- *інституційно-кадрові*: плинність кадрів – координаторів, керівників громадських об'єднань; недостатнє забезпечення педагогічного складу

молодими фахівцями; обмежена кількість програм навчання координаторів, керівників громадських об'єднань із числа молодших школярів.

Звернення до результатів досліджень провідних учених і практиків забезпечує можливість представити їхні доробки у якості методичних рекомендацій. Так, І. Рогальською [83, с. 26–27] засвідчено недостатнє програмно-методичне забезпечення педагогічно виваженої соціалізації молодших школярів, що зумовило необхідність проектування нею соціально-педагогічного супроводу соціалізації особистості у шкільному дитинстві, зокрема у напрямі формування їхньої соціальної активності.

У запропонованому дослідженні проектування соціально-педагогічного супроводу розвитку соціальної активності молодших школярів трактується як попереднє конструювання програми діяльності взаємодіючих суб'єктів супроводу, що відображає її логічну послідовність і адекватне відтворення у реальній освітній практиці через забезпечення організованої взаємодії у системі «дитина–соціум», «дитина–дорослий» і «дитина–дитина».

Соціально-педагогічний супровід розвитку соціальної активності, на думку І. Рогальської [83, с. 27], передбачає рух разом із дитиною, поруч із нею, тому акцент ставиться не на вплив, а на створення соціального простору дитинства, який пропонуємо розглядати як простір соціального світу, що зумовлює процес соціалізації особистості дитини. При цьому соціальний простір дитинства дослідниця поділяє на певні сфери і виокремлює такі їх складові: суспільне довкілля, до якого відносимо світ дорослих та світ дітей; культурологічна домінанта змісту дошкільної освіти; цілісна картина світу, що відображена у дитячій субкультурі. За його наявності, стверджує І. Рогальська [83, с. 26], дитина вибудовує свої стосунки зі світом людей та світом власного «Я» і опановує продуктивні способи соціальної взаємодії, що дозволяє їй засвоювати позиції об'єкта і суб'єкта соціалізації та виявляти себе суб'єктом власної життєтворчості.

І. Рогальська [83, с. 26–27] розуміє соціально-педагогічний супровід формування соціальної активності молодших школярів, що має певні напрями, які взаємопов'язані між собою, зокрема:

1) виявлення проблем у формуванні соціальної активності дітей молодшого шкільного віку;

2) розробку концепції формування соціальної активності особистості у молодшому шкільному дитинстві;

3) створення програми соціального розвитку дітей «Дошколярик у суспільному докiллі» з метою програмно-методичного забезпечення процесу формування соціальної активності молодших школярів;

4) планування соціально-педагогічного супроводу процесу формування соціальної активності на основі розробки змісту, методів та форм взаємодії суб'єктів супроводу, які забезпечують його ефективність;

5) організацію поетапної міжособистісної взаємодії між вчителями, дітьми та батьками, що вимагає спільної діяльності суб'єктів супроводу та їхньої партнерської погоджувальної роботи у його перебігу;

6) функціонування початкової ланки навчального закладу як відкритої соціуму соціально-педагогічної системи;

7) аналіз результатів запровадження соціально-педагогічного супроводу процесу формування соціальної активності.

З урахуванням накопиченого І. Рогальською [83] теоретичного багажу, зауважимо, що соціально-педагогічний супровід процесу формування соціальної активності розглядається як процес особистісної взаємодії між тим, хто супроводжує, і тим, хто цього потребує. Він спрямований на актуалізацію соціального потенціалу дитини та уможливорює педагогічно виважену організацію процесу формування соціальної активності молодших школярів.

Інша дослідниця Д. Фельдштейн [98, с. 150], формулюючи рекомендації щодо організації процесу формування соціальної активності молодших школярів, зауважує, що супровід цього процесу є:

- 1) планомірним і вимагає добору відповідних форм, засобів, прийомів гармонізації індивідуального і соціального розвитку дитини;
- 2) розгорнутим у просторі і часі, що спирається на вивчення особистості в процесі формування соціально активних якостей особистості і враховує динаміку її соціального розвитку;
- 3) постійним, що заперечує епізодичність, фрагментарність, хаотичність під час роботи щодо вирішення завдань соціалізації;
- 4) послідовним, що передбачає дотримання логічних зв'язків у процесі формування соціальної активності;
- 5) рухливим, що враховує варіативність технологій супроводу;
- 6) превентивним, що спрямований на досягнення сталої відповідальної поведінки дитини у соціальному довіллі, сформованість імунітету проти негативних впливів соціального середовища;
- 7) адаптованим до умов діяльності конкретного навчального закладу та основних виховних завдань початкової освіти, що враховує соціальну ситуацію розвитку дитини, її суб'єктивний світ, мікросоціальне оточення її життєдіяльності та дозволяє забезпечувати педагогічно виважену організацію процесу формування соціальної активності.

Розуміння особливої актуальності питання про те, як правильно організувати процес виховання в сучасній школі, щоб виховати позитивно активну особистість, яка живе заради суспільних інтересів, а не тільки для себе, висловлює і С. Харченко [101, с. 120]. Зокрема, дослідниця зауважує на тому, що важливо, щоб увесь педагогічний колектив школи спрямовував свої зусилля на формування соціальної активності молодших школярів.

Так, спираючись на власний досвід. О. Лавренко [59, с. 55] стверджує наступне. Щоб соціальна активність особистості стимулювалася й могла бути оцінена позитивно, а оточення сприяло активному розвитку її соціальної компетентності, у закладі діє система виховної роботи на засадах особистісно-розвивального підходу, спрямована на соціалізацію учнів, урахування й

розвиток потенційних можливостей кожної особистості. З огляду на це, доцільно сформулювати та намагатися розв'язати такі завдання:

- визначити психолого-педагогічні заходи впливу та умови стимулювання соціальної активності особистості шляхом залучення вихованців до активних колективних видів діяльності;
- створити цільові корекційні, профілактичні, тематичні, комплексні програми соціального розвитку особистості;
- удосконалити методи й технології прогнозування, моделювання, конструювання міжсуб'єктної взаємодії в інноваційній системі виховної роботи.

На переконання О. Лавренко [59, с. 55], реалізувати це можливо, зокрема, завдяки ефективній діяльності органів учнівського самоврядування. Учні́вське самоврядування – це педагогічна технологія, яка сприяє розвитку громадянських якостей дитини в системі демократичних взаємин виховного колективу на принципах самореалізації, самодіяльності, самоорганізації та самодостатності особистості. Отже, самоврядування – це частина педагогічного процесу, що розвивається, якою керують педагоги на основі соціальних, правових і етичних принципів.

Метою учнівського самоврядування є виховання у школярів активної життєвої позиції, підготовка до дієвої участі в демократичному управлінні суспільством, залучення всіх учнів до планування, організації, контролю, підбиття підсумків навчання та суспільно корисної праці.

Спираючись на практичний досвід організації учнівського самоврядування, зокрема І. Ніколаєску [71, с. 7], вважаємо, що передумовами для його запровадження на початковій ланці мають бути такі, як зацікавленість учнів та педагогічного колективу; чіткий розподіл обов'язків щодо управління; розроблення оптимальної структури учнівського самоврядування; створення чіткої системи діяльності учнів.

О. Лавренко зауважує на тому, що органи учнівського самоврядування виконують соціалізуючу, допоміжну організаційно-практичну, компенсаційну

та інноваційну функції [59, с. 55]. Відтак, участь молодших школярів в учнівському самоврядуванні має вагоме важливе значення для розвитку соціально активної особистості, оскільки забезпечує наступне:

- можливість формування активної життєвої позиції учнів;
- підготовку їх до розбудови громадянського суспільства;
- розвиток таких соціальних якостей, як толерантність, критичність та конструктивність мислення;
- виховання поваги до власної та чужої праці, оптимізму, здатності до самоаналізу й самовиховання;
- отримання молодшими учнями практичного досвіду, з яким вони зможуть вільно почувати себе в дорослому житті.

Проведений аналіз наукової літератури (О. Бурим [15; 16], В. Зинченко [38], О. Лавренко [59] та ін.) з проблеми дослідження дозволяє сформулювати педагогічні основи формування соціальної активності молодших школярів в умовах особово-орієнтованої освіти:

- особово-орієнтоване, варіативне забезпечення суб'єктної соціально важливої діяльності молодших школярів;
- прогнозування культурно-історичної спрямованості діяльності;
- формування духовного суб'єкта активності з урахуванням індивідуальних особливостей морально-культурних якостей кожного учня;
- поступове ускладнення діяльності з переходом на більш високі рівні соціального розвитку, творчості, самоудосконалення;
- пріоритет дитини, її самобутності, самоцінності, набутого особистого соціального досвіду;
- створення освітнього середовища, що дозволяє проявити схильності, активність учнів, розвинути ціннісне ставлення до національної культури;
- багатоваріантність теоретичного і практичного навчання в процесі морально-культурної підготовки (з урахуванням вікових особливостей і індивідуальності за результатами діагностики);
- забезпечення тісного зв'язку культурної і соціальної освіти;

- застосування педагогічних технологій успіху, підтримка активних методів навчання, спрямованих на розвиток самостійності.

У процесі аналізу науково-педагогічних праць з'ясовано, що у педагогічній літературі поняття «активності» використовується у двох значеннях:

1) активність як стан, пов'язаний з виконанням якого-небудь акту спілкування або діяльності;

2) активність як властивість особи, формування якої входить в цілі виховання.

З огляду на сказане, зауважимо, що соціальна активність молодшого школяра передбачає набуття такі здатностей:

- аналізувати механізми функціонування соціальних інститутів суспільства, визначаючи в них власне місце, та проектувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп, індивідуумів відповідно до соціальних норм і правил, наявних в українському суспільстві та інших чинників;

- продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі й функції в колективі, виявляти ініціативу, підтримувати й керувати власними взаєминами з іншими;

- застосовувати технології трансформації та конструктивного розв'язання конфліктів, досягнення консенсусу, брати на себе відповідальність за прийняті рішення та їх виконання;

- спільно визначати цілі діяльності, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проекти і стратегії індивідуальних і колективних дій;

- визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, вміти емоційно налаштовуватися на спілкування з іншими [32, с. 255].

У контексті нашого дослідження уваги заслуговує програма формування соціальної активності молодших школярів, запропонована М. Гончаровою-Горянською. Так, дослідниця зауважує, що програма формування соціальної

активності учнів початкової школи у процесі позакласної роботи ґрунтується на вимогах Державного стандарту початкової освіти та на положеннях Концепції загальної середньої освіти [27, с. 74].

Відповідно до цих документів навчальні, розвивальні й виховні цілі запропонованої М. Гончаровою-Горянською [27, с. 74] програми полягають в планомірному поступовому формуванні у молодшого школяра здатності: приймати рішення відносно себе і прагнути розуміння власних почуттів і вимог; блокувати неприємні почуття і власну невпевненість; знати, як досягати мети найефективнішим чином; правильно розуміти бажання, очікування й вимоги інших людей, враховувати їхні права; розуміти, як з урахуванням окремих обставин і часу поводитися, беручи до уваги інтереси інших людей, власні вимоги; усвідомлювати, що соціальна компетентність не має нічого спільного з агресивністю і передбачає повагу прав і обов'язків інших.

Основні принципи побудови програми формування соціальної активності учнів початкової школи, на думку О. Коберник [36, с. 43], наступні: принцип гуманізму (людина, особистість, індивідуальність); принцип життєтворчості (процес індивідуально-особистісної життєтворчості); принцип системності (врахування сукупності особистісних якостей, що розвиваються в залежності від виховного процесу); принцип природовідповідності (опора на об'єктивні людські можливості, притаманні переважній більшості дітей відповідного віку); принцип наступності та наочності, варіативності й інтегративності.

Функціями відповідної програми є 1) пізнавально-пошукова; 2) прогностична; 3) нормативна (еталонна). Шляхами реалізації програми формування соціальної активності молодших школярів можуть бути такі:

- здійснення системи позакласних виховних заходів із використанням специфічних видів роботи, методів і прийомів, наповнених цілеспрямованою вмотивованою активною діяльністю учнів спільно з батьками та представниками громадськості;

- впровадження курсу практичних занять у процесі роботи групи продовженого дня;
- здійснення соціальних проектів (індивідуальних і колективних).

Думка про залучення різних інститутів виховання у формуванні соціальної активності школярів знайшла відображення у працях Ю. Коротиної. Дослідниця вважає, що соціальна активність є одним із аспектів індивідуальної свідомості особистості й відповідає за конструювання особистістю соціальних відносин усіх рівнів, починаючи з родини й закінчуючи політикою. Відтак, соціальна активність є набором альтеративних складових, необхідних для реалізації своїх цілей у суспільстві [52, с. 12].

На тому факті, що безпосередній організації соціально активної діяльності учнів початкових класів на уроках передують зважене, продумане моделювання програми змісту відповідної роботи з учнями, наголошує Б. Новіков [72, с. 74]. Зокрема, на думку дослідника, цей стан передбачає планування комунікативної структури в навчанні, її виховного впливу, заходів, що відповідають виховним цілям і задачам, педагогічної й моральної ситуації в колективі, особливостей соціально-комунікативної активності окремих учнів та класу в цілому. Здійснювати попереднє прогнозування наступного спілкування надзвичайно важливо, оскільки це допомагає педагогу конкретизувати ймовірну картину спілкування та відповідно коректувати методику педагогічної взаємодії. Крім того, на цьому етапі йде складний процес переведення педагогічних завдань у сферу задач комунікативних, досягається їх відповідність, що забезпечує продуктивну реалізацію виховних цілей діяльності.

На переконання Б. Новікова [72, с. 74], моделюючи програму видів соціально активної діяльності в початковій школі, необхідно враховувати результати психолого-педагогічної діагностики рівня соціально-комунікативної активності її вихованців, а вони характеризуються, як показують спеціальні дослідження, досить низькими результатами. У зв'язку з цим, має бути актуалізований процес відбору таких видів, форм і методів

організації спілкування, які б забезпечили індивідуально-диференційовану та корекційну роботу з учнями, враховували всі соціальні чинники впливу на результативність даного виду діяльності. Дана теза підтверджує доцільність обґрунтування нами у межах дослідження використання засобів соціально-педагогічної діяльності у процесі формування соціальної активності молодших школярів.

Серед методичних рекомендацій щодо оптимізації процесу формування соціальної активності молодших школярів засобами соціально-педагогічної діяльності вирізняються доробки О. Проценко. Зокрема, дослідниця зауважує, що основними завданнями у напрямі формування соціальної активності учнів, що мають бути вирішеними на уроках у початкових класах, є:

- підвищення загальної культури особистості (культури мислення, мовлення, спілкування);
- включення учнів у процес взаємодії з оточуючими людьми для задоволення їх потреби у спілкуванні;
- розвиток техніки спілкування і взаємодії, здібностей, почуттів, переконань, умінь утверджувати довірливі взаємовідносини як вищу цінність спілкування;
- формування риторичних знань, умінь і навичок (культури високого красномовства) на базі підвищення їх мовленнєвої культури [77, с. 451].

О. Проценко наголошує також на тому, що у процесі моделювання та організації соціальної активності школярів початкової школи педагоги мають усвідомити, що спілкування виконує такі важливі виховні функції:

- нормативну, що відбиває освоєння школярами норм соціально-типової поведінки (спілкування як нормативний процес);
- пізнавальну – набуття школярами індивідуального досвіду в процесі спілкування (спілкування як пізнавальний процес);
- емоційну, що характеризує спілкування як афективний процес;

– актуалізуючу – реалізація в спілкуванні типових та індивідуальних сторін особистості школяра (спілкування як спосіб і засіб соціального утвердження особистості) [77, с. 454].

Зауважимо, що специфічні особливості спілкування школярів кожного віку об'єктивно відбиваються в цілеспрямованому процесі формування соціальної активності на уроках. Уважаємо, що у молодшому шкільному віці для спілкування на уроці, найбільш сприятливі умови створюються в процесі організації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів у малих групах (по 4–6 осіб). Як стверджує О. Проценко [77, с. 451], така форма організації навчальної діяльності молодших школярів – це основний засіб інформативного й емоційного впливу на дітей, а також важливий засіб обміну інтелектуальними та моральними цінностями.

Дослідження переконують, що в процесі міжособистісного спілкування в малих групах відбувається найбільш природний і невимушений розвиток взаєностосунків, їх вияв і реалізація. Спілкування з ровесниками нестандартне, вільне, ініціативне. У процесі висловлення учень (дошкільник) вчиться формулювати речення, які виражають його думку, дитина не соромиться однолітків у разі неправильного висловлення. Спілкування з ровесниками включає управління діями партнера, їх контроль, показ своїх зразків, порівняння з собою тощо.

Погоджуючись із думкою таких авторів, як Н. Голованова [25; 26], І. Гудовський [28], Л. Шаламова [105; 106] та ін., вважаємо, що групова навчальна діяльність учнів є сукупною навчальною діяльністю невеликих за складом груп учнів, що діють у межах одного класу. Досягнення загальної мети групової діяльності відбувається завдяки спільним зусиллям окремих членів групи. Для цього виду навчальної діяльності безпосереднє спілкування учнів є одночасно й умовою, й результатом його здійснення.

Групова навчальна діяльність, на відміну від фронтальної та індивідуальної, не ізолює учнів один від одного, а навпаки, дозволяє реалізувати природне прагнення до спілкування, взаємодопомоги й

співробітництва. І хоча спілкування може мати місце в індивідуальній та фронтальній роботі школярів, проте там воно не включене в структуру діяльності й відбувається лише з дозволу вчителя, за його ініціативою й триває мало часу.

Погоджуючись із Н. Клімкіною, зауважимо на тому, що з метою формування соціальної активності учнів різного віку у навчальному закладі мають бути сформовані соціально-педагогічні умови оптимального використання виховних можливостей навчально-виховного процесу, зокрема:

- 1) оптимальне використання виховних можливостей навчального процесу; використання інноваційних педагогічних технологій;
- 2) удосконалення змісту позаурочної виховної роботи;
- 3) гуманізація міжособистісних взаємин між учасниками навчально-виховного процесу та єдність вимог у вихованні;
- 4) забезпечення взаємозв'язку цілеспрямованого виховання із самовихованням тощо [46, с. 19].

У якості однієї з педагогічних умов формування соціальної активності учнів молодшого шкільного віку, на переконання Н. Зенько [37], також може виступати забезпечення поетапності даного процесу. Так, поетапне включення учнів у соціально значущу діяльність здійснюється на основі обліку цілей виховання і формування особистості вільної усталених стереотипів і припускає спрямованість на формування структурних ознак соціальної активності: когнітивного, оцінно-емоційного, світоглядного, поведінкового.

Розглянемо етапи формування соціальної активності учнів молодшого шкільного віку детальніше.

I. На когнітивному етапі здійснюється процес формування у дітей знань про соціальну дійсність, що надають уявлення про особливості соціального спілкування, способи взаємодії з соціальним середовищем, форми прояву активності. На цьому етапі, на думку Н. Зенько [37], потрібна організація процесу формування у дітей самостійності та стійкості суджень про соціальні норми, що регулюють взаємовідносини людей, формування умінь надавати

змістовну характеристику соціальним, моральним цінностям і аналізувати, як саме вони можуть проявлятися в поведінці.

II. Оцінно-емоційний етап полягає у формуванні особистісного ставлення до прояву соціальної активності. На цьому етапі організовується формування оціночних суджень і емоційних стосунків молодших школярів до явищ соціальної дійсності, окремих дій і вчинків, спостерігається суб'єктивне ставлення до діяльності. Можливим стає інтеріоризація соціальних норм, цінностей, а також вироблення власного критичного ставлення до соціальної дійсності, цінностей. Процес формування соціальної активності на даного етапі нерозривно пов'язаний із розвитком найважливіших якостей особистості, характером її мотиваційної сфери, естетичними і морально ціннісними орієнтаціями.

III. Світоглядний етап припускає формування цілісного уявлення про соціальну активність як необхідну якість особи, внаслідок виникнення внутрішньої готовності керуватися заданими принципами і нормами поведінки. Це внутрішній механізм, що розкриває життєву позицію особистості, програму її поведінки і дій. Цей етап, стверджує Н. Зенько [37], повинен характеризуватися наявністю таких ознак, як: системність переконань особи; широкий діапазон переконань учнів, пов'язаних з майбутнім статусом як членів суспільства; прояв відповідальності, шанобливого ставлення до інших членів суспільства, толерантності та альтруїзму.

IV. Поведінковий етап націлений на формування стійкої соціально активної поведінки, що проявляється у будь-яких ситуаціях і ґрунтованій на сформованих свідомих навичках і звичках. Показником цього етапу виступає орієнтація дій молодших школярів на соціально значимі норми, цінності, судження, переконання, а також стійкість і самостійність ліній поведінки, наявність соціальної позиції особистості. На переконання Н. Зенько [37], показниками соціальної активності особистості на цьому етапі є активна життєва і цивільна позиції; активна участь у громадських справах навчального

закладу, колективу, учнівського самоврядування; організаторські та комунікативні здібності.

Уважаємо, запропонована Н. Зенько [37] педагогічна умова – забезпечення поетапного формування соціальної активності – орієнтована і власне можлива за рахунок вибору ефективних форм і методів роботи з учнями залежно від рівня сформованості у них цієї якості.

У педагогічній практиці побутує також думка про те, що ефективне застосування комплексу засобів соціально-педагогічної діяльності у процесі формування соціальної активності молодших школярів можливе за умови забезпечення наступності між дошкіллям та початковою школою. Оскільки головним напрямом державної політики у сфері виховання проголошено особистісно-орієнтований підхід до дитини, а освіта трактується як процес, спрямований на розширення можливості компетентного вибору особистістю життєвого шляху, на її саморозвиток, то пріоритетними в оцінці ефективності виховання мають бути гуманітарні критерії благополуччя і розвитку дитини як особистості, відповідальність за наслідки вчинків.

Зауважимо, що сучасне бачення вирішення проблеми наступності полягає у створенні умов для реалізації в освітньому процесі дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів єдиної, динамічної, перспективної системи особистісного творчого зростання дитини. Забезпечення дієвості такої системи, як стверджує Н. Бібік, О. Локшина, О. Пошетун [51] та ін. має передбачати:

1. Налагодження взаємодії між дошкільним та загальноосвітнім навчальним закладом на основі угоди про співпрацю, у якій визначається мета співпраці, права і обов'язки дошкільного і загальноосвітнього навчального закладу.

2. Обговорення, складання і затвердження щорічного плану спільної роботи між дошкільним та загальноосвітнім навчальним закладом.

3. Взаємодія педагогів дошкільних закладів і вчителів початкових класів щодо здійснення наступності за трьома напрямками: інформаційно-

просвітницьким (ознайомлення педагогів дошкільної та початкової ланок загальної середньої освіти з явищем наступності, його специфікою як педагогічного феномену, завданнями здійснення наступності в навчанні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, шляхами її реалізації), методичним (ознайомлення освітян зі змістом, методами та формами навчально-виховної роботи в дошкільних навчальних закладах та початковій школі) і практичним (попереднє знайомство вчителів зі своїми майбутніми учнями; кураторство вихователем своїх колишніх вихованців-першокласників).

4. Розроблення індивідуальних, колективних та нетрадиційних форм методичної роботи у підвищенні рівня компетентності педагогів у вирішенні проблеми наступності методів, засобів і форм навчальної діяльності дошкільників і учнів початкових класів у напрямі формування їх соціальності.

Звертаючись до положень Державного стандарту початкової загальної освіти [30], можемо констатувати, що процес формування соціальної активності молодших школярів може бути оптимізовано за рахунок урахування і реалізації педагогами, соціальними педагогами, практичними психологами наступних методичних рекомендацій.

Так, результативність і ефективність процес формування соціальної активності учнів саме на початковій ланці можуть бути досягнуті під час роботи з дітьми старшого дошкільного віку та учнями власне початкових класів, їхніми батьками, а саме:

- проведення екскурсій у загальноосвітній навчальний заклад;
- організація спільних виставок дитячих робіт, вернісажів, конкурсів тощо у дошкільному та загальноосвітньому навчальному закладі;
- відвідування театралізованих вистав, музеїв у дошкільному і загальноосвітньому навчальному закладі;
- спільна участь школярів і дошкільників у проектній соціально значущій діяльності;
- проведення Інтернет-зборів для батьків майбутніх першокласників;

- організацію роботи «педагогічної вітальні» для батьків вихованців старшого дошкільного віку з питань підготовки дітей до школи;
- організацію Днів відкритих дверей для батьків у загальноосвітньому навчальному закладі;
- організацію роботи Батьківських клубів та інших форм взаємодії.

У контексті окреслення нами методичних рекомендації, науково-практичний інтерес становить думка І. Ніколаеску [71, с. 10] про те, що організація начального процесу у початковій школі, спрямованого на формування соціальної активності особистості учня, полягає у створенні умов для формування у нього досвіду пізнавальної активності, моделювання за допомогою педагогічних технологій контекстного навчання предметного та соціального змісту життя і діяльності молодшого школяра, а також ціннісного ставлення до навколишньої дійсності.

Для підтвердження вище викладених положень наведемо приклади уроків з деяких навчальних дисциплін, зокрема «Я і Україна», «Літературне читання», у ході яких досить ефективно можуть бути використано засоби соціально-педагогічної діяльності (Додаток Б, В), а також розвивальної програми соціально-педагогічного спрямування «Соціалізація молодших школярів» (Додаток Г).

На думку дослідників (О. Бурим [15; 16], П. Шептенко [109], Г. Щукина [111] та ін.), урахування чи-то втілення указаних вище методичних рекомендацій у практичну діяльність має відповідати критеріям і показникам сформованості соціальній активності молодших школярів. Така відповідність дозволить відстежувати динаміку рівня і результативність її формування у виховному процесі. Отже, такими є:

- мотиваційний критерій, який передбачає наявність інтересу і потреби в участі в соціально важливій діяльності (показники критерію: інтерес і позитивна мотивація; прагнення до досягнення поставлених соціально значущих цілей; здатність і готовність відстоювати свої ідейні, духовно-

моральні погляди і переконання в конкретних життєвих ситуаціях; прагнення до самовдосконалення і самовиховання);

- когнітивний критерій, що відображає усебічну соціальну, економічну, культурну, етичну поінформованість молодших школярів (показники критерію: розуміння соціальних, культурних закономірностей суспільного життя; знання сутності і змісту якостей соціальної активної особистості);

- діяльнісний критерій, що виражається у громадянській відповідальності; колективізмі, здатності до співпраці; уміння планувати і організовувати соціально важливу діяльність і діяти відповідно до визначеного плану; наявність ініціативи, самостійності, відповідальності, свободи при виконанні громадських доручень, трудових справ; уміння спілкуватися, легко вступати в контакт з оточуючими людьми, адаптуватися до життєвих ситуацій, що змінюються;

- емоційно-оцінювальний критерій, що дає можливість оцінити ставлення молодших школярів до громадських доручень, їх участь у соціально важливій діяльності (показники критерію: оціночні судження, що характеризують ставлення учнів молодшого шкільного віку до різних видів соціально значущої діяльності; стійкість, глибина, сила емоційних переживань, пов'язаних із життям і діяльністю найближчого соціального оточення; здатність оцінювати свою поведінку з точки зору вимог уселеної у конкретному соціумі нормативної етики).

На переконання Д. Вишневського [20], сформованість соціальної активності, зокрема молодших школярів, може мати різні рівні – низький, середній, високий. У якості основних критеріїв визначення відповідних рівнів можуть виступати наступні:

- 1) учень усвідомлено приймає усі форми соціальної взаємодії, включається в різні види діяльності, але не проявляє ініціативи і самостійності визначається як низький рівень соціальної активності;

2) учень активно бере участь у громадському житті, уміє включатися в колективні справи і реалізовувати свої здібності в різних видах діяльності є середнім рівнем соціальної активності;

3) діяльність учня характеризується яскраво вираженою спрямованістю на соціальну взаємодію; учень не просто активно бере участь у різних видах колективної і соціально спрямованої індивідуальної діяльності, а прагне ініціювати, планувати, організувати різні форми соціальної взаємодії, бере на себе відповідальність за результат, орієнтований на творчу перетворюючу соціальну діяльність, проявляючи свою суб'єктну позицію визначається як високий рівень сформованості соціальної активності.

Вищевикладене дозволяє сформулювати висновки. Реалізація представлених методичних рекомендації щодо застосування засобів соціально-педагогічної діяльності у процесі формування соціально активних молодших школярів вимагає підвищеного рівня соціальної активності педагогічного колективу навчального закладу, загальнокультурної і спеціальної підготовки педагогів. Дотримуючись відповідних методичних рекомендацій, процес формування соціальної активності учнів початкової ланки має бути адекватним соціокультурним традиціям і можливостям навчально-виховного закладу та у цілому бути націленим на формування позитивної мотивації соціальної діяльності учнів, що сприяє інтеграції в сучасному соціальному середовищі; спонукання учнів до вияву активності та самостійності; забезпечення орієнтації виховного процесу на особистість, її інтереси, погляди, систему цінності.

Висновки до розділу 2

Розв'язання окресленої суперечності щодо існування вимог, що висуваються перед випускниками початкових навчальних закладів та недостатньою обґрунтованістю ефективних засобів формування соціальної активності молодших школярів дозволило схарактеризувати комплекс таких

засобів. Аналіз наукової педагогічної, психологічної, соціологічної літератури уможливив установити, що надання соціально-психолого-педагогічної допомоги молодшим школярам у розв'язанні проблем із становленням їхньої особистості у якості активних суб'єктів соціального життя стає можливим у разі застосування засобів саме соціально-педагогічної діяльності.

Спираючись на теоретиків соціальної педагогіки (О. Безпалько, А. Капська, З. Шевців та ін.), констатовано, що використання засобів соціально-педагогічної діяльності в організації навчально-виховного процесу в навчальній школі може сприяти допомозі молодшим школярам в інтеграції у суспільство та змінити обставини, які заважають даному процесу.

Визначено, що загальною метою формування соціальної активності молодших школярів є розвиток здатності до саморегуляції процесу навчання, яка полягає в тому, що учні набувають самостійності в отриманні нових знань і актуалізації наявних, здійснюючи внутрішній контроль над вивченим та застосовуючи набуті знання, уміння і навички у продукуванні соціально значущих видів діяльності.

З'ясовано принципи організації процесу формування соціальної активності молодших школярів: принцип соціально-педагогічної адекватності; принцип виховуючого середовища і гуманістичної орієнтації виховання; принцип єдності навчальної і виховної роботи; принцип єдності виховання і самовиховання; принцип індивідуального виховання і соціального «загартовування» особистості; принцип комплексності змісту виховної роботи.

Компонентно-структурний аналіз соціальної активності як інтегральної якості особистості молодших школярів, що проявляється в єдності знань, ціннісних орієнтацій і готовності до певних дій, спілкування й поведінки в конкретній соціальній ситуації, надав можливість виділити чотири основні її компоненти: афективний, когнітивний, аксіологічний, праксеологічний.

Установлено, що результатом спеціально організованої, поетапно реалізованої та постійно контрольованої роботи по формуванню соціальної активності молодших школярів засобами соціально-педагогічної діяльності є

уміння учнів проектувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів та потреб різних соціальних груп, індивідумів, відповідно до соціальних норм та правил, наявних в українському суспільстві; продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, використовувати різні ролі й функції в колективі, проявляти ініціативу, підтримувати та керувати власними взаєминами з іншими; конструктивне розв'язання конфліктів, досягнення консенсусу, брати на себе відповідальність; усвідомлення учнями ролі та місця родини в його житті; оволодіння навичками родинних стосунків; виконання постійних доручень у родині.

ВИСНОВКИ

Узагальнення теоретичних і методичних аспектів уможливило розроблення методичних рекомендацій щодо оптимізації процесу соціальної активності молодших школярів і дозволило дійти наступних висновків.

1. Результати дослідження стану наукового розроблення проблеми формування соціальної активності молодших школярів засвідчили її недостатнє висвітлення у зарубіжній та вітчизняній науці. Застосування системного аналізу дозволило запропонувати шляхи вирішення означеної проблеми – систематизувати та класифікувати джерельну базу щодо цілій, змісту та особливостей формування соціально активних учнів молодшого шкільного віку.

Виокремлено три періоди: I) кінець XIX – початок XX ст. – період становлення наукової думки з проблеми виховання соціально активної особистості у контексті філософської та педагогічної наук; II) XX ст. – період інтенсивного теоретичного розвитку і практичного вирішення проблеми формування соціальної активності дітей різного віку; III) теперішній час – період інтенсивного розроблення теоретико-методологічних засад формування і розвитку соціальної активності учнівства у різних сферах життєдіяльності.

2. Визначено сутність, структуру та загальні закономірності формування соціальної активності молодших школярів. Застосування системного аналізу наукових джерел дозволило розуміти соціальну активність як розкриття та реалізацію його індивідуальності, спираючись на знання про соціальні цінності, розвиток нахилів, таланту і здібностей, підготовку до свідомого професійного визначення, а також сформовану національну самосвідомість, прогнозування особистісного самовдосконалення.

З'ясовано, що соціальна активність є складовою соціальної компетентності молодших школярів, котра покликана сформувати знання, уміння, навички та здатності, які потрібні учню для подальшої освіти в постійно змінних соціальних умовах, стати головним механізмом у соціалізації та адаптації, підготувати дитину до освоєння та виконання

основних соціальних ролей у суспільстві, і має стати кінцевою метою соціалізації дітей.

Установлено, що соціальна активність одночасно виступає як явище, стан і ставлення суб'єкта до явищ об'єктивного світу. Соціальну активність характеризуємо як якісно-кількісну визначеність, тобто в єдності своїх якісних характеристик і кількісних параметрів. Констатовано, що соціальна активність представлена самодіяльністю особи, що має самостійну силу реагування й виявляється в вільній, свідомій, внутрішньо необхідній діяльності.

Компонентно-структурний аналіз соціальної активності як інтегральної якості особистості, що проявляється в єдності знань, ціннісних орієнтацій і готовності до певних дій, спілкування й поведінки в конкретній соціальній ситуації, дає можливість виділити чотири основні її компоненти: інформаційний; афективний, когнітивний, аксіологічний, праксеологічний, емоційно-вольовий; мотиваційний; поведінково-діяльнісний.

Вивчення сутності соціальної активності молодших школярів дозволило виокремити багатогранність даного явища, що за структурою обумовлює її поліфункціональність: ідентифікаційна функція полягає в усвідомленні свого «Я» як представника соціальної спільноти; цілеутворююча – цілі певної спільноти перетворюються на особистісні цілі; мотиваційна функція проявляється в спрямуванні соціальної активності людини в процесах державотворення, різних видах соціально-значущої діяльності (еколого-економічній, навчально-трудовій, техніко-технологічній та ін.).

3. Схарактеризовано сучасні підходи до процесу формування молодших школярів засобами соціально-педагогічної діяльності. Визначено, що загальною метою формування соціальної активності молодших школярів є розвиток здатності до саморегуляції процесу навчання, яка полягає в тому, що учні набувають самостійності в отриманні нових знань і актуалізації наявних, здійснюючи внутрішній контроль над вивченим та застосовуючи набуті знання, уміння і навички у продукуванні соціально значущих видів діяльності.

З'ясовано принципи організації процесу формування соціальної активності молодших школярів: принцип виховуючого середовища, принцип гуманістичної орієнтації виховання; принцип соціально-педагогічної адекватності; принцип індивідуального виховання; принцип соціального «загартовування» особистості; принцип єдності виховання і самовиховання; принцип комплексності змісту виховної роботи; принцип єдності навчальної і виховної роботи.

Визначено, що процес формування соціальної активності молодших школярів передбачає виявлення проблем у розвитку соціальності дітей молодшого шкільного віку; розробку концепції формування соціальної активності особистості у молодшому шкільному дитинстві; планування соціально-педагогічного супроводу процесу формування соціальної активності на основі розробки змісту, методів та форм взаємодії суб'єктів супроводу, які забезпечують його ефективність; організацію поетапної міжособистісної взаємодії між вчителями, дітьми та батьками, що вимагає спільної діяльності суб'єктів супроводу та їхньої партнерської погоджувальної роботи у його перебігу; аналіз результатів запровадження соціально-педагогічного супроводу процесу формування соціальної активності.

4. Окреслено зміст і засоби соціально-педагогічної діяльності у контексті формування соціально активних молодших школярів. Системний аналіз наукових джерел дозволив установити, що зміст формування соціальної активності в молодшому шкільному віці в якості цілісної системи включає наступні компоненти: придбання знань про людину, природу, суспільство; набуття досвіду громадських і особистих стосунків в різних видах діяльності; формування адекватної самооцінки тощо.

Констатовано, що процес формування соціальної активності учнів початкової школи уможлиблюється за допомогою використання конкретних засобів (сукупності матеріальних, емоційних, інтелектуальних та інших умов, які використовуються соціальним педагогом для досягнення мети). У цьому зв'язку, аргументовано доцільність застосування комплексу засобів саме

соціально-педагогічної діяльності, які за своєю сутністю передбачають допомогу молодшим школярам в інтеграції у суспільство та зміну, тих обставин, які цьому заважають; зміцнення та активізацію адаптаційного потенціалу особистості; надання учням соціальної, психологічно-педагогічної підтримки; попередження та локалізацію негативних впливів чинників соціального середовища тощо.

Узагальнення теоретичних та емпіричних даних уможлиavimo визначити, що засоби соціально-педагогічної діяльності мають міждисциплінарний характер, тому у процесі формування соціальної активності молодших школярів доцільним є використання комплексу педагогічних, соціологічних психологічних засобів тощо.

Виокремлено групи засобів соціально-педагогічної діяльності, які забезпечують реалізацію процесу формування соціально значущих якостей у молодших школярів: організаційні (пов'язані з організацією суспільно корисної діяльності молодших школярів); комунікативні (спрямовуються на прищеплення навичок соціальної комунікабельності, загальноприйнятих у суспільстві норм поведінки); логічні (дозволяють соціальному педагогу, вчителям будувати структуру роздумів над проблемою формування соціальної активності, використовувати методи загально філософського характеру).

5. Розроблено методичні рекомендації щодо використання засобів соціально-педагогічної діяльності у процесі соціально орієнтованого навчання і виховання молодших школярів.

Констатовано, що ефективне застосування комплексу засобів соціально-педагогічної діяльності у процесі формування соціальної активності молодших школярів можливе за умови визначення психолого-педагогічних заходів впливу та умов стимулювання соціальної активності особистості шляхом залучення вихованців до активних колективних видів діяльності; створення цільових корекційних, профілактичних, тематичних, комплексних програм соціального розвитку особистості; удосконалення методів і технологій прогнозування, моделювання, конструювання міжсуб'єктної

взаємодії в інноваційній системі навчально-виховної, соціально-педагогічної, психологічної роботи.

На основі узагальнення практичного досвіду з'ясовано, що з метою формування соціальної активності учнів молодшого шкільного віку у навчальному закладі мають бути сформовані умови оптимального використання соціалізуючих можливостей засобів соціально-педагогічної діяльності: використання інноваційних педагогічних технологій; удосконалення змісту позаурочної виховної роботи; гуманізація міжособистісних взаємин між учасниками навчально-виховного процесу та єдність вимог у вихованні; забезпечення взаємозв'язку цілеспрямованого виховання із самовихованням.

Наголошено на тому, що у якості однієї з педагогічних умов формування соціальної активності молодших школярів засобами соціально-педагогічної діяльності має виступати забезпечення поетапності даного процесу. Констатовано, що поетапне включення учнів у соціально значущу діяльність здійснюється на основі обліку цілей виховання і формування особистості вільної усталених стереотипів і припускає спрямованість на формування структурних ознак соціальної активності: когнітивного, оцінно-емоційного, світоглядного, поведінкового.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Перспективним вбачаємо подальше вивчення питань наступності у формуванні соціальної активності учнів у початковій, основній і старшій школі; забезпечення скоординованості в соціально-педагогічній діяльності загальноосвітньої школи та соціальних служб у процесі стимулювання підлітків до участі у суспільному житті та прояву соціальних ініціатив тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абульханова-Славская К. А. Принцип субъекта в философско-психологической концепции / К. А. Абульханова-Славская // Очерки. Воспоминания. Материалы ; [под ред. С.А. Рубинштейн]. – М. : Наука, 1989. – С. 10–61.
2. Алексеева Л. Ф. Психология активности личности / Л. Ф. Алексеева. – Новосибирск : Манускрипт, 1996. – 224 с.
3. Андрамонова И. М. Воспитание социальной активности старшеклассников в теории и практике отечественной педагогики (1960-1985 гг.) / И. М. Андрамонова : автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Кострома, 2009. – 23 с.
4. Арефьева Г. С. Социальная активность: Проблема субъекта и объекта в социальной практике и познании / Г. С. Арефьева. – М. : Мысль, 1974. – 230 с.
5. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі : навчальний посібник [для студ. вищ. навч. закл] / О. В. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
6. Белецкая И. Социализация личности ребенка через игровую деятельность / И. Белецкая // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2005. – № 3. – С. 44–48.
7. Бережная И. Ф. Содержание категории «социальная активность» в психологии и педагогике / И. Ф. Бережная, А. О. Зыкова [Электронный ресурс] // Вестник Воронежского государственного технического университета. – 2012. – № 10/2. – С. 171–177. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/soderzhanie-kategorii-sotsialnaya-aktivnost-v-psihologii-i-pedagogike>
8. Бех І. Д. Виховання особистості (Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади) : наук. видання. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
9. Бібік Н. Соціалізація школяра – у базовому змісті початкової освіти / Надія Бібік // Почакова. школа. – 1998. – № 12. – С. 10–12.

10. Бобылева О. А. Социальная активность как фактор развития социального потенциала личности старшеклассника / О. А. Бобылева // Российский научный журнал. – 2008. – № 5. – С. 110–119.

11. Божович Л. И. Возрастные закономерности формирования личности ребенка / Л. И. Божович // Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности. – М. : Международная педагогическая академия, 1995. – 212 с.

12. Бочарова В. Г. Социальная педагогика: диалог науки и практики / В. Г. Бочарова // Педагогика. – 2003. – № 9. – С. 3–9.

13. Будник О. Б. Методологічний аспект соціально-педагогічної діяльності / О. Б. Будник // Проблеми та тенденції розвитку педагогічної освіти. – 2015. – № 12. – С. 78–84.

14. Буканова А. А. Проблема организации привлечения школьников к активной социальной жизни / А. А. Буканова, С. М. Филюков, В. И. Полников // Молодой ученый. – 2016. – №10. – С. 1181–1184.

15. Бурим О. В. Взаимодействие школы и семьи в процессе социального воспитания личности в частных учебных заведениях / О. В. Бурим // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2015. – № 1. – С. 40–44.

16. Бурим О. В. Профессионализм социального педагога как фактор социального воспитания младших школьников / О. В. Бурим // Вісник ЛДПУ ім. Тараса Шевченка. – 2007. – № 3. – С. 17–25.

17. Быков А. К. Методы активного социально-психологического обучения : учебное пособие / А. К. Быков. – М. : ТЦ Сфера, 2005. – 160с.

18. Васильева Е. Активность студентов как показатель их социализации и социальной компетенции / Е. Васильева, А. Малыгина //Alma mater. Вестник высшей школы. – 2007. – № 7. – С. 18–22.

19. Варяниця Л. О. Дитяча субкультура як фактор соціалізації молодшого школяра в навчально-виховному процесі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Л. О. Варяниця. – Луганськ, 2006. – 20 с.

20. Вишневский Д. Д. Социально-ориентированная игра-тренировка как средство развития социальной активности школьников подростков в условиях спортивно-оздоровительного центра [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.01 / Д. Д. Вишневский. – Красноярск, 1999. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/sotsialno-orientirovannaya-igra>

21. Водовозов В. И. Риторика в литературе и жизни (из педагогических наблюдений над детьми и взрослыми) / В. И. Водовозов // Избранные педагогические сочинения ; [сост. В. И. Смирнов]. – М. : Просвещение, 1985, – С. 152–177.

22. Волкова Н. П. Педагогіка : [посіб. для студентів вищ. навч. закл.]. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 576 с.

23. Вульфов Б. З. Цель и сущность гражданского воспитания / Б. З. Вульфов // Воспитание гражданина в советской школе. – М. : Педагогика, 1990. – С. 29–36.

24. Гаміна Т. С. Соціальна педагогічна проблема формування життєвих перспектив учнівської молоді / Т. С. Гаміна // Вісник ЛДПУ ім. Тараса Шевченка. – 2003 – № 7 – С. 26–30.

25. Голованова Н. Социализация младших школьников: педагогическая реальность и забота воспитателя / Н. Голованова // Воспитание школьников. – 2003. – № 4. – С. 2–7.

26. Голованова Н. Ф. Социализация школьников как явление педагогическое / Н. Ф. Голованова // Педагогика. – 2008. – № 5. – С. 14–22.

27. Гончарова-Горяньська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів / М. Гончарова-Горяньська // Рідна школа. – 2004. – № 7–8. – С. 71–74.

28. Гудовский И. В. Социализация личности в образовательном процессе: маргинальный аспект / И. В. Гудовский. – К. : АТ-Мрія, 2005. – 125 с.

29. Данилейко С. І. Шляхи формування соціальної компетентності учнів початкової школи / С. І. Данилейко // Початкова школа. – 2012. – № 4. – С. 23–36.

30. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/>.

31. Джигоева О. Ф. Социальная активность как фактор социализации личности / О. Ф. Джигоева, З. Г. Маргиева // Высшее образование: проблемы и перспективы развития. – 2010. – № 4. – С. 120–128.

32. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного молодшого шкільного віку : монографія / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш, С. М. Курінна, І. П. Печенко ; наук. ред. А. М. Богуш ; за заг. ред. Н. В. Гавриш]. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 368 с.

33. Докторович М. О. Соціальна активність як наукова проблема / М. О. Докторович // Психологія і суспільство. – 2009. – № 3. – С. 144–147.

34. Дьюи Дж. Реконструкция в философии / Дж. Дьюи. – М. : Логос, 2001. 168 с.

35. Єрмаков І. Педагогіка життєтворчості: орієнтири для ХХІ століття / І. Єрмаков // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. зб. / [ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівн. авторськ. кол-ву і наук. ред.) та ін.]. – К. : Контекст, 2000. – С. 58–72.

36. Завгородня В. В. Соціальне виховання молодших школярів засобами творчої діяльності / В. В. Завгородня // Психолого-педагогічні та соціальні аспекти шкільної дезадаптації на початковому етапі шкільного навчання : матеріали ІІ регіон. наук.-практ. конф., м. Ровеньки, 21 груд. 2006 р. – Луганськ, 2007. – С. 222–226.

37. Зенько Н. Педагогические аспекты формирования социальной активности студентов / Н. Зенько [Электронный ресурс] : матеріали Х міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» (м. Херсон, 12–13 жовтня 2016 р.). – Херсон : Вид-во ХДУ, 2016. – Режим доступу : <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1286>

38. Зинченко В. В. Подготовка учителей к формированию социальной активности младших школьников / В. В. Зинченко // Проблемы обеспечения качества университетского образования : матер. Всерос. науч.-метод. конф. – Кемерово : ЮНИТИ, 2014. – С. 330–331.

39. Зотов В. В. Социальная активность студенческой молодежи как критерий формирования социокультурной среды вуза / В. В. Зотов // Вопросы культурологии. – 2009. – № 5. – С. 39–45.

40. Иваненко М. Педагогическое сопровождение социально-личностного развития / М. Иваненко // Дошкольное воспитание. – 2007. – № 4. – С. 97–99.

41. Ївженко Ю. В. Молодіжні громадські організації як інститут формування соціальної активності особистості [Електронний ресурс] / Ю. В. Ївженко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2014. – Вип. 18(1). – С. 289–296. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2014_18\(1\)_34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2014_18(1)_34)

42. Капто А. С. Социология молодёжи. Теоретические вопросы / А. С. Капто. – СПб. : Социум, 2010. – 82 с.

43. Каргина М. Проблемы социализации подростка / М. Каргина // Воспитание школьников. – 2003. – № 4. – С. 34–38.

44. Кершенштейнер Георг. Педагогическая антропология / Георг Кершенштейнер // Хрестоматия по истории зарубежной педагогики ; [под. общ. ред. Пискунова А. И.]. – М. : Просвещение, 1971. – С. 509–519.

45. Киричук О. В. Формування в учнів активної життєвої позиції / О. В. Киричук. – К. : Рад. школа, 1983. – 136 с.

46. Клімкіна Н. Г. Формування соціальної активності підлітків із неповних сімей у навчально-виховному процесі основної школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Н. Г. Клімкіна. – К., 2009. – 24 с.

47. Коберник О. М. Соціальна активність учнів сільської школи / О. М. Коберник // Рідна школа. – 2000. – № 4. – С. 39–43.

48. Кобильченко В. В. Соціальна взаємодія як інтегративний фактор становлення особистості підлітка / В. В. Кобильченко // Нові технології навчання. – К., 2000. – Вип. 28. – С. 130–141.

49. Колесникова М. Педагогические исследования в области социальной активности личности / М. Колесникова // Педагогика и психология. – 2006. – 12 (декабрь). – С. 176–180.

50. Кольчева З. И. Технологии социального развития личности в образовательном процессе / З. И. Кольчева. – Тобольск: ТГПИ имени Д. И. Менделеева, 2005. – 220 с.

51. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики) / [Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, О. І. Локшина, О. В. Овчарук, Л. І. Паращенко, О. І. Пометун, О. Я. Савченко, С. Є. Трубочова]. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.

52. Коротина Ю. В. Формирование социальной компетентности младших школьников средствами учебных предметов / Ю. В. Коротина: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Тамбов, 2011. – 21 с.

53. Корф Н. А. Русская начальная школа: в сокращении / Н. А. Корф // Антология педагогической мысли УССР; [сост. Н. П. Калениченко]. – М.: Педагогика, 1988. – С. 189–192.

54. Костяк Т. В. Индивидуальная форма социализации и особенности ее становления у дошкольников и младших школьников / Т. В. Костяк // Журнал прикладной психологии. – 2004. – № 4/5. – С. 99–105.

55. Кравченко Н. И. С. Френе: «Ребенок сам создает свою личность»: [о работе сельской школы в контексте педагогики С. Френе] / Н. И. Кравченко // Управление школой. – 2002. – №37. – С. 12–19.

56. Крупнов А. И. Психофизиологический анализ индивидуальных различий активности личности: учеб. пособ. / А. И. Крупнов. – Свердловск: Свердлов. ГПИ, 2003. – 71 с.

57. Кудяева И. А. Освоение социального опыта младшими школьниками в образовательном процессе : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / И. А. Кудяева. – Саранск, 2004. – 22 с.

58. Курінна С. М. Особливості соціалізації дітей шести-семи років у різних умовах життєдіяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. / С. М. Курінна. – Слов'янськ, 2004. – 24 с.

59. Лавренко О. Формування соціальної активності підлітків шляхом використання виховного потенціалу педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського / О. Лавренко // Рідна школа. – 2012. – № 7. – С. 54–62.

60. Лайя В. А. Школа действия. Реформа школы сообразно требованиям природы и культуры [Электронный ресурс] / В. А. Лайя ; [пер. с нем. Е. Пашуканица]. – СПб., 1914. – 188. – Режим доступа : http://elib.gnpbu.ru/text/lay_shkola-deystviya_1914/go,0;fs,1/

61. Лепіхова Л. Соціально-психологічна компетентність у психологічній взаємодії / Л. Лепіхова // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – С. 16–21.

62. Лисовский В. Социальные проблемы обучения и воспитания / В. Лисовский, А. Козлов, Е. Захарова // Украинское студенчество на рубеже веков: матер. Всеукр. студенческого форума ; [под. ред. Ю. В. Коврижных, Г. В. Куприяновой]. – К. : Логос, 2001. – 188 с.

63. Макаренко А. С. Воспитание гражданина / А. С. Макаренко ; [сост. М. Д. Виноградова]. – М. : Пед. наука, 1988.

64. Мальковская Т. П. Воспитание социальной активности старшеклассников / Т. П. Мальковская. – М. : Педагогика, 2008. – 122 с.

65. Маркова А. К. Формирование мотивации учения / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 2010. – 192 с.

66. Матвеева Л. И Развитие младшего школьника как субъекта учебной деятельности и нравственного поведения /Л. И. Матвеева. – М. Педагогика, 1989. – 265 с.

67. Менчинская Н. А. Проблемы учения и умственного развития школьника / Н. А. Менчинская. – М. : Пропилеи, 2009. – 124 с.

68. Монтессори Мария. Самовоспитание и самообучение в начальной школе / Мария Монтессори ; [под ред. М. Соловьевой]. – М. : Карапуз, 2009. – 288 с.

69. Мордкович В. Г. Социальная активность: некоторые методические проблемы фиксации и измерения/ В. Г. Мордкович // Факторы социальной активности городского населения. – М. : Ин-т социологических исследований, 1996. – 137 с.

70. Мудрик А. В. Социальная педагогіка : учебник для студентов высш. учеб. заведений / А. В. Мудрик. – М. : Из-во «Академия», 2007. – 224 с.

71. Ніколаєску І. О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів : наук.-методичн. посіб. / І. О. Ніколаєску. – Черкаси : - ОІПОП, 2014. – 76 с.

72. Новиков Б. В. Социальная активность как мера самодеятельности личности / Б. В. Новиков // Творчество и философия. – 2009. – № 4. – С. 71–85.

73. Оржеховська В. Формування соціальної відповідальності учнів у сучасній школі / В. Оржеховська // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4. – С. 25–31.

74. Осипов Г. В. Соціальна поведінка / Г. В. Осипов // Російська соціологічна енциклопедія. – М., 1998. – С. 385.

75. Петровский А. В. Введение в психологию / А. В. Петровский. – М. : Академия, 1996. – 496 с.

76. Пилипчевская Н. В. Изучение социальной активности студентов педагогического вуза: теория и практика/ Н. В. Пилипчевская // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2008. – № 2 (76). – С. 78–88.

77. Проценко О. В. Соціальна активність молодших школярів як предмет наукових досліджень / О. В Проценко // Наукові записки ЗНУ. – 2014. – Вип. 35 (88). – С. 451–457

78. Прямикова Е. В. Социальная активность школьников: смыслы и практики / Е. В. Прямикова // Социологические исследования. – 2009. – № 7. – С. 126–132.

79. Полякова О. М. Театральні технології як засіб професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів [Електронний ресурс] / О. М. Полякова. – Режим доступу : <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/80/13937-teatralni-technologi%D1%97-yak-zasib-profesijno%D1%97-pidgotovki-majbutnix-socialnix-pedagogiv.html>

80. Развитие творческой активности студентов: опыт, проблемы, перспективы ; [А. П. Дьяков, Г. В. Горченко, А. И. Стеценко и др.]. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2011. – 159 с.

81. Рачинский С. А. Заметки о сельских школах [Электронный ресурс] / С. А. Рачинский // Русский весник. – 1888. – Т. 199. – Режим доступа : http://www.sgu.ru/sites/default/files/conf/files/2016-03/pozdnyakov_an_internet-konf_2016.pdf

82. Рижанова А. О. Соціальне виховання як питання національної та глобальної безпеки в умовах інформаційного суспільства / А. О. Рижанова // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – К., 2006. – С. 16–22.

83. Рогальська І. П. Теоретико-методологічні засади соціалізації особистості у дошкільному шкільництві : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.05. / І. П. Рогальська. – Луганськ, 2014. – 45 с.

84. Ротенберг В. С. Поисковая активность и адаптация / В. С Ротенберг, В. В. Аршавский. – М. : Педагогики, 1984. – 188 с.

85. Рудь М. В. Соціально-педагогічна робота в загальноосвітній школі : навч.-метод. посіб. / М. В. Рудь ; М-во освіти і науки України та ін. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 254 с.

86. Русал В. М. Природні передумови та індивідуально-психофізіологічні особливості особистості / В. М. Русал // Психологія особистості в працях вітчизняних психологів ; [під ред. В.М. Русал]. – СПб., 2000. – С. 56–62.

87. Светшитский А. Л. Краткий психологический словарь / А. Л. Светшитский. – М. : Проспект, 2008. – 512 с.
88. Семенюк Л. М. О гражданской активности /Л. М. Семенюк // Мир образования – образование в мире. – 2006. – № 4. – С. 35–45.
89. Соловьева В. М. Педагогические взгляды и педагогическая деятельность Н. Бунакова, М. Пирогова та М. Щелгунова / В. М. Соловьева. – М. : АкадемИздат, 1960. – 80 с.
90. Соціальна педагогіка : підручник ; [за ред. проф. Капської А. Й; 5-те вид. перероб. та доп.]. – К. : Центр учбової літератури, 2011 – 488 с.
91. Стоюнин В. Я. О воспитании / В. Я. Стоюнин // Избранные педагогические сочинения ; [сост. Г. Г. Савенок]. – М. : Педагогика, 1999. – С. 111–138.
92. Сухомлинский В. А. Избранные произведения : в 5 т. / В. А. Сухомлинский ; [гл. ред. А. Г. Дзевирин]. – К. : Рад. школа, 1979. – Т. 1. – 682 с.
93. Сухомлинский В. А. О педагогической культуре родителей / В. А. Сухомлинский // Избр. пед. соч. : в 3-х т. – М. : Педагогика, 1981. – Т. 3. – С. 422–441.
94. Токарева Н. Г. Развитие социальной компетентности младших школьников как одно из важнейших направлений работы в начальной школе /Н. Г. Токарева, Р. А. Петров // Проблемы и перспективы развития образования : материалы V междунар. науч. конф. (г. Пермь, март 2014 г.). – Пермь : Меркурий, 2014. – С. 139–141.
95. Уйсімбаєва М.В. Виховання соціальної активності старшокласників у проектній діяльності / М. В. Уйсімбаєва ; [Електронний ресурс] // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III (24), Issue: 48, 2015. – С. 77–80. – Режим доступу : http://seanewdim.com/uploadsuysimbayeva_m.v.pdf
96. Указ Президента України «Національна доктрина розвитку освіти у ХХІ ст.» № 347/2002, від 17 квітня 2002 року.

97. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии / К. Д. Ушинский // Педагогические сочинения. В 6 т. ; [сост. С.Ф. Егоров]. – М. : Педагогика, 1990. – Т. 5. – 528 с.

98. Фельдштейн Д. И. Психологические основы общественно-полезной деятельности подростков / Д. И. Фельдштейн. – М. : Научная школа, 2000. – 249 с.

99. Фіцула М. М. Педагогіка : [Навч. посіб. Вид. 2-ге, випр., доп.] / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2007. – 560 с.

100. Хайкин В. Л. Активность (характеристика и развитие) / В. Л. Хайкин. – М. : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : МОДЭК, 2000. – 448 с.

101. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика : монографія / С. Я. Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 320 с.

102. Цветков В. В. Формирование социальной активности сельских школьников / В. В. Цветков: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Великий Новгород, 2002. – 19 с.

103. Черепанова Л. Г. Социальная активность и ее аспекты / Л. Г. Черепанова // Гуманитарный вектор. – 2009. – № 3. – С. 56–63.

104. Чугунова О. Д. Детское общественное объединение как способ педагогического влияния на социальную активность подростков / О. Д. Чугунова : автореф. ... канд. пед. наук. – Кострома, 2000. – 18 с.

105. Шаламова Л. Социальная активность молодежи: принципы управления / Л. Шаламова // Высшее образование в России. – 2006. – № 7. – С. 96–99.

106. Шаламова Л. Студенческое самоуправление как фактор социальной активности молодежи / Л. Шаламова // Высшее образование в России. – 2007. – № 8. – С. 72–74.

107. Шацкий С. Т. Бодрая жизнь. Из опыта детской трудовой колонии / С. Т. Шацкий // Избранные педагогические сочинения. В 4 т. – М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1980. – Т. 4. – 244 с.
108. Шевців З.М. Основи соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. / З.М. Шевців. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.
109. Шептенко П. А. Методика и технологии работы социального педагога ; учеб. пособие для студ. высш. уч. заведений / П. А. Шептенко, Г. А. Воронина. – М. : Академия, 2012. – 208 с.
110. Штайнер Р. Искусство воспитания. Методика и дидактика / Р. Штайнер ; [пер. с нем. изд-ва «Парсифаль»]. – М. : Парсифаль, 1996. – 176 с.
111. Щукина Г. И. Роль деятельности в учебном процессе : кн. для учителя / Г. И. Щукина. – М. : Просвещение, 2006. – 88 с.
112. Якуба Е. А. Педагогика активного обучения / Е. А. Якуба. – Х. : Константа, 1996. – 215 с.
113. Ямкова В. С. Визначення сутності та змісту соціальної активності в науковій думці / В. С. Ямкова // Наукові записки МДПУ імені Б. Хмельницького. Серія «Педагогіка». – 2014. – № 11(125). – С. 357–365.

ДОДАТКИ

Додаток А

Групові та фронтальні інтерактивні методи для розвитку соціальної активності молодших школярів

Групові інтерактивні методи.

Робота в парах. Учні працюють в парах, виконуючи завдання. Парна робота вимагає обміну думками і дозволяє швидко виконати вправи, які в звичайних умовах є часомісткими або неможливими (обговорити подію, твір, взагалі інформацію, вивести підсумок уроку, події тощо, взяти інтерв'ю один в одного, проанкетувати партнера). Після цього один з партнерів доповідає перед класом про результати.

2. Робота в трійках. По суті, це ускладнена робота в парах. Найкраще в трійках проводити обговорення, обмін думками, підведення підсумків чи навпаки, виділення несхожих думок).

3. Змінювані трійки. Цей метод трохи складніший: всі трійки класу отримують одне й те ж завдання, а після обговорення один член трійки йде в наступну, один в попередню і ознайомлює членів новостворених трійок з набутком своєї.

4. 2+2=4. Дві пари окремо працюють над вправою протягом певного часу (2–3 хвилини), обов'язково доходять до спільного рішення, потім об'єднуються і діляться набутим. Як і в парах, необхідним є консенсус. Після цього можна або об'єднати четвірки у вісімки, або перейти до групового обговорення.

5. Карусель. Учні розсаджуються в два кола – внутрішнє і зовнішнє. Внутрішнє коло нерухоме, зовнішнє рухається. Можливі два варіанти використання методу – для дискусії (відбуваються «попарні суперечки» кожного з кожним, причому кожен учасник внутрішнього кола має власні, неповторювані докази), чи для обміну інформацією (учні із зовнішнього кола, рухаючись, збирають дані).

6. Робота в малих групах. Найсуттєвішим тут є розподіл ролей:

Продовження Додатку А

- «спікер» – керівник групи (слідкує за регламентом під час обговорення, зачитує завдання, визначає доповідача, заохочує групу до роботи);
- «секретар» (веде записи результатів роботи, допомагає при підведенні підсумків та їх виголошенні);
- «посередник» (стежить за часом, заохочує групу до роботи);
- «доповідач» (чітко висловлює думку групи, доповідає про результати роботи групи).

7. Можливим є виділення експертної групи з сильніших учнів. Вони працюють самостійно, а при оголошенні результатів рецензують та доповнюють інформацію.

8. Акваріум. У цьому методі одна мікрогрупа працює окремо, в центрі класу, після обговорення викладає результат, а решта груп слухає, не втручаючись. Після цього групи зовнішнього кола обговорюють виступ групи і власні здобутки.

Фронтальні інтерактивні методи (передбачають одночасну спільну роботу всього класу).

1. Мікрофон. Це різновид великого кола. Учні швидко по черзі висловлюються з приводу проблеми, передаючи один одному уявний «мікрофон».

2. Незакінчені речення. Дещо ускладнений варіант великого кола: відповідь учня – це продовження незакінченого речення типу «можна зробити такий висновок...», «я зрозумів, що...».

3. Мозковий штурм. Загальновідома технологія, суть якої полягає в тому, що всі учні по черзі висловлюють абсолютно всі, навіть алогічні думки з приводу проблеми. Висловлене не критикується і не обговорюється до закінчення висловлювань.

4. Велике коло. Учні сидять по колу і по черзі за бажанням висловлюються з приводу певного питання. Обговорення триває, поки є бажання висловитися. Вчитель може взяти слово після обговорення.

5. Мозаїка. Це метод, що поєднує і групову, і фронтальну роботу. Малі групи працюють над різними завданнями, після чого переформовуються так, щоб у кожній новоствореній групі були експерти з кожного аспекту проблеми (наприклад, кожна первинна група аналізувала один вірш, після переформування перша нова група повинна узагальнити тематику всіх опрацьованих віршів, друга – ідейне навантаження, третя – образи, четверта – форму).

6. Аналіз дилеми (проблеми). Учні в колі обговорюють певну дилему (простіше) чи проблему (складніше, бо поліваріантно). Кожен каже варіанти, що складаються внаслідок вибору. Найкраще давати завдання вибору з особистісним сенсом (наприклад, «чи платити податки, якщо країна не здатна їх правильно розподілити?»).

Систематизовано на основі різного виду джерел [6; 17; 28].

Додаток Б

Інтерактивний урок для учнів 3 класу з формування соціальної активності засобами соціально-педагогічної діяльності

Тема. Пригоди друзів-дослідників. О. Буцень «Наше відкриття».

Мета: розширювати та поглиблювати уявлення учнів про цікаве та незвичайне в природі; удосконалювати навички правильного, свідомого і виразного читання та навички літературного аналізу твору; розвивати спостережливість, увагу, фантазію учнів, виховувати дбайливе ставлення до природи.

Обладнання: матеріали для роботи в групах, таблички для вправи «Займи позицію», іграшковий мікрофон, живі тварини (черпаха і хом'ячок).

Хід уроку

I. Мотивація навчальної діяльності

1. Бесіда.

- Яким, на вашу думку, є життя: одноманітним чи різноманітним?
- Хто є основним творцем цього різноманіття? (Людина.)
- Що можна зробити, щоб ваше життя було різноманітним і постійно збагачувалося новими знаннями?

2. Вправа «Мозковий штурм».

- Зробімо всесвіт красивішим! Як ви розумієте цей вислів? Висновок:
- Бути різним – це добре чи погано?
- Чому спілкування з природою надає людині сили, наснаги, розвиває в ній почуття прекрасного і радість від дослідження чогось нового?
- Є пропозиція поговорити про це на сьогоднішньому уроці! Згодні?

Тоді слухайте тему уроку.

II. Повідомлення завдань уроку та очікуваних навчальних результатів.

(Учитель записує на дошці тему уроку: Олег Буцень «Наше відкриття».)

- Які асоціації викликає у вас назва твору, над яким ми будемо працювати сьогодні на уроці?
- Як ви гадаєте, про що піде мова в оповіданні (з огляду на ту бесіду, з якої

починався наш урок?)

Запис на дошці:

Розповідь про відносини між друзями.

Подорож до лісу.

Збір горішків.

Спостереження за мурашником і його мешканцями.

Як дощ застав дітей у лісі.

(Учні шляхом логічних розмірковувань визначають тему оповідання – спостереження за мурашником і його мешканцями (тільки якщо довгий час спостерігати за об'єктом, можна побачити щось цікаве і нове).)

– Отже, сьогодні на уроці ми прочитаємо і проаналізуємо оповідання Олега Буценья «Наше відкриття», в якому розповідається про юних дослідників, які, спостерігаючи за мурашником і його мешканцями, роблять для себе несподіване відкриття.

– А тепер з'ясуємо, які завдання ставить перед вами сьогоднішній урок. Чого він навчить кожного з вас? .

(Учні по черзі читають записи на дошці.) Цей урок мене навчить:

- Скласти правила поведінки в лісі.
- Доносити зміст прочитаного шляхом виразного читання тексту.
- Прогнозувати розвиток подій у творі.
- Проводити власне дослідження.
- Стежити за безпекою свого життя.
- Правильно ставитися до своїх маленьких відкриттів.
- Працювати в групах.
- Перевіряти рівень осмисленого читання на уроці.

III. Вивчення нового матеріалу.

1. «Довідкова служба».

«Довідкова служба» робить повідомлення про санітарів лісу – мурашок.

2. Повторення правил поведінки у разі зустрічі з лісовими мешканцями.

Продовження Додатку Б

3. *Знайомство зі змістом оповідання* (комбінований спосіб: учитель → учень → клас).

4. *Вправа «Ланцюжок запитань».*

- Про кого розповідається в оповіданні?
- Куди вирушили діти?
- Що зацікавило друзів?
- Що почули хлопці?
- Поясніть, як ви це розумієте: хмар на небі не було, а почався дощик.
- Чи похвалила вожата Максима і Олега?
- Як дослідження хлопців вплинуло на їх здоров'я?

5. *Поділ тексту на частини.*

Частина I – Незвичайна знахідка.

Частина II – Мурашина мова.

Частина III – Болюче «дослідження».

Частина IV – Мурашиний дощ.

Частина V – «Результати» відкриттів.

6. *Робота в групах.*

Перша група. Завдання: Опрацювати I частину оповідання, скласти «ланцюжок запитань» за змістом частини.

Друга група. Завдання: Опрацювати II частину оповідання, скласти усну розповідь на тему «Про що говорить мурашник»

Третя група. Завдання: Опрацювати III частину оповідання, розробити правила поведінки біля лісових мурашників.

Четверта група. Завдання: Опрацювати IV частину оповідання. Уявіть себе мурашкою і поясніть, чому мурашки падають з дерев, ніби краплини із хмарки.

П'ята група. Завдання: Опрацювати V частину оповідання, скласти поради щодо того, як надати першу медичну допомогу при укусах комах.

Продовження Додатку Б

Після закінчення роботи представники груп звітують, як група опрацювала текст і виконала завдання. Інші групи оцінюють їхню роботу, доповнюють відповіді, вносять уточнення.

7. Вправа «Займи позицію».

На протилежних стінах класу вивішуються таблички з написами: «Я підтримую хлопців у тому, що вони зробили власне наукове відкриття», «Я проти того, щоб заради відкриття ризикувати своїм здоров'ям».

Учні обирають певну позицію, обговорюють її, добирають аргументи, що підтверджують їх вибір.

IV. Підсумок уроку.*1. Вправа «Мікрофон».*

– Про що ви дізналися з оповідання «Наше відкриття»?

2. Робота в парах. Виконання тестових завдань.

1. Що хотіли зробити герої оповідання?

- а) Шпаківню;
- б) човен;
- в) **відкриття.**

2. Куди вирушили Олег з Максимом?

- а) **У ліс;**
- б) на луки;
- в) на річку.

3. На що натрапили хлопці у лісі?

- а) На старе дерево;
- б) **на великий мурашник;**
- в) на пташине гніздо.

4. З чим порівнюється в оповіданні приглушений гомін, що стояв над мурашником?

- а) **Із звуками на центральній вулиці міста;**
- б) із звуками на перерві у школі;

в) із звуками в їдальні.

5. На яку оцінку знав рідну мову Олег?

а) На «5»;

б) на «4»;

в) **на «3».**

6. У мурашок щелепи...

а) **...як в африканських крокодилів;**

б) ...як в акули;

в) ...як у динозавра.

7. «Дощові краплини лічити здумав...» А що насправді хотів порахувати Максим?

а) Хвоїнки;

б) **мурашок;**

в) листочки.

8. Яке з цих речень взято з тексту оповідання?

а) **Напевно, змагання у них якісь проходять...**

б) Зовсім страшно стало хлопцям...

в) Вони здають нормативи з бігу...

9. Чому вожата не зрозуміла хлопців?

а) Бо вони принесли багато горіхів;

б) бо вони дуже втомилися;

в) **бо вони спізнилися на вечерю.**

10. Чому хлопці довго не могли заснути?

а) Бо вони зробили відкриття;

б) **бо в них свербіла шкіра;**

в) бо в них чесалися носи.

3. Технологія «Вирішення проблем».

— Чи можемо ми прямо зараз, на уроці, зробити своє власне відкриття?

Продовження Додатку Б

– Що для цього потрібно? Тетянка і Сергій принесли сьогодні на урок своїх питомців – черепаху і хом'ячка.

Як ми зможемо провести «наукове» дослідження?

– Я пропоную поспостерігати за цими тваринами в різних ситуаціях:

1) Як будуть поводитися черепаха і хом'ячок, якщо їх помістити в одну клітку?

2) Що люблять їсти ці тварини? У клітку, де перебувають тварини, покладемо сухарик, листок з капусти, зернятка, шматочок м'яса, цукерку.

(Після недовгого спостереження учні розповідають, що вони побачили, помітили, але всі приходять до такого висновку: щоб вести спостереження, потрібно мати багато часу і велике терпіння; учні пропонують поспостерігати за тваринами протягом дня і зробити свої маленькі відкриття.)

4. Заключна бесіда.

Вона будується на основі аналізу тих завдань, які були поставлені перед учнями на початку уроку.

V. Домашня робота.

Прочитати оповідання на С. 53–57 підручника, підготуватися до читання його за особами, уривок, який найбільше сподобався, переказати та підготуватися до обговорення.

Джерело [85].

Додаток В

Метод «Прес» (формування і розвиток у молодших школярів навичок дискутувати, аргументувати свої думки)

1. Роздайте учням пам'ятки, в яких зазначено 4 етапи методу «Прес».

1. Позиція: «Я вважаю, що ...».
2. Обґрунтування: «... тому що ...».
3. Приклад: «... наприклад: ...».
4. Висновки: «Отже (тому), я вважаю ...».

2. Поясніть учням кожний етап методу «Прес».

1. Учні висловлюють думку, пояснюють, у чому полягає їхня точка зору.
2. Пояснюють причини появи цієї думки, тобто на чому ґрунтуються докази.
3. Учні наводять аргументи на підтримку своєї позиції.
4. Узагальнюють свої думки.

Наприклад: урок з математики у 1 класі за темою «Збільшення числа на кілька одиниць».

Учитель читає учням задачу: «В Олі було 7 фломастерів, а у Сашка – на 2 більше. Скільки фломастерів у Сашка?» Потім пропонує, застосовуючи метод «Прес», пояснити її розв'язання.

Орієнтовне пояснення: «Я вважаю, що ця задача розв'язується дією додавання: $7 + 2 = 9$ фломастерів. Ми додаємо, тому що в умові сказано «на 2 фломастери більше».

Наприклад, я намалював 5 кружечків, а Олег на 2 більше. Скільки кружечків намалював Олег? (7 кружечків.) Отже, якщо в умові задачі сказано «на стільки-то більше від якогось числа», ми додаємо».

Метод «Прес» можна запропонувати під час розв'язання будь-якої проблеми (за умови дотримання чотирьох етапів).

Додаток Г

Розвивальна програма соціально-педагогічного спрямування «Соціалізація молодших школярів»

Мета: набуття дітьми соціального досвіду, а саме: почуватись комфортно поруч з іншими, розуміти, любити та вибачати їх, контактувати, висловлювати свою думку, виявляти свою життєву позицію, приходити на допомогу, мати оптимістичний настрій..

Предмет: рівень соціального розвитку дітей молодшого шкільного віку.

Об'єкт: діти молодшого шкільного віку з низьким рівнем соціального розвитку.

Завдання:

1. Розвиток соціально спрямованих навичок дітей молодшого шкільного віку.
2. Забезпечення емоційного комфорту.
3. Корекція небажаних особистісних особливостей поведінки, настрою дітей.
4. Розвиток комунікативних навичок дітей, а також мислення, пам'яті, уваги.
5. Підняття рівня самооцінки дитини.
6. Надання психологічної допомоги педагогічним працівникам в організації життєдіяльності дітей у вікових групах.
7. Залучення батьків до співпраці, підтримка їх інтересу до життя дитини в умовах початкової школи.
8. Розробка психолого-педагогічних і методичних матеріалів.

Етапи здійснення програми:

Проведення індивідуальної психодіагностики дітей. Отримані результати фіксуються у зведеній таблиці вхідної діагностики:

- ознайомлення з результатами діагностування педагогічних працівників ДНЗ із метою розроблення плану спільних дій щодо проведення занять;
- індивідуальні консультації батьків за результатами діагностик;

Продовження Додатку Г

- рекомендації щодо виявлених проблем розвитку та вихованості дітей;
- відбирання дітей для проведення занять за програмою;
- проведення занять;
- повторне діагностування дітей із метою відстеження динаміки їх розвитку і результативності занять. Заняття проводяться з групою дітей один раз на тиждень.

Тривалість заняття:

- середня група – 20–25 хвилин;
- старша група – 25–30 хвилин.

Заняття проводяться в цікавій та доступній для дітей формі. Під час їх проведення використовуються комунікативні, рольові, імітаційні та рухливі ігри, вправи, малюнкові завдання, елементи групової дискусії, твори художньої та народознавчої літератури, релаксаційні вправи та релаксаційні музичні твори.

Запропонована програма – це курс спеціальних занять, спрямованих на розвиток та набуття соціального досвіду дитини, який дасть їй змогу в майбутньому правильно ставитися до будь-яких змін у житті зі збереженням фізичного та психічного здоров'я.

Програма має практичне значення, оскільки інформація, що викладена в ній, є корисною для практичних психологів, педагогів, батьків.

Старший молодший шкільний вік

Дитина розуміє внутрішньосімейні взаємини, ставлення членів родини одне до одного. Знає свій родовід, усвідомлює, що честь роду залежить від кожної людини. Бере участь у вшануванні пам'яті предків, у стосунках сім'ї з родичами, які живуть поруч і далеко. Виявляє інтерес до родинних реліквій, бере участь у підтриманні родинних традицій. Має сформовані уявлення про доброту, гуманність, щирість як важливі якості людини та людських взаємин про справедливість як здатність правильно оцінювати вчинки людей; про чесність як вимогу відповідати власною поведінкою до тих критеріїв, що

Продовження Додатку Г

застосовує, оцінюючи вчинки інших людей. Виявляє самоповагу, що ґрунтується на усвідомленні своєї індивідуальності, права на самовираження, на власні почуття та самостійну поведінку, що не створює проблем для інших людей залежно від їхнього віку та статі.

Уміє запобігати конфліктам і розв'язувати їх. Розуміє ставлення людей до себе. Почувається природно в товаристві знайом: і незнайомих людей. Знає, як реагувати на прояви несправедливого ставлення до себе, розуміє причину цього і намагається усунути її. Прагне, щоб взаємини були коректними, толерантними. Розуміє поняття «дружба» і «товаришування», відповідно поводить з однолітками.

Має уявлення про державу, її символи, про свій народ, національні особливості українців. Знає національні пам'ятки, героїв виявляє повагу до них, ушановує національні святині. Розуміє поняття «людство», шанує звичаї інших народів.

Заняття № 1

Тема: Знайомство

Мета: створювати позитивний емоційний комфорт; розвивати навички спілкування, групової взаємодії, почуття єдності, поваги та доброзичливого ставлення до інших; позбутися напруження.

Обладнання: паперові сердечка, великий аркуш паперу з намальованим контуром будинку, фломастери, олівці.

Хід заняття:

Вітання та знайомство

Мета: позбутися напруження; створювати емоційний комфорт.

Діти разом із психологом стають таким чином, щоб утворила форма серця. У руках дітей паперові сердечка. Кожна дитина стає по черзі в середину імпровізованого серця, називає своє ім'я і так, як їй подобається, щоб її називали. Після цього всі діти кладуть сердечка на підлогу, роблять крок назад та розглядають, яка фігура склалася на підлозі. Психолог чи-то соціальний

Продовження Додатку Г

педагог запитує: «На що схожа фігура? Якого вона розміру? Про яких людей кажуть, що в них велике серце?» Якщо діти не можуть дати відповіді, тоді психолог пояснює їм.

Діти разом із психологом чи-то соціальним педагогом складають пам'ятку правильної поведінки в садочку.

- Бути чемним.
- Бути добрим, нікого не ображати.
- Поважати інших.
- Слухати інших.
- Допомогати іншим.
- Пробачати інших.

Вправи, що спрямовані на розслаблення м'язів рук, ніг і тулуба

«Кораблик»

Діти, взявшись за руки, уявляють себе «корабликом». Ноги широко розставлені (розташування рядком). Гойдуло «кораблик» ліворуч – діти стають на ліву ногу, права нога відірвана від підлоги розслаблена, руки підняті угору, нахилені ліворуч. Гойдуло «кораблик» праворуч – робимо те ж саме, тільки у правий бік. Повторити повільно 8 разів.

«Штанга»

Діти уявляють себе спортсменами-штангістами. Ноги широка розставлені. Руки розслаблені. «Підняти штангу» – нахилитися стиснути кулаки, підняти руки – вони напружені. «Кидаємо штангу» – руки опускаються вниз і вільно звисають уздовж тулуба. Дні хати легко, повільно. Повторити 5 разів.

Вправа «Мій садочок»

Мета: розвивати почуття єдності, поваги до інших.

Психолог пропонує дітям подивитись на великий аркуш паперу на якому намальований контур будинку – дитячого садка. Він запитує у дітей, що вони роблять у дитячому садку, як вони у ньому почуваються, чи радіють своїм

Продовження Додатку Г

друзям, вихователям. Потім діти одночасні починають малювати все те, що пов'язане з навчанням (веселих друзів, привітних учителів, улюблені іграшки, книжки, меблі тощо).

Підсумок заняття

Психолог/соціальний педагог нагадує дітям правила поведінки у садочку. Діти повторюють їх.

Прощання

Діти беруться за руки, легко ними похитують і з посмішкою промовляють: «Усім, усім, до побачення!»

Заняття № 2

Тема: Моє ім'я

Мета: створювати позитивний емоційний комфорт; позбутися напруження; розвивати почуття єдності, доброзичливого ставлення; інших, позитивного самосприйняття; виховувати повагу до інших;

Хід заняття:**Вітання**

Мета: створити емоційний комфорт; позбутися напруження.

Діти стають у коло. Кожна дитина повертається до свого сусіда який стоїть праворуч, посміхається йому, вклоняється і каже: «Вітаю», потім вітається із сусідом, який стоїть ліворуч.

Загадки. Психолог пропонує дітям розгадати загадку.

Нас не було – воно було, Нас не буде – воно буде, Ніхто ні в кого його не бачить, А в кожного воно є. (Ім'я) «Назви лагідно»

Виховувати доброзичливе ставлення до інших, дитина лагідно називає імена своїх сусідів. Психолог запитує, чи знають діти про те, що означають їх імена.

Значення імен. Запитує, чи насправді діти поводяться.

Чим характеризує їх власне ім'я, кого вони знають із такими самими іменами.

Продовження Додатку Г

Тема: «Мої почуття»

Мета: розвивати позитивне самосприйняття. Дітям пропонується сісти на килимок, заплющити очі. Психолог підходить до кожної дитини, лагідно називає її ім'я. Після цього діти розповідають, чи сподобалося їм, коли їх називають лагідно.

Гра «Дірява голова»

Мета: розвивати почуття єдності; виховувати повагу до інших. Діти стають у шеренгу. Перша дитина повинна назвати своє, друга дитина повинна назвати ім'я першої дитини, а потім – третя дитина – імена попередніх двох дітей та власне і так далі. Остання дитина повинна назвати імена всіх дітей та своє власне.

Якщо дитина забула чиєсь ім'я, вона повинна взяти себе за голову і сказати про себе: «От дірява голова» і повторити імена дітей знову.

Підсумок заняття

Психолог нагадує дітям, що коли називати одне одного лагідно, і це завжди всім подобається, у всіх поліпшиться настрій.

Прощання

Діти беруться за руки, легко ними похитують і з посмішкою промовляють: «Усім, усім, до побачення!»

Заняття № 3

Тема: Наші емоції

Мета: ознайомити дітей із поняттям «емоції»; учити дітей розпізнавати та виявляти емоції; розширювати уявлення про радість, сум, здивування, злість, страх; розвивати вміння передавати емоційний стан за допомогою міміки; виховувати уважність до інших.

Обладнання: піктограми емоцій; сюжетні малюнки із зображенням дітей із різними емоційними станами; розрізані картинки (4 частини) із зображенням усміхнених дітей.

Хід заняття:

Вітання

Мета: розвивати позитивні емоції.

Діти стоять у колі, торкаються по черзі плеча сусідів та промовляють із посмішкою: «Вітаю».

Піктограми

Мета: розвивати міміку.

Дітям пропонується розглянути піктограми із зображенням різних емоцій. Потім діти показують за допомогою міміки почуття страху, суму, радості, злості, здивування. Психолог пояснює, що почуття, які були передані, називаються «емоціями».

Гра «Знайди пару картині»

Мета: розширювати уявлення про почуття; виховувати уважність до інших.

Психолог пропонує розглянути сюжетні малюнки та послухати невеличкі історії про дітей. Діти повинні показати картину, що відповідає історії, а також показати піктограму, яка свідчить про почуття героїв історії.

- Василько сьогодні перший день у дитячому садочку. Він нікого не знає і всього боїться (показати картину і піктограму).
- Маринка проводжала бабусю додому і дуже за нею сумувала (показати картину та піктограму).
- Оленка дуже любить свою маленьку кицю Мурку. Вона її доглядає і дуже часто з нею грається (показати картину та піктограму). Бесіда з дітьми про емоції.

1. Діти, а чи буває вам сумно, весело, страшно?

2. Коли це відбувається?

3. А як необхідно допомагати іншим, щоб їм не було сумно, страшно?

Гра «Склади картинку»

Мета: розширювати уявлення про радість; розвивати взаємодії.

Продовження Додатку Г

Діти об'єднуються у дві групи. Кожна група повинна з частинок скласти картинку, на якій зображена весела дитина. Потім діти передають почуття радості за допомогою міміки та дякують одне одному за співпрацю.

Підсумок заняття

Психолог запитує дітей, чи подобаються їм злі, сумні люди, чи хотіли б вони з ними розмовляти, гратись. Завжди приємно гратись з дитиною, яка радісна, привітна, лагідна.

Прощання

Діти беруться за руки, легко ними похитують і з посмішкою промовляють: «Усім, усім, до побачення!»

Заняття № 4**Тема: Наші емоції**

Мета: закріплювати знання дітей про емоції; учити передавати і ній емоційний стан за допомогою міміки і жестів; учити розуміти поведінку інших та власну поведінку, її наслідки; виховувати оптимістичний погляд на життя та доброзичливість, почуття єдності.

Обладнання: піктограми емоцій, зображення дітей із різними емоціями, великий аркуш паперу з кишеньками для невеличких малюнків, невеликі аркуші паперу, фломастери, олівці.

Хід заняття:**Вітання**

Мета: розвивати відчуття єдності.

Діти стоять у колі, тримаючись за руки. Разом уклоняються і посмішкою промовляють: «Вітаю».

Гра «Знайди пару»

Мета: закріплювати знання про емоції.

Діти отримують піктограми, до яких вони повинні дібрати зображення дітей із відповідними емоціями на обличчі.

Продовження Додатку Г

Мета: розвивати міміку, жести; виховувати доброзичливе ставлення одне до одного, оптимістичний погляд на життя.

Психолог пропонує дітям пригадати казку «Курочка Ряба» та інсценувати її. Під час виконання своїх ролей діти повинні правильно показувати почуття, які переживають герої казки.

Бесіда за казкою «Курочка Ряба». Психолог запитує дітей:

1. Хто з героїв казки добрий, а хто – ні?
2. Чому плакали дід та баба?
3. Як їх заспокоїла курочка?
4. Чи помічали ви переживання, сум у своїх рідних, близьких?
5. Як ви допомагаєте своїм рідним та друзям у біді, коли їм буває сумно, самотньо?

Релаксаційні вправи «Поза спокою»

Сидячи, опустити руки, розслабити їх, заплющити очі, дихання повільне. «Кулачки»

Руки покласти на коліна, стиснути міцно пальці в кулачки, потім розслабити їх. Повторити 6 разів.

Малюнок радості

Мета: виховувати оптимістичний погляд на життя.

Кожна дитина отримує невеличкий аркуш паперу, на якому вона повинна зобразити те, що їй приносить радість (сонечко, квітка, тато, мама, друзі, метелик, дерево, котик). Після завершення малювання психолог розміщує дитячі малюнки у кишеньках великого аркушу паперу. Звертається увага дітей на те, скільки прекрасного і радісного є в навколишньому світі, іноді ми просто забуваємо про це, перестаємо помічати. Але завжди в нашому житті є тепло, сонечко, радісна посмішка мами, тата, друзів, краса рідної природи.

Підсумок заняття

Прощання